

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ADİL DÜNYA İNANCI, BEKLENEN GÜVEN VE DİNİ TUTUM
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

ZEYNEP VEREN

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAPLAN
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Zeynep VEREN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADİL DÜNYA İNANCI, BEKLENEN GÜVEN VE DİNİ TUTUM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

ZEYNEP VEREN

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİĞDEM GÜLMEZ

Adalet insanlar için oldukça önemli ve hayatlarının her alanında farklı şekillerde tezahür eden bir olgudur. İnsanlar adaletin varlığına inandıkları sürece geleceğe güvenle bakmakta ve kendilerini daha iyi hissetmektedir. Güven de tıpkı adalet gibi bireyin hayatında olması gereken, yokluğunda psikolojik açıdan sıkıntıya sebep olan bir durumdur. Dini tutumlar da bireyin yaşantısı ve davranışları üzerinde etki gösteren ve bireyin sosyal ilişkilerini şekillendiren bir yapıya sahiptir. Tüm bu değişkenler bir arada din psikolojisi alanında daha önce yapılan çalışmalarda incelenmemiştir. Bu çalışmanın amacı yetişkin bireylerin adil dünya inancı, beklenen güven ve dini tutum düzeyleri arasındaki ilişkiyi, bazı demografik değişkenleri (cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaş) dikkate alarak incelemektir. Araştırmanın evreni 18-60 yaş aralığına sahip, Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan yetişkin 412 bireyden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçekler dijital anket formu haline getirilmiş, sosyal medya platformları aracılığı ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Araştırmada Dalbert (1987,1999) tarafından ayrı ayrı geliştirilen ve Göregenli (2003 Akt. Coşgun, 2010) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan kişisel ve genel adil dünya inancı ölçeği, Cunha tarafından geliştirilen ve Uymaz (2021) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan beklenen güven ölçeği, Ok (2011) tarafından geliştirilen dini tutum ölçeği kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda katılımcıların adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel adil dünya inancı), beklenen güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) ve dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Demografik değişkenler dikkate alındığında adil dünya inancı (yaş değişkeni hariç) ve demografik değişkenler arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Beklenen güven ile gelir düzeyi ve yaş değişkeni arasında ilişki anlamlı bulunurken, diğer demografik değişkenler ile anlamlı farklılaşma tespit edilmemiştir. Dini tutum ölçeği ile (cinsiyet değişkeni hariç) tüm değişkenler arası anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER: Adil Dünya İnancı, Beklenen Güven, Dini Tutum

Temmuz 2024, 159 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN BELIEF IN A JUST WORLD, EXPECTED TRUST AND RELIGIOUS ATTITUDE

ZEYNEP VEREN

**KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. ÇİĞDEM GÜLMEZ**

Justice is a phenomenon that is very important for people and manifests itself in different ways in every aspect of their lives. As long as people believe in the existence of justice, they look to the future with confidence and feel better about themselves. Trust, just like justice, is a situation that must be present in an individual's life and causes psychological distress in its absence. Religious attitudes also have an impact on the individual's life and behavior and shape the individual's social relations. All these variables together have not been examined in previous studies in the field of psychology of religion. The aim of this study is to examine the relationship between adult individuals' belief in a just world, expected trust and religious attitudes, taking into account some demographic variables (gender, education level, income level, age). The population of the study consists of 412 adults between the ages of 18-60 living in different provinces of Turkey. The scales used in the research were transformed into digital survey forms and delivered to the participants through social media platforms. In the study, the personal and general just world belief scale developed separately by Dalbert (1987, 1999) and adapted into Turkish by Göregenli (2003, Akt. Coşgun, 2010), the expected trust scale developed by Cunha and adapted into Turkish by Uymaz (2021), and the religious attitude scale developed by Ok (2011) were used. As a result of the study, significant relationships were found between the participants' levels of just world belief (personal, general just world belief), expected trust levels (expected ulterior motives, expected good intentions) and religious attitude levels (behavior, emotion, relationship, cognition). When demographic variables were taken into consideration, no significant difference was found between belief in a just world (except for the age variable) and demographic variables. While the relationship between expected trust and income level and age variables was found to be significant, no significant difference was found with other demographic variables. Significant differentiation was found between the religious attitude scale and all variables (except gender variable).

KEYWORDS: Belief in a Just World, Expected Trust, Religious Attitude

July 2024, 159 Page

TEŞEKKÜR

Bu araştırmanın başlangıç, gelişim ve sonuca ulaşması sürecinde pek çok kişinin katkısı ve emeği bulunmaktadır.

Öncelikle çıktığım bu yolculuğun ilk aşamasından tamamlandığı son güne kadar bilgi, birikim ve deneyimi ile her daim yanımda olan, her aradığımda ve yanına gittiğimde değerli vaktini benden esirgemeyen, gülen yüzü ve cesaret veren sözleriyle beni yüreklendiren kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ'e teşekkür ediyorum.

Hayatımın her aşamasında yanımda olan ve dualarını hep yanımda hissettiğim kıymetli anneciğim ve babacığma, bu yolculuğa çıkarak başıma iş aldığımı sık sık vurgulasalar da her daim yanımda olan canlarım, ablalarım Hatice SARP, Firuzan KIMIL ve Sultan YAĞIZ'a, bu yolculukta benim manevi destek kaynağım olma görevini hakkıyla yerine getiren biricik kuzenim, kardeşim Zişan ÇAVUŞOĞLUNA'na, her daim desteklerini hissettiğim kıymetli arkadaşlarım Fatma KAYA, Ayşe ÖZGÜL ve Tuba ÇALIŞKAN'a, bu çalışmanın hemen her aşamasında bana destek olan Aslınur DEMİRCİ'ye ve burada ismini sayamadığım ama desteklerini her daim yanımda hissettiğim tüm yakınlarıma teşekkür ediyorum.

Bu uzun ve zorlu süreçte tüm sevgisi, ilgisi, sabrı ve desteği ile yanımda duran, her tökezlediğimde beni yeniden toparlayıp yolculuğuma devam etmemi sağlayan, kıymetli hayat yoldaşım Fatih VEREN'e en içten ve samimi duygularıyla teşekkür ediyorum.

Ve son olarak varlıkları ile hayatımın merkezi konumunda olan, “sen yaparsın anne” sözleriyle bana her şeyi başarabilirmişim hissini aşıl原因an canım kızlarım; Fatma Sude VEREN, Firdevs Zişan VEREN ve Meryem Nihan VEREN'e kucak dolusu sevgi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Zeynep VEREN

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Problemi	1
1.2 Araştırmanın Alt Problemleri	3
1.3 Araştırmanın Amacı	4
1.4 Araştırmanın Hipotezleri	4
1.5 Araştırmanın Önemi	5
1.6 Araştırmanın Sayıltıları	6
1.7 Araştırmanın Sınırlılıkları	6
1.8 Temel Kavramlar	7
1.9 Araştırmada Kullanılan Değişkenlere Yönelik Literatür Taraması.....	8
1.10 Adil Dünya İnancı ile İlgili Kaynak Araştırmaları.....	8
1.11 Güven ile İlgili Kaynak Araştırmaları	17
1.12 Dini Tutum ile İlgili Kaynak Araştırmaları.....	23
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	26
2.1 Adil Dünya İnancı	26
2.1.1 Adil Dünya İnancı Gelişimi	31
2.1.1.1 Kültürel arka planda adil dünya inancı gelişimi	32
2.1.1.2 Psikolojik fonksiyonlar açısından adil dünya inancı gelişimi.....	32
2.1.1.3 Bilişsel / gelişimsel bakış açısından adil dünya inancı gelişimi	33
2.1.2 Adil Dünya İnancının İşlevi.....	35
2.1.2.1 Adil Dünya inancını etkileyen faktörler.....	37
2.1.2.2 Geçmişin bugüne yansımaları.....	38
2.1.2.2.1 Kişisel gözlem.....	38
2.1.2.2.2 Kültürel bilgi ve erdem- ahlak hikayeleri	38
2.1.2.2.3 Dini bilgi birikimi	39
2.1.2.2.4 Kitle iletişim araçları	39
2.1.2.3 Zihnin işleyişi.....	40
2.1.3 Adil dünya inancına yönelik tehditlerden korunma.....	40
2.1.3.1 Adaletin tesisi için makul stratejiler.....	41
2.1.3.2 Adaletin tesisi için makul olmayan stratejiler.....	41
2.1.4 Uzatılmış Zaman Çerçevesi (İlahi Adalet) ve Kurbanı Suçlama.....	42
2.1.5 Din ve Adil Dünya İnancı	46
2.1.6 İslam Dini Özelinde Adalet, Adil Dünya İnancı ve Dini Tutum	52
2.2 Güven	57
2.2.1 Güven Oluşumunda Yükleme Kuramının Etkisi	61

2.2.2	Güven Gelişimi	65
2.2.2.1	Aile ilişkilerinde güvenin gelişimi	68
2.2.2.2	Arkadaşlık ilişkilerinde güvenin gelişimi	69
2.2.3	Kişiler Arası İlişkilerde Güven Boyutları	70
2.2.3.1	Kişiler arası ilişkilerde güven ve güvensizlik	74
2.2.4	Din ve Güven	76
2.2.4.1	Dinin güven oluşumuna etkisi.....	77
2.2.4.2	İslam dini özelinde güven	79
3.	YÖNTEM.....	87
3.1	Araştırmanın Modeli	87
3.2	Araştırmanın Örneklemi	87
3.3	Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri.....	87
3.4	Ölçme Araçları	88
3.4.1	Kişisel ve Genel Adil Dünya İnancı Ölçeği.....	89
3.4.2	Beklenen Güven Ölçeği	91
3.4.3	Dini Tutum Ölçeği	93
4.	ARAŞTIRMA BULGULARI	96
4.1	Katılımcıların Adil Dünya İnancı Düzeyleri	96
4.1.1	Cinsiyet Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması	97
4.1.2	Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması	98
4.1.3	Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması	99
4.1.4	Yaş Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması	100
4.2	Katılımcıların Beklenen Güven Düzeyleri	101
4.2.1	Cinsiyet Değişkenine Beklenen Güven Karşılaştırması	102
4.2.2	Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Beklenen Güven Karşılaştırması	103
4.2.3	Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Beklenen Güven Karşılaştırması.....	104
4.2.4	Yaş Grupları Değişkenine Göre Beklenen Güven Karşılaştırması.....	106
4.3	Katılımcıların Dini Tutum Düzeyleri	107
4.3.1	Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması	109
4.3.2	Katılımcıların Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması.....	110
4.3.3	Katılımcıların Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması.....	112
4.3.4	Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması	114
4.4	Değişkenler Arası Korelasyonlar	117
5.	TARTIŞMA VE YORUM	122
5.1	Adil Dünya İnancı Alt Boyutları ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler.....	122
5.2	Beklenen Güven Ölçeği Alt Boyutları ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler.....	125
5.3	Dini tutum Ölçeği Alt Boyutları ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler.....	130
5.4	Adil Dünya İnancı Ölçeği alt Boyutları ile Beklenen Güven Ölçeği alt Boyutları Arasındaki İlişki.....	133

5.5	Adil Dünya İnancı Ölçeği Alt Boyutları, Dini Tutum, Öznel Dindarlık ve Dini Yaşam Göstergeleri Arasındaki İlişki	135
5.6	Beklenen Güven Ölçeği Alt Boyutları, Dini Tutum, Öznel Dindarlık ve Dini Yaşam Göstergeleri Arasındaki İlişki	137
6.	SONUÇ VE ÖNERİLER	139
6.1	Öneriler.....	143
KAYNAKLAR		145
EKLER.....		158
EK A	Etik Kurul Kararı.....	159

ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2.1 Kişiler arası güven oluşumu	71
---	----

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.....	87
Tablo 3.2 Adil dünya inancı ölçeği faktör analizi.....	90
Tablo 3.3 Adil Dünya İnancı Ölçeğine ilişkin güvenilirlik analiz sonuçları	91
Tablo 3.4 Beklenen güven ölçeği faktör analizi.....	92
Tablo 3.5 Beklenen güven ölçeğine ilişkin güvenilirlik analiz sonuçları	93
Tablo 3.6 Dini tutum ölçeği faktör analizi	94
Tablo 3.7 Dini tutum ölçeğine ilişkin güvenilirlik analiz sonuçları.....	95
Tablo 4.1 Adil dünya inancı ölçeği değer aralığı.....	96
Tablo 4.2 Katılımcıların adil dünya inancı düzeyleri.....	96
Tablo 4.3 Katılımcıların kişisel adil dünya inancı düzeyleri	96
Tablo 4.4 Katılımcıların genel adil dünya inancı düzeyleri.....	96
Tablo 4.5 Cinsiyet değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması MANOVA analizi	97
Tablo 4.6 Eğitim düzeyi değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması MANOVA analizi	98
Tablo 4.7 Gelir düzeyi değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması MANOVA analizi	99
Tablo 4.8 Yaş değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması MANOVA analizi	100
Tablo 4.9 Beklenen güven ölçeği değer aralığı.....	101
Tablo 4.10 Katılımcıların beklenen güven düzeyleri.....	102
Tablo 4.11 Katılımcıların beklenen art niyet alt boyut düzeyleri	102
Tablo 4.12 Katılımcıların beklenen iyi niyet alt boyut düzeyleri	102
Tablo 4.13 Cinsiyet değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması MANOVA analizi	103
Tablo 4.14 eğitim düzeyi değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması MANOVA analizi	104
Tablo 4.15 Gelir düzeyi değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması MANOVA analizi	105
Tablo 4.16 Yaş değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması MANOVA analizi	106
Tablo 4.17 Dini tutum ölçeği değer aralığı	107
Tablo 4.18 Katılımcıların dini tutum düzeyleri.....	107
Tablo 4.19 Katılımcıların davranış alt boyut düzeyleri	108
Tablo 4.20 Katılımcıların duygu alt boyut düzeyleri	108
Tablo 4.21 Katılımcıların biliş alt boyut düzeyleri	108
Tablo 4.22 Katılımcıların ilişki alt boyut düzeyleri	108
Tablo 4.23 Cinsiyet değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması MWU test analizi.....	109
Tablo 4.24 Cinsiyet değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması MWU test analizi	109
Tablo 4.25 Cinsiyet değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması MWU test analizi	110

Tablo 4.26 Cinsiyet değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması MWU test analizi	110
Tablo 4.27 Eğitim düzeyi değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması KWH test analizi	111
Tablo 4.28 Eğitim düzeyi değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması KWH test analizi	111
Tablo 4.29 Eğitim düzeyi değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması KWH test analiz.....	112
Tablo 4.30 Eğitim düzeyi değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması KWH test analiz.....	112
Tablo 4.31 Gelir düzeyi değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması KWH test analiz	113
Tablo 4.32 Gelir düzeyi değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması KWH test analiz.....	113
Tablo 4.33 Gelir düzeyi değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması KWH test analiz.....	113
Tablo 4.34 Gelir düzeyi değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması KWH test analiz.....	114
Tablo 4.35 Yaş düzeyi değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması KWH test analiz.....	114
Tablo 4.36 Yaş düzeyi değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması KWH test analiz.....	115
Tablo 4.37 Yaş düzeyi değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması KWH test analiz	116
Tablo 4.38 Yaş düzeyi değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması KWH test analiz	116
Tablo 4.39 Kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı, beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet arasındaki korelasyonel ilişkinin incelenmesi.....	117
Tablo 4.40 Kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı, dini tutum, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkinin incelenmesi.....	118
Tablo 4.41 Beklenen art niyet, beklenen iyi niyet, dini tutum, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkinin incelenmesi.....	120

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Simgeler

% : Yüzde

Kısaltmalar

Akt : Aktaran
ANOVA : Varyans analizi
F : Frekans
KWH : Kruskal Wallis
MANOVA : Multivariate Varyans Analizi
Max : En Yüksek
Min : En Düşük
N : Kişi Sayısı
p : Anlamlılık Düzeyi
r : Korelasyon Katsayısı
sd : Serbestlik Derecesi
SPSS : İstatik Programı
Ss : Standart Sapma
Tl : Türk Lirası
X : Ortalama

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Problemi

İnsan, doğası gereği topluma ihtiyaç duyar; çünkü izole bir yaşam, onun varoluşuna aykırıdır. Az veya çok etrafındaki insanlarla etkileşimde bulunarak yaşamsal ihtiyaçlarını karşılarken, insanlarla kurduğu ilişkilerinde ve kendi iç dünyasında bir düzen arayışı içine girmektedir. Yaşadığı çevreye uyum sağlayabildiği, o ortamda kendini iyi ve güvende hissettiği ölçüde mutlu olmakta ve geleceğe yönelik beklentiler taşıyabilmektedir (Ayhan, 2019). Etrafında bulunan insanların adalet, güven ve kendisine karşı iyi niyetli olmak gibi erdemlere sahip insanlar olduğunu düşündüğünde onlara karşı olumlu tutumlar geliştirerek mutlu olmakta ve kendini güvende hissederek hayata karşı daha pozitif bir yaklaşım sergileyebilmektedir. Yaşamı boyunca bireyin geçirdiği gelişim, bulunduğu ortam, dini inanç ve uygulamaları onun tutumlarını şekillendirmekte ve davranışlarının çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bireyin insanlarla olan ilişkilerinde tutumlarını belirleyen ve onlara yön veren en önemli olgulardan biride dini inancıdır. Birey inandığı dinin kendisinden istediği erdemli davranışlar sayesinde tutum ve düşüncelerini şekillendirerek insanlarla arasındaki ilişkilerini düzenler. Böylece dini inancı sayesinde içinde bulunduğu sıkıntılı, zor ve kötü durumu anlamlandırarak hayatta başına gelen olumsuzluklara karşı daha dayanıklı olabilmektedir. Adalet, güvene olan ihtiyaç ve insanların kendisine karşı iyi veya art niyet ile yaklaştığına inanmak gibi düşünceler, bireyin dini tutumları üzerinde etkili olabildiği gibi bireyin dini inancının öğretileri de bu erdemlerin bireydeki yansımaları üzerinde etkili olabilmektedir.

Adalet; bireyin yaşamı boyunca hem kendi başına gelen, tecrübe ettiği olaylarda hem de toplumda diğer bireylerin başına gelen olaylarda varlığını sorguladığı, arayışı içinde olduğu temel erdemlerden biridir. Birey kendisi ya da bir diğer kişinin maruz kaldığı olay veya uğradığı bir haksızlık karşısında adaletin tesisi için harekete mi geçer? Yoksa hak yerini nasılsa bulur diyerek dünyada işlemekte olan üstün bir adaletin var olduğunu varsayıp bir nevi kendini korumaya mı alır? İşte bireyin böyle bir durumda sergileyeceği tavır onun dünyayı adil bir yer olarak algılayıp algılamadığı ile ilgilidir

(Erdem Çevikbaş, 2018). 1966 yılında Melvin Lerner tarafından geliştirilen “Adil dünya inancı” tamda bu tavrın nasıl ve neden olduğunun açıklanmasına yönelik cevaplar taşımaktadır. Lerner’ın (1980) kuramına göre insanlar dünyada bir adaletin var olduğuna, hak edenin hak ettiğini mutlaka aldığına inanmaktadırlar. İyilik edenlerin iyilik kötülük edenlerin kötülük bulacağına yönelik bu inanç sayesinde insanlar başlarına gelen ve gelecek olan olaylarda kendi tesirlerinin olduğunu, dolayısıyla iyilik yaptıkları takdirde güvende kalacaklarına yönelik bir inanç taşırlar. Bireyin adalet arayışında bulduğu cevaplardan en tatmin edici olanı şüphesiz dini inanç öğretilerinde bulunmaktadır. Hak edene hakkını vermeye gücü yeten ve adaletsizliğe asla izin vermeyecek olan bir yaratıcıya inanmak bireyin psikolojik iyi oluşu üzerinde olumlu etkiler yapar. Haksızlık ve adaletsizlik yapanların er ya da geç karşılığını bulacağına yönelik dini öğretilerin varlığı bireyin yaşadığı travmatik durumu dini inancının etkisiyle daha kolay atlatabilmesini sağlar.

Güven çok boyutlu psiko-sosyal bir olgudur. Toplumda insanlar arasında güven duygusunun güçlü olması o toplumda yaşayan insanların daha dingin ve sağlıklı bir ruh haline sahip olmasını sağlar. Güvensizlik ise şüphe, karamsarlık, kötümserlik gibi negatif düşüncelerin var olmasına sebep olarak bireylerin kendi iç dünyalarına çekilmelerine neden olabilmektedir (Özler vd., 2010, s. 48). Din olgusunda güven erdemi ayrı bir önem arz eder. Dinsel inançların temelinde yaratıcıya ve varlığı kabul edilen yüce güce duyulan güven bulunur. Bireyin zor ve sıkıntılı durumlarda kendisine yardım edeceğini bildiren bir yaratıcıya olan inancı güven duygusunun özünü oluşturur. Tüm dinlerde güvenin sağlanmasının gerek toplumsal gerekse bireysel önemine dikkat çekilir. Toplumun kurumları ve toplumda yaşayan bireyler arasında güven duygusunun güçlü olması ahlaki ve dini anlamda toplumsal huzur ve barışın anahtarı konumunda bulunmaktadır (Koç, 2018, s.35).

Tutumlar, insan hayatında birdenbire ortaya çıkmaz. Zaman içerisinde bireyin gelişerek olgunlaşması ile birlikte deneyimlediği yaşanmışlıklar onun tutumlarını oluşturur. Dini tutumlarda tıpkı diğer tutumlar gibi zaman içerisinde gelişir ve bireyin hem düşünce hem de davranışlarının şekillenmesine etki eder. İnanıldığı dinin emirleri ile yaşamaya özen gösteren birey, günlük yaşantısında pek çok konuyu dini inancını

göz önünde bulundurarak değerlendirir. Adalet ve adaletin tesisine olan inanç, güven olgusuna duyduğu ihtiyaç bireyin dini tutumlarının etkisiyle şekillenir.

Sonuç olarak bahsedilen tüm bu erdemler insan hayatında önemli bir yekûn tutmaktadır. Dünyada adaletin varlığına yönelik inancın ve güvenin bir kompleks halinde düşünüldüğünde insanda nasıl gelişim gösterdiğinin anlaşılması ve bunların dini inanca sahip yetişkin bireylerin dini tutumları ile ilişki düzeyinin anlaşılması yapılan bu çalışmanın genel problemini oluşturmaktadır.

1.2 Araştırmanın Alt Problemleri

1. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi) göre farklılık göstermekte midir?
2. Yetişkin bireylerin güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi) göre farklılık göstermekte midir?
3. Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi aylık gelir düzeyi,) göre farklılık göstermekte midir?
4. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı (kişisel, genel) ile genel güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) arasında bir ilişki var mıdır?
5. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı (kişisel, genel) ile dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) arasında bir ilişki var mıdır?
6. Yetişkin bireylerin beklenen güven (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) ile dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) arasında bir ilişki var mıdır?

1.3 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel), güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) ve dinî tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) arasındaki ilişkiyi incelemek, ayrıca demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi), öznel dindarlık ve dini yaşam göstergelerine göre adil dünya inancı, güven ve dinî tutum düzeylerinin farklılık gösterip göstermediğini incelemektir.

1.4 Araştırmanın Hipotezleri

1. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.
2. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) eğitim düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.
3. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) aylık gelir düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.
4. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) yaşa göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.
5. Yetişkin bireylerin güven düzeyleri (beklenen iyi niyet, beklenen art niyet) cinsiyete göre anlamlı biçimde değişmektedir.
6. Yetişkin bireylerin güven düzeyleri (beklenen iyi niyet, beklenen art niyet) eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.
7. Yetişkin bireylerin güven düzeyleri (beklenen iyi niyet, beklenen art niyet) aylık gelir düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.
8. Yetişkin bireylerin güven düzeyleri (beklenen iyi niyet, beklenen art niyet) yaşa göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

9. Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.
10. Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) eğitim düzeyine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.
11. Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) aylık gelir düzeyine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.
12. Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) yaşa göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.
13. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) ile güven düzeyleri (beklenen iyi niyet, beklenen art niyet) arasında anlamlı bir ilişki vardır.
14. Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) ile dini tutum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır
15. Yetişkin bireylerin güven (beklenen iyi niyet, beklenen art niyet) düzeyleri ile dini tutum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

1.5 Araştırmanın Önemi

Günümüz toplumunda, adaletin varlığına yönelik inanç ve diğerlerine karşı geliştirilen güven duygusunda bir azalma görülmektedir. Toplumda siyasal çekişmeler, iş ortamı ve gündelik yaşamda maruz kalınan haksızlıklar, gelir düzeyindeki adaletsiz dağılım, geleceğe yönelik beklenti ve umudun azalması, verilen emeğin karşılığının alınamadığına yönelik inanç, insanlar arasındaki ilişkilerde ben merkezli yaklaşımın artması ve teknolojinin gelişmesi ile sosyo-kültürel alanda yaşanan kontrolsüz değişim adalet ve güven duygusunun toplumsal ve bireysel ilişkilerde azalmasına neden olabilmektedir. İnsanlar gün geçtikçe dünyanın kendilerine karşı adaletsiz olduğuna ve bu ortamda diğerlerine güvenilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Bununla beraber yaşanan tüm bu olumsuzluklarla baş etmede bireyin sahip olduğu dini inanç öğretileri en sık başvurduğu olgulardan biridir. Birey inandığı dinin emirlerini dikkate alarak

tutumlar geliştirir ve yaşantısında karşılaştığı sorunlarla baş ederken dinin kendisinden isteği şekilde emirlerini yerine getirmeye çalışır. İslam dini ve hemen her dini oluşumda adalete ve güvene verilen değer düşünüldüğünde yetişkin bireylerde dini tutumların (bazı demografik değişkenler de dikkate alınarak) adalet ve güven ile ne gibi ilişkilerinin olduğunun incelenmesinin önemli açıktır. Yapılan incelemeler neticesinde tüm bu değişkenler bir arada Din Psikolojisi alanında daha önce yapılan çalışmalarda incelenmediği belirlenmiştir. Bu çalışmanın bu nedenle önemli olduğu ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.6 Araştırmanın Sayıtları

Araştırmaya katılan katılımcıların anket sorularına içtenlikle ve doğru cevap verdikleri varsayılmaktadır.

1.7 Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın genel olarak sınırlılıkları şunlardan oluşmaktadır.

Araştırma üzerinde yapıldığı örneklem grubu ile sınırlıdır.

Araştırma sadece 2023-2024 yılları arasında 18 yaş ve üstü yetişkinlerden kısıtlı bir zaman aralığında elde edilen verilerle sınırlıdır.

Araştırma, kolayda örneklem yoluyla ulaşılabilen verilerle sınırlıdır.

Araştırmada elde edilen veriler katılımcılara sunulan demografik değişkenler, “Adil Dünya İnancı Ölçeği”, “Beklenen Güven Ölçeği” ve “Dini Tutum ölçeği” nin geçerlik ve güvenilirliği sonucunda spss programında yapılan ölçümler ile sınırlıdır.

Araştırma veri toplama araçlarında ifade edilen maddelere katılımcıların verdiği cevaplar ile sınırlıdır.

Araştırmanın verileri oluşturulan ölçekler ve kişisel bilgi formu ile elde edilen bilgilerle sınırlıdır.

1.8 Temel Kavramlar

Adil Dünya İnancı: Adil dünya inancı insanların hak ettiklerini aldıkları, yaptıkları iyilikler karşısında iyilik, kötülük karşısında kötülük bulacaklarına yönelik inançlarını konu alan bir kavramdır. Hakça adaletin var olduğu dünyaya inanç duymak birey için önemli bir psikolojik savunma mekanizması olarak işlev görür (Lerner, 1980). Adil dünya inancına göre insanlar adaletsizliğin olduğu bir dünyanın var olduğuna inanmak istemezler. Böyle adaletsiz bir dünyada kurban olabileceği gerçeği insanı korkutur (Gülmez, 2014 s.126).

Adil bir dünyada birey kendi fiziksel varlığını ve sosyal çevresini düzenli, tutarlı ve güvende olarak algılar. Böylece geleceğe yönelik planlar yapabilir ve uzun vadeli hedefler koyarak bu hedeflere yönelik uğraşlar içerisinde bulunabilir. Adil bir dünya sadece öngörülebilir bir dünya olmakla kalmayıp aynı zamanda kontrol edilebilir bir dünyadır. Bu varsayımlar bireyin karşılaştığı güçlüklerle baş edebilmesi için ona güç vermektedir. Bu çalışmada kast edilen adalet teolojik veya kelami düzeyde bir adalet değil, insanların düşünce, duygu, davranış ve tutumlarına yansıyan, günlük yaşantılarında arayışında oldukları daha geniş kapsamlı bir adalet anlayışıdır.

Beklenen güven: Güven kavramı, birçok kavram da olduğu gibi kendisini tanımlayanın bakış açısını yansıtan, ancak genel ve ortak kanaat noktasında kişinin zarar görebilme olasılığına rağmen karşı tarafa itimat etmesi olarak tanımlanabilir (Uymaz, 2021, s. 46). Güven insanların birbirini ve karşılarındakini anlamalarını kolaylaştıran, bireyin karşısında olana olumlu olması ve karşısında olandan kendisine zarar gelmeyeceğine olan inancıdır (Yavuz, 2003, Akt, Sertkaya, 2017, s. 38). Bu çalışmada güven kavramından kastedilen daha çok güvene yönelik tutumlar şeklinde ele alınmıştır.

Dini Tutum: Dini tutum kavramının tanımı Peker (2000) tarafından tutumun öğeleri dikkate alınarak yapılmıştır. Bu öğeler zihni unsur (düşünce), duygu unsuru ve davranış unsurudur. Düşünce unsuru, bireyin dine dair bilgi ve inançlarını, duygu unsuru, bireyin dinin esaslarının tümünü sevmesi veya bazılarını sevip bazılarını

sevmemesini, davranış unsuru ise bireyin din ile ilgili lehte veya aleyhte birtakım davranışlarda bulunması şeklinde kendini göstermektedir (Peker, 2000, s. 146-147).

1.9 Araştırmada Kullanılan Değişkenlere Yönelik Literatür Taraması

Bu bölümde araştırmanın değişkenlerini oluşturan adil dünya inancı, güven ve dini tutum ile ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiş ve araştırmaya katkı sunacağı düşünülen her bir değişken kendisine ayrılmış başlık altında değerlendirilmiştir.

1.10 Adil Dünya İnancı ile İlgili Kaynak Araştırmaları

Adil dünya inancı ile ilgili dünyada ve Türkiye’de pek çok çalışma bulunmaktadır. İlk Lerner (1965) tarafından yapılan bir çalışma ile kavramsal hale gelen adil dünya inancı sonraki yıllarda birçok farklı değişken ve örneklem ile birlikte ölçülmeye, üzerinde çalışılmaya devam etmiştir (Rubin ve Peplua, 1975; Lerner, 1980; Dalbert ve Stoeber, 2006).

Başlangıçta adil dünya inancı alan yazında “kurbanı suçlama, değersizleştirme”, “adaletsizliği meşrulaştırma” ve “dine bağlılık” konuları çerçevesinde geliştirilerek çalışılmaya başlanmıştır (Lerner ve Simmons, 1966; Rubin ve Peplau, 1973; Rubin ve Peplua, 1975; Lerner, 1980).

İlk olarak Lerner (1965) tarafından çekilişle kazanılan bir ödülü kimin hak ettiğine inanıldığının anlaşılması amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Katılımcılara eşit şartlarda yapılan bir anagram görevinde yer alan iki kişiden birinin çekiliş ile ödüle layık olarak değerlendirileceği bildirilmiştir. Ödülü kazanan kişi kendisinin bu ödülü diğerinden daha fazla hak ettiğini öne sürerken, bu çalışmaya izleyici olarak katılanlar, kazananın ödüle daha layık olduğunu düşündükleri şeklinde bildirimde bulunmuştur. Ayrıca ödülü kazanamayan kişi işe asılmamakla, işi ciddiye almamakla, beceriksiz olmakla itham edilerek değersizleştirilmiştir.

Lerner ve Simon kurbanı yardım etmenin mümkün olduğu ve olmadığı durumlarda insanların kurbanı yaklaşımının nasıl olduğunu anlamak için bir deney hazırlamışlardır. Çalışmada 72 lisans öğrencisinden stresli durumlarda bireylerin

performanslarının inceleneceği bir araştırmaya gözlemci olarak katılmaları ve deneği gözlemleyerek duygu durumunu değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmaya gözlemci olarak katıldığını zanneden öğrenciler aslında araştırmanın asıl denekleridir ve bundan habersizlerdir. Öğrencilerden deney esnasında kendisine sorular sorulan ve her yanlış cevabı için elektrik şokuna maruz bırakılan sahte bir katılımcıyı izlemeleri istenmiştir. Aslında bir şok verilme durumu yoktur ancak gözlemci öğrenciler elektrik şokunun varlığına inandırılmıştır. Öğrenciler bir süre yanlış verilen her cevap için şok verilmesine şahit bırakıldıktan sonra yanlış cevapları neticesinde elektrik şokuna maruz bırakılan öğrenciyi, doğru cevaplarına karşılık para ile ödüllendirileceği bir koşula taşıyabilme imkânı sunulmuştur ve tüm gözlemci öğrenciler bu teklifi onaylayarak şoka maruz bırakılan sahte deneği ödül alabileceği koşula atamıştır. Böylece bir nevi zararı tazmin etmeye, adaleti kendilerince tesis etmeye çalışmışlardır. Bir diğer koşulda ise öğrencilere sahte katılımcıya yardım etme olanağı tanınmamış sadece şok verilme durumu izletilmiştir. Bunun ardından tüm gözlemci öğrencilere kurbanı “sempatik”, “olgun” gibi bir dizi kişisel özelliklerle nitelendirmeleri istenmiştir. Kurbanın gördüğü zararı onarma ya da müdahale etme şansı olmayan katılımcı öğrencilerin, kurbanı ödüllendirme imkânı verilen öğrencilere kıyasla kurbanı daha olumsuz niteliklerle niteleyerek bir nevi kurbanı değersizleştirme eğilimi gösterdikleri belirlenmiştir. Sonuç olarak kurbana yardım imkânı olmayan öğrencilerin kurbanı değersizleştirerek adil dünya inançlarını korumaya çalıştıkları belirlenmiştir. Özetle kurbana yardım etme imkanı olduğunda katılımcıların buna istekli oldukları, kurbana yardım etme imkanı olmadığında onu değersizleştirerek adil dünya inançlarını korumaya çalıştıkları görülmüştür (Lerner ve Simmons, 1966).

Yapılan araştırmalarda insanların normal yaşantılarında karşılaştıkları olaylarda adaletin korunmasına önem verdikleri tespit edilmiştir. Bu duruma örnek verilecek bir araştırmaya göre katılımcılar gerçek bir adaletsizlik ya da tehdit algıladıklarında adaleti sürdürmeye ve yeniden adaleti tesis etmenin yollarını aramaya çalışmışlardır. Araştırmacılar bu durumu ölçümleyebilmek için katılımcıları iki ayrı koşula atamışlardır. İlk koşulda katılımcılara sunulan teklif miktarı az ama adilken ikinci koşulda teklif miktarı artırılmış ancak adaletsiz bir dağılım seçeneği sunulmuştur. Katılımcılar kendilerine ve diğer kişiye 400 dolar verilen ilk seçeneği, katılımcıya 500 diğer kişiye 700 dolar verilen seçeneğe tercih etmişlerdir. Yani katılımcılar adil bir

dağılımı fazladan 100 dolar kazanmaktan daha değerli bulmuşlardır (Bazerman vd., 1995).

Adil dünya inancı ve din arasındaki ilişkinin incelenmesi, kavramın çalışıldığı ilk yıllara kadar uzanır. Bu konuda yapılan ilk çalışmalardan birinde Rubin ve Peplua (1973) adil dünya inancı ile tanrıya inanma, kilise toplantılarına katılma ve kendini dindar olarak tanımlama arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Lerner'ın (1980) öngörüsü de adil dünya inancına sahip olan bireylerin daha dindar olacağı yönündedir.

Yapılan bir diğer çalışmada Macar ve Almanlar ile Slovakyalı ve Slovenyalı üniversite öğrencileri arasında adil dünya inancı düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada öğrencilerin kendi geçmişlerinden memnun olma, adil dünya inancı ve dine inanmaları arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Dalbert ve Katona-Sallay, 1996).

Adil dünya inancı ve dini inancın birlikte hareket etmesinin önüne geçebilen bazı değişkenlerde olabilmektedir. Bireyin ait olduğu dini grubun yaşadığı toplum içinde bulunan konumu, avantajlı ya da dezavantajlı grup olarak kabul edilmesi bahsedilen ilişkiyi (adil dünya ve din arasındaki) etkileyebilmektedir. Kuzey İrlanda bölgesinde yapılan bir araştırmada Katolik inanca sahip olan grupta bulunanların daha dindar olmalarına rağmen kendilerinden daha avantajlı konumda ve daha az dindar olan Protestanlardan dünyanın adaletine daha az güvendikleri tespit edilmiştir (Göregenli,2003; Akt. Giray, 2009, s. 32).

2002 yılında Fransız örneklem ile yapılan çalışmada adil dünya inancı, dini bağlılık ve kişiler arası güvenin birbirleri ile pozitif ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Bu araştırma ile dini bağlılığın kişiler arası güven ile bağlantılı olduğu ve bu bağlantıyı adil bir dünyaya inancın desteklediği belirtilmiştir (Bègue, 2002).

Sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda genel adil dünya inancı ile kişisel adil dünya inancının farklı durumlarla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Genel adil dünya inancı dindarlık, kişiler arası güven ve sosyal azınlıklarla pozitif yönde ilişkili sonuçlar vermektedir (Bègue, 2002). Öte yandan kişisel adil dünya inancı ise daha çok olumlu

duygu durum düzeyi, benlik saygısı, yaşamda anlam ve yaşam doyumu gibi değişkenlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Dalbert 1999; Dalbert ve Stoeber, 2006).

Adil dünya inancı ve kişilik faktörleri arasındaki olası ilişkiyi belirlemek için yapılan bir meta analiz çalışmasında, adil dünya inancının farklı formlarının yer aldığı toplam 12 çalışma kullanılmıştır. Genel adil dünya inancı (n=2579) ve kişisel adil dünya inancı (n=1346) biçimlerinin nevrotiklik ile olumsuz ilişkisi tespit edilirken, uyumluluk ve dışa dönüklük ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca ulaşılmasına etki eden nedenin adil dünya inancının kişide duygusal istikrarı artıran bir yönünün olması ve bunun temelinde güven erdemine dayanmasının olası olduğuna dikkat çekilmektedir (Nudelman, 2013).

Nörolojik çalışmalarla insanların adalete verdikleri tepkiler incelenmiştir. Tabibnia ve Lieberman tarafından yapılan araştırmalar mali dağılımlar söz konusu olduğunda insan beyninin bu mali dağılımın adil dağılıp dağılmadığına otomatik olarak tepki verdiğini göstermektedir. Maddi bir ödül dağılımının insan beyninde bulunan ödül merkezini harekete geçirdiğini, bu dağılım adil bir şekilde yapıldığında beynin mutluluk vb. gibi olumlu durumlarda verilen tepkilere benzer tepkiler verdiğini tespit etmişlerdir. Ancak yapılan dağılımın adaletsiz olduğu durumlarda ise beynin iğrenme vb. olumsuz duyguların varlığında uyarılan bölgesinde sinyal dalgalarının gözlemlendiğini belirtmektedirler. Elde edilen ödülün az olduğu ancak kişiler arasında adil dağılım ile dağıldığı durumlarda ise yine beynin olumlu sinyaller yaydığı gözlemlenmiştir. Yani elde edilen maddi dağılımın miktarından çok katılımcıların yapılan ödül taksiminin adil olup olmadığı ile ilgilendiği tespit edilmiş oldu. İnsanların başlarına gelen olayların adil olmadığını ya da maruz kaldıkları olayları hak etmediklerini düşündüklerinde beyinlerinin kişilerin mutsuz olduklarına hükmettiği ve bu yönde sinyaller yaymaya başladığı belirlenmiştir. Adaletin olmadığı durumlarda kişilerin kendilerini kurban gibi gördüğü ve bu durumun kişide duygu durum bozukluğuna yol açarak psikolojik sorunlara neden olduğu görülmüştür (Tabibnia ve Lieberman, 2007). Bu sonuçlar insanların adalet arayışının yaşamlarının tamamında etkili olduğunu ve psikolojik iyi oluş ile adalet arasında bir etkileşim olduğunu gözler önüne sermektedir.

Düşmanca niyet yükleme yanlılığı ile adil dünya inancının arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, saldırgan davranışlar gösterdikleri öğretmenleri tarafından belirtilen, 10-16 yaş arasında 379 ergen örneklemin katıldığı bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre kişisel adil dünya inancı yüksek olan katılımcıların sorunlu olaylara daha az düşmanca niyet yükledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu katılımcıların kişiler arası güven düzeylerinin de daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yani saldırgan davranışlar gösteren gençlerde kişisel adil dünya inancı, düşmanca niyet yüklemeye bir tampon görevi görürken kişiler arası güveni de artırıcı etki göstermektedir (Bègue ve Muller, 2006).

Dalbert vd. (2009, Akt. Yeşil Kocagazioğlu, 2019, s. 102) Kişisel adil dünya inancının iş yaşamı mesleki yeterlilik ve ruh sağlığı konularında etkisinin ne olduğunu yaptıkları üç çalışma ile araştırmışlardır. Bu üç çalışmanın sonunda yüksek adil dünya inancına sahip bireylerin iş doyumu ile örgüte bağlılık puanlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca adil dünya inancı yüksek bireylerin mesleki yeterlilik konularında kendilerine güvenlerinin arttığını, bu nedenle işlerinde karşılaştıkları sorunlarla daha kolay başa çıkabildiklerini tespit etmişlerdir. İş doyumuna yönelik bu pozitif etki kişilik özellikleri, aylık gelir ve çalıştıkları pozisyon değişkenleri sabit tutulduğunda bile devam etmektedir. Adil dünya inancı yüksek bireylerin iş yerlerinde kendilerini adaletli davranılacağına inandıkları, gelecekle ilgili güven duygusuna sahip oldukları için işlerinden memnun olmadıklarında iş değişikliği yaparak ruhsal sağlıklarını korumaya daha meyilli oldukları tespit edilmiştir.

Kötü bir olayın ya da olumsuz bir durumun arttığı ortamlarda yüksek adil dünya inancına sahip bireylerin bu yeni duruma adapte olabilme kapasiteleri düşük adil dünya inancına sahip bireylere kıyasla daha fazladır. Yapılan bir çalışmada adil dünya inancı yüksek olan bireylerin öfkelerini kontrol edebilme konusunda daha başarılı oldukları belirlenmiştir (Dalbert, 2002). Yine Otto ve Dalbert (2005) adil bir dünya inancı daha yüksek olan genç mahkumların davranışlarına odaklanarak, adil dünya inancının adalet güdüsü, olayları yorumlama ve kişisel hedeflere inanma gibi unsurlarda etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Adil dünya inancı genç mahkumlar için önemli bir rehabilite kaynağı olarak görülmektedir. Ancak bu sonuçların tersi bulgulara rastlanan araştırmalarda vardır. Catlin ve Epstein (1992, Akt. Doğan Arslan,

2019, s. 46) tarafından yürütölen bir araştırmada olumsuz yaşantılar ile olumlu yaşantılara maruz kalmış kişilerin adil dñya inançları karşılaştırılmış, olumsuz deneyimler yaşayan katılımcıların (bu olumsuz deneyimi çok önceden yaşamış olsalar bile), böyle bir deneyim yaşamayan katılımcılardan dñyanın adaletine ilişkin inançlarının daha dñřük olduğunu tespit etmişlerdir. Olumsuz yaşantıların sayısı arttıkça adalete olan İnanç azalmaktadır.

Adil dñya inancı ile bağışlama arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Strelan (2007, Akt. Aksoy, 2017, s. 70) kişisel ve genel adil dñya inancının her iki boyutunun da bağışlama ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Adalet sahibi kişiler, bağışlamaya daha yatkındırlar. Yani adil dñya inancı sadece kurbanı suçlayarak kendini korumaya almaya yönelik bir mekanizma değil, bağışlama gibi pozitif bir durumu da yordayarak sosyal açıdan uyumlu bir davranış ortaya konmasında etkili olabilmektedir.

Türkiye’de adil dñya inancı kuramı ile yapılan çalışmalar örnekleme grubu ve araştırma konusu açısından farklılık göstermektedir. YÖK tez’ de “adil dñya” anahtar kelimesi ile yapılan aramada 49 çalışma olduğu görölmektedir. Bu çalışmalardan 5’i doktora tezi, geriye kalan 44 çalışma ise yüksek lisans tez çalışmasıdır. Yapılan çalışmaların çoğunluğu psikoloji alanında yapılmıştır (Uğur, 2007; Giray, 2009; Yıldırım, 2010, Kaplan, 2012). Bununla beraber eğitim (Nursoy, 2019; Doğan Arslan, 2019), işletme (Osanmaz, 2020), adli tıp (Yeşil Kocagazioğlu, 2019) vb. gibi alanlarda da adil dñya inancı çalışılmıştır.

Adil dñya inancının çalışıldığı örnekleme gruplarına bakıldığında “dezavantajlı” olarak nitelendirilen örnekleme grupları ile yapılan çalışmalar (Uğur, 2007; Coşgun, 2010; Tiftik, 2012; Kurtay Doğan, 2018), travma mağduru kişilerin tutumları veya bu kişilerin diğer bireylerle olan ilişkilerinde var olan tutumlarının incelendiği çalışmalar (Gençtürk, 2016; Doğan Arslan, 2019; Nursoy, 2019) ve bazı özel durumlar yaşayan (boşanma gibi) bireylerin adil dñya inançlarının incelendiği (Aksoy, 2017), belli dönemlerde eğitim gören öğrencilerin ebeveynleri ile olan tutumlarının incelendiği (Erdem Çevikbaş, 2018), belli alanlarda çalışan bireylerin tükenmişlik düzeyleri ve yaşam doyumlarının adil dñya inancı üzerinde etkisinin incelendiği (Yeşil

Kocagazioğlu, 2019) gibi pek çok farklı konuda adil dünya inancının çalışıldığı görülmüştür. Ayrıca adil dünya inancı ile ilgili Kaplan (2011) tarafından kaleme alınan ilk kitap, adil dünya inancı konusunda Din Psikolojisi alanında önemli bir konumunda bulunmaktadır.

Türkiye’de din ve adil dünya inancının birlikte çalışıldığı araştırmalar incelendiğinde bunlardan en göze çarpanı şüphesiz Kaplan’ın (2011) kaleme aldığı “İlahi Adalet Psikolojisi” isimli kitabıdır. Kaplan kitabında doğal afetlere yapılan cezalandırma yüklemesinden toplumsal olaylara, gündelik yaşamdan başına talihsiz olaylar gelen mağdurların algılanış biçimlerine kadar pek çok olay karşısında her yaşta ve statüde insanın sergilediği ilahi adalete olan inancını teolojik/kelami bir zeminde değil, insanların adalet algılarının tezahüründen yola çıkarak ele almıştır. Farklı şehirlerden rastgele seçilmiş 1140 katılımcıdan elde edilen verilerin analizi ile gerçekleştirilen çalışma Türkiye’de Din Psikolojisi alanında ilahi adalet kavramı ile yapılan en geniş kapsamlı çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kaplan ilahi adalet inancına yönelik eğilimin kaynağının zihinsel, duygusal, sosyo-kültürel ve teolojik olmak üzere çoklu bir dinamiğe dayandığını vurgular. Kaplan bu dinamiğin etkilerinin bireyin yaşamında pek çok farklı kaynaktan gelen velilerle şekillenmesi sonucunda ilahi adalet inancına kadınların erkeklere, ergen ve gençlerin yetişkinlere, yüksek eğitim düzeyine sahip olanların düşük eğitim düzeyine sahip olanlara, yoksulların zenginlere ve kendilerini dindar olarak tanımlayanların dindar olarak tanımlamayanlara göre daha fazla ilahi adalete yönelik inanca sahip olduklarını belirtmektedir. İlahi adalete inanç ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin tespit edildiği çalışmada bununla birlikte kendini dindar olarak tanımlayanlar kadar olmasa da dindar olmadığını belirtenlerinde ilahi adalete inanç eğilimi gösterdiği belirlenmiştir. Ortaya çıkan bu sonuç insanın fitratında olan adalet inancı nedeniyle adaletsizlikler karşısında, (özellikle adaletsizliklere şahit olunan kriz anlarında) bireylerin bir çeşit başa çıkma stratejisi olarak ilahi adalet inancına yöneldiğini göstermektedir. Ayrıca dindarların sergilediği ilahi adalet inancı mağduru kınayıcı bir şekilde değil bireye ümit veren, onun yaşantısında karşısına çıkan problemler ile baş etmesine destek olacak stratejik bir yapıya sahiptir (Kaplan, 2011. s.148-154).

Dezavantajlı gruplar ile yapılan çalışmalardan birinde adil dünya inancının depresyon, umutsuzluk ve kontrol odağı ile ilişkisi incelenmiştir. Bu araştırmanın sonucuna göre genel ve kişisel adil dünya inancı ile depresyon tanısı alan ve almayan katılımcılar arasında adil dünya inancı açısından bir değişiklik bulunamamıştır. Bununla beraber depresyon tanısı alan katılımcıların, depresyon tanısı almayan katılımcılara kıyasla kişisel adil dünya inançlarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Uğur, 2007).

Adam öldürme eylemi nedeniyle hüküm giymiş olan kadınlarda çocukluk örselenme yaşantılarına maruz kalma düzeyi, adil dünya inancı ile öfke tarzları arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırma yapılmıştır. Adam öldürme eylemi nedeniyle hüküm giymiş kadınların çocukluk örselenme yaşantıları ile adil dünya inançları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunurken, sürekli öfke düzeyi ile arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Adil dünya inancı ve öfke tarzları arasında ise ilişki tespit edilememiştir (Tiftik, 2012).

Evlilikte kadına yönelik şiddet, cinsiyetçi tutumlar ve adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelendiği bir diğer çalışmada genel adil dünya inancı ve düşmanca cinsiyetçiliğin yüksek olduğu bireylerde evlilikte kadına yönelik fiziksel şiddeti olağan görme davranışının arttığı belirlenmiştir (Kurtay Doğan, 2018).

Travma mağduru kişilerin davranışları üzerine yapılan “Multiple Skleroz tanısı alan hastalarda adil dünya inancı, psikolojik sağlamlık ve yaşam doyumu” isimli çalışmada MS tanısı alan katılımcıların kişisel ve genel adil dünya inançları, herhangi bir hastalığı olmayan kontrol grubundan yüksek çıkarken, psikolojik sağlamlık puanları kontrol grubuna göre daha düşük olarak ölçümlenmiştir. Her iki grupta da yaşam doyumu açısından ise bir farklılığa rastlanmamıştır (Gençtürk, 2016).

Otizmlili bireylerin annelerinin algıladıkları aile yükü ve genel adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, aile yükü ile genel adil dünya inancı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Nursoy, 2019).

Ortaöğretim düzeyinde eğitim gören ergenler üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin algıladıkları duygusal istismar ve adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. 519 lise öğrencisinden toplanan verilerle yapılan analizler

sonucunda ergenlerin algıladıkları duygusal istismar boyutu arttıkça adil dünya inançlarının zarar gördüğü, zayıfladığı tespit edilmiştir (Doğan Arslan, 2019).

Türkiye’de yapılan bir doktora çalışmasında 13-18 yaş grubunda bulunan ortaokul ve lise öğrencilerinin adil dünya inançları ve bu inancın ergenlikteki gelişimi incelenmiştir. Gençlerin adil dünya inançlarını ölçümlemek için orijinal bir ölçek geliştirilerek bunun sağlanmasına çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda kuramın içindeki öngörude olan bilgiyi destekler nitelikte adil dünya inancının ergenlik döneminde, yaşı ilerlemesi ile beraber belli kırılma noktalarının olduğu ve zayıfladığı görülmüştür. Ayrıca yaşamın çeşitli alanlarında içten denetimli olmanın ve demokratik aile tutumuna sahip aile ortamında büyümenin güçlü adil dünya inancı ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Erdem Çevikbaş, 2018)

Aksoy tarafından yapılan “boşanma sürecindeki kadın ve erkeklerin adil dünya inançlarının karşılaştırılması” adlı çalışmada, boşanma sürecinde bulunan 50 erkek ve 50 kadın toplam 100 katılımcı incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre boşanma sürecindeki kadınların adil dünya inançlarının, boşanma aşamasındaki erkeklerden daha yüksek çıktığı, bu kararın verildiği yaş aralığının en yoğun döneminin 20-25 olduğu, boşanma sürecinde erkeklerin, kadınlardan daha fazla maddi kayıp yaşadıkları tespit edilmiştir (Aksoy, 2017). Alan yazında, kadınların toplum içinde daha fazla adaletsizliğe maruz kaldığı, bu sebeple kadınların adil dünya inançlarının daha düşük olacağı beklentisi hâkimdir. Bu çalışmada bunun tersi bir sonucun çıkması boşanma sürecinde erkeklerin kadınlardan daha fazla maddi kayıp yaşaması, bu nedenle haksızlığa uğradıklarını düşünüyor olmaları olabilir.

Ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde adil dünya inancı ve güven ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. 2016 yılında 415 idareci ve öğretmen üzerinde yapılan bir çalışmada adil dünya inancı yüksek olan bireylerin algılanan sosyal adalet ve örgütsel güven düzeyleri arasındaki ilişkinin güçlü olduğu, adil dünya inancının sosyal adalet ve örgütsel güven düzeyi arasında düzenleyici bir rol üstlendiği belirlenmiştir (Bal Taştan ve İşçi, 2016).

Yapılan bir diğerk çalışmada Tanrı algısının (sevgi yönelimli tanrı, korku yönelimli tanrı) farklı cinsiyet kimliğı/cinsel yönelime sahip hikâye karakterlerinin başına gelen kötü olayların adil dünya inancında bulunan adalet kavramı ve tanrı algısının nasıllığı göz önünde bulundurularak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre, tanrıyı sevgi dolu olarak algılayan katılımcıların, hikâyede bulunan karakterler ile ilgili olumlu düşünme arasında negatif ilişkili olduğu, katılımcıların adaletsizlik düşüncesi arttıkça, karakterin olumlu algılanmasının azaldığı ve kurbanı suçlamanın daha fazla ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Nebioğlu ve Oktay, 2020, s. 288).

1.11 Güven ile İlgili Kaynak Araştırmaları

Güven kişiler arasında kurulan ilişkiler de yer alan en önemli olgulardan biridir. İnsanlar arasında kurulan İlişkilerde güven varsa bu her iki kişi içinde bir konfor sağlayarak kişiye emniyette olduğu, problemlerden uzak olduğu hissi verir. Güven kavramının tanımı pek çok kavramda olduğu gibi kendini tanımlayan kişinin görüşünü yansıtır. Yapılan güven tanımları incelendiğinde kavramı tanımlayanın düşüncelerini yansıttığı görölmektedir.

Güven konusunda çalışan ilk ve önemli kişilerden biri olan Deutsch güveni “şüphe ve kararsızlıklarla istekleri etkileyen, kişiler arasında var olan bir unsur” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca güven kavramının sadece günümüz ile ilgili değil geçmişte var olmuş ve bugüne yansıyan sosyal ve bireyin kişisel gelişimini değıştiren bir yapısı olduğuna da dikkat çekmektedir (Deutsch, 1958).

Güvenin duygusal ve bilişsel boyutları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra güvenin sosyal düzeni koruyup derinleştiren, kişinin yalan söyleyip söylememesini, aile içi mukavemetleri hatta maddi olanakların yönetilmesine kadar pek çok farklı alanda kendini gösteren bir gerçeklik olduğu bilinmektedir. Bu nedenle güven sadece kişisel ilişkiler özelinde değil, farklı birçok alanda çokça çalışılan toplumsal bir olgu olarak öne çıkmaktadır (Lewis ve Weigert, 1985).

McAllister (1995) güveni iki başlık altında incelemektedir. Bireysel inançlara dayanan akran güvenilirliğı ile ilgili bilişsel güven ve karşılıklı kişiler arası ilgiye dayanan duyguya dayalı güven. Yeterlilik ve sorumluluğun güven anlayışının temelinde

olduğuna dikkat çeken McAllister, kişiler arası güvenin örgütsel yaşamda yaygın bir olgu olduğunu ve insanların güven duygusu sayesinde risk alabildiklerini belirtmektedir.

Alan yazında pek çok farklı güven çeşidinden bahsetmek mümkündür. Güvenin eşitliliği, güvenin bulunduğu düşünülen ortama, duruma ve yoğunluğuna göre değişiklik gösterebilir. Literatürde bulunan başlıca güven çeşitlerini sosyal, kısmi ve siyasal güven şeklinde başlıklandıran çalışmalar bulunmaktadır (Can, 2019, s. 50).

Güven konusunda dünyada ve Türkiye’ de yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır (Deutsch, 1958; Lewis ve Weigert, 1985; McAllister, 1995; Uçar, 2010; Vanneste vd., 2014; Karaman, 2021). Güven ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında her bir araştırmacının güveni kendi alanı içinde incelediği, değerlendirdiği ve kategorize ettiği grlmektedir.

McAllister, kuruluşlarda bulunan yöneticiler ve profesyonel çalışanlar arasındaki kişilerarası güven ilişkileri düzeylerini incelemek, örgütlerde güven gelişimini etkileyen faktörlerin, güvenin karşılıklı ilişkilerde davranışı etkilediği mekanizmaları ve bunların sonucunda koordineli eylemin verimliliğe etkisini açıklamayı hedeflediği bir çalışma yapmıştır. 194 yönetici ve profesyonel ile saha ortamında yapılan çalışma sonucunda elde edilen ampirik bulgular, kişiler arası bilişsel ve duygusal güvenin örgütlerde koordineli ve verimli çalışmayı artırdığını desteklemiştir (McAllister, 1995).

Güven, atışma ve iş birliği üzerine bir meta analiz çalışması yapılmıştır. Güven ve sosyal ilişkilerde ikilemlerin (bu gibi ikilemlerde, iki veya daha fazla kişinin yaptığı davranışlar birbirini etkiler) ıkar çatışmasında davranışa etkisinin incelendiği, 212 araştırmanın verilerinden oluşan çalışmada karşılıklı bağımlılık perspektifi dikkate alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre daha küçük çelişki içeren çıkar çatışmalarına kıyasla daha büyük çelişki içeren çıkar çatışmalarının, güvenin davranış üzerine etkisini artırdığı belirlenmiştir. Ayrıca güven ve iş birliği arasındaki ilişkinin daha küçük çatışma derecesine kıyasla daha büyük çatışma yaşandığında arttığına dikkat çekilmiştir. Güven ve iş birliği ilişkisinin gruplar arası etkileşimlere kıyasla bireysel

etkileşimlerde daha güçlü olduğu hususuna dikkat çekilmiştir (Balliet ve Van Lange, 2013).

Kişiler arası ilişkilerde güven ile ilgili yapılan bir meta analiz çalışmasında, ilişkilerde güvenin zamanla arttığı önermesini dikkate alarak bir araştırma yapılmıştır. 39 araştırmanın verilerinin kullanıldığı bu çalışmada güven ve ilişki süresi arasında var olan iki değişkenli korelasyonun pozitif olduğu ancak bu pozitif düzeyin küçük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ilişki süresi ve güven arasında ki ilişkide gözlemlenmeyen moderatörlerin varlığına işaret eden ve çalışılan araştırmalar arasında sonuçlarda değişikliğe neden olan mekanizmaların bulunduğu tespit edilmiştir. Güven gelişimini etkileyebilen bu dört mekanizmanın (ilk önyargı düzeltmesi, ilişki değerindeki değişiklik, özdeşleşme ve güvene dayalı seçim) güvenin zamanla artması, azalması ya da sabit kalmasına etki edebildiği belirlenmiştir (Vanneste vd., 2014).

Siyasi güven eğilimlerini incelemek için üç farklı ülkede yapılan siyasi güven anket verilerinin kullanıldığı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada İsveç, Norveç ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan 1964-86 dönemi siyasi güven eğilimlerini içeren anket verileri incelenmiştir. Bu üç ülkede bahsedilen dönemlerin başında güven kaybının yaşandığı ancak Norveç'te bunun ilerleyen zamanda toparlandığı tespit edilmiştir. Bu toparlanmanın oluşmasında Norveç'teki hoşnutsuzluğun kurulan yeni partiler ile azaldığı ve güven düzeyinin bu nedenle yükselmiş olabileceği belirtilmiştir. Öte yandan daha katı parti sistemlerine sahip İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri'nde var olan birikmiş memnuniyetsizliğin partilerden çok rejime yönelik bir güvensizlik olduğu bulunmuştur (Miller ve Listhaug, 1990).

Din ve güven arasındaki ilişkinin anlaşılması amacıyla yapılan bir çalışmada, dindar kişilerin karşılarında bulunan kişilerin dindarlık düzeyleri ile ilgili bilgi sahibi oldukça onlara daha fazla güvenme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir (Tan ve Vogel, 2008).

Dinin güven duygusu üzerine etkisinin incelendiği bir diğer çalışmada, insanların başkaları hakkındaki görüşünün hem dini davranışı hem de dini inancı etkileyen karmaşık bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte liberal kiliselere üyeliğin güven, köktenci kiliselere üyeliğin ise güvensizlikle ilişkili olduğu sonucuna

ulaşılmıştır. Mezhepsel ayırım dikkate alınmadığında ise kiliseye katılım arttıkça güven duygusunda bir artma tespit edilmiştir. Bu sonuçlar araştırmacı tarafından sosyal etkileşimin güven üzerinde dinden daha fazla olumlu etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur (Schoenfeld, 1978).

Türkiye’de güven ile ilgili çok çeşitli alanlarda çalışmalar bulunmaktadır. YÖK tez’de güven anahtar kelimesi ile yapılan arama sonucunda 1028 çalışma kaydına ulaşılmaktadır. YÖK tez’de var olan bilgiler dikkate alındığında güven kavramının özellikle işletme (Vanlı, 2019; Gümüştas, 2021), eğitim (Saruhan, 2020; Bal, 2021), psikoloji (Doğan, 2014; Ünverdi, 2020) gibi alanlarda çokça çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca ekonomi (Özbek, 2006), halkla ilişkiler (Karadoğan, 2003), ve hukuk (Görener, 2019) gibi farklı alanlarda da yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Konumuz ile ilgili olarak din kavramı ile yapılan filtreleme sonucunda güven ve din kavramlarının bir arada değerlendirildiği 5 çalışmaya ulaşılmıştır (Sağlık, 2003; Çetin, 2011; Sertkaya, 2017; Dokur, 2019; Ünverdi, 2020). Adil dünya inancı ve güven kavramlarının birlikte kullanıldığı çalışmalara ise YÖK tez ‘de rastlanılmamıştır.

İşletme alanında güven ile ilgili “İş sağlığı ve güvenliği bağlamında örgütsel güven ve güvensizliğin öncülleri: Örgütsel ve kurumsal etkiler” isimli bir çalışma yapılmıştır. İki aşamalı olarak yapılan bu çalışmanın ilk aşamasında kurumda iş güvenliği konusunda devletin koyduğu iş güvenliği kurallarına kurumlarda çalışanların, şirketlerin kendi uyguladıkları güvenlik kurallarından daha fazla güvendiği belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında toplanan verilerle yapılan analizler sonucunda kurumsal baskının örgütsel güvensizliği azalttığı, örgütsel güveni artırmada pozitif etkisinin olduğu bulunmuştur. Ancak bu sonuçta var olan ilişkinin yönetsel miyopluğu (kısa dönemde sağlanacak fayda için uzun dönemlik yararı ötelemek) olan kurumlarda geçerli olmadığı, hatta örgütsel güveni azalttığı belirlenmiştir. Bu örgütlerin devlet tarafından uygulatılan kurumsal baskıları kısa dönemde kazanç sağlamak niyetiyle uyguladıklarında çalışanlarda, çalışılan kuruma karşı güvensizliğe neden olduğu ve sürdürülebilirliğe negatif katkı sağladığı tespit edilmiştir (Gümüştas, 2021).

Eğitim alanında güven ile ilgili “ortaokul öğretmenlerinin iş doyumu ile örgütsel güven algıları arasındaki ilişki” isimli bir çalışma yapılmıştır. Diyarbakır ilinin Yenişehir ilçesinde bulunan 41 ortaokulda görev yapmakta olan öğretmenler ve yöneticilerin katılımıyla yapılan araştırmada elde edilen bulgular şöyledir; katılımcıların iş doyum algılarının ortalamaları ile örgütsel güven düzeyi ortalamalarının yüksek olduğu ayrıca iş doyum algıları ile örgütsel güven algıları arasında pozitif yönlü, orta düzeyde bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin iş doyumları yükseldikçe örgütsel güven düzeyleri yükselmiş, iş doyumları düzeyleri azaldıkça örgütsel güven düzeyleri de azalma eğilimi göstermiştir (Bal, 2021).

Güven ile ilgili psikoloji alanında “Çocukluk çağı travma yaşantıları ile bireyin kişiler arası ilişkilerindeki güven duygusu arasındaki ilişkinin incelenmesi” isimli bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada Samsun ilinde yaşamakta olan 18-26 yaş aralığında kadın ve erkek üniversite öğrencilerinden oluşan 359 katılımcının verileri incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda çocukluk çağı travma ölçeği ile ilişkilerde güven ölçeği puanları arasında orta düzeyde negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Çocukluk çağı travma puanlarının artmasıyla güven düzeyi puanlarında bir azalma olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu durumun demografik değişkenler özelinde de çeşitlendiği tespit edilmiştir (Kutlu, 2021).

Yapılan bir çalışmada Türk toplumunda bulunan bireyler arasında güven düzeyinin düşük olduğu savunulmuş ve bu düşük güven duygusunu nedenlerinin anlaşılması amacı ile bir çalışma yapılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri kullanılmıştır. Kullanılan bu desen olgu bilim desendir. Araştırmada Amasya ilinde yaşayan 15 farklı meslek sahibi kişiden elde edilen veriler kullanılmıştır. Toplam 10 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu şeklinde hazırlanmış anket formunda elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmişlerdir. Elde edilen verilerin sonuçlarına bakıldığında bireylerin güven kavramını” dürüst olmak, sözünde durma, emanete sahip olma, samimi olma, tutarlı olma ve yalan söylememe” gibi kavramlarla eş anlamlı değerlendirdikleri belirlenmiştir. Katılımcıların güven kavramını etkileyen unsurlar olarak değerlendirdikleri başlıklar ise” borcuna sadık olma, yapmacık olmama, ihlaslı olma, adil olma, inançlı olma vb.dir. Toplumda güven duygusunun artması için nelerin

yapılması gerektiğine yönelik önerileri sorulan katılımcılar çoğunlukla nitelikli eğitim, siyasi belirsizliklerin olmaması, politikacıların kullandığı dilin ayrıştırıcılıktan uzak olması gerektiği, geleneğe bağlılık, din eğitiminin sadece devlet tarafından verilmesi, değerler eğitimine ağırlık verilmesinin gerektiği, adalet konularında işlevsel yaklaşımların geliştirilmesi, farklı mezhep ve yaklaşımlara saygılı olunması, devlet kurumlarının daha şeffaf şekilde işlemesi vb. gibi cevaplar vermişlerdir (Bayar ve Girgin, 2019).

Yapılan bir çalışmada Avrupa değerler araştırmasından (2008) elde edilen veriler kullanılarak regresyon analizleri yapılmış ve dinin güveni ortaya çıkartıp çıkartmadığı incelenmiştir. Dini topluluklar ile iletişim ve uyum içinde olmanın güveni artırdığı, tanrıya verilen önem ve dini sosyalleşmenin ise güveni azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca dini çeşitliliğin toplumsal güveni olumlu anlamda katkı sağlayarak artırdığı da tespit edilmiştir (Dingemans ve Van Ingen, 2015).

Bangladeş’te yaşayan Müslümanlar ve Hindular üzerinde güven ve din konulu yapılan çalışmada hem Hinduların hem de Müslümanların kendi dinlerine mensup olanlara diğer dinlere mensup olanlardan daha fazla güvendikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Hinduların Müslümanlara, Müslümanların onlara güvendiğinden daha fazla güvendikleri belirlenmiştir (Johansson-Stenman vd., 2009).

Güven ve din konularının birlikte ele alındığı, olguların betimsel olarak değerlendirildiği bir çalışma olan “Güvenin yeni dini imkanları: Güven ve dindarlık üzerine bir inceleme” isimli çalışmada yapılan incelemeler sonucunda dinin güven olgusunun oluşmasında pozitif bir etkiye sahip olduğu ve güvenin inşası söz konusu olduğunda dinin yeni bir imkan alanı açtığı sonucuna ulaşılmıştır (Sertkaya, 2017).

Yetişkinlik döneminde bireylerin kişiler arası güven ilişkilerinde dindarlığın ne derece etkili olduğunun incelenmesi amacı ile bir çalışma yapılmıştır. Osmaniye merkez ilinde yaşayan 20-40 yaş aralığında 280 yetişkine uygulanan anket verilerinin analizi sonucunda bireylerin kişiler arası güven duygusu ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen verilere

göre bireylerin dindarlık düzeyleri arttıkça kişiler arası güven düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir (Dokur, 2019).

Lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin özgüven düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır? sorusuna cevap aranan bir çalışma yapılmıştır. Mardin Artuklu Üniversitesi'nde lisans eğitimi gören 432 öğrenciden elde edilen verilerle yapılan çalışmada dindarlık düzeyi ile iç dış ve toplam özgüven düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Acar, 2019).

1.12 Dini Tutum ile İlgili Kaynak Araştırmaları

Dini tutum ile ilgili hem yurtdışında hem de ülkemizde birçok çalışma bulunmaktadır. YÖK Tez'de “dini tutum” anahtar kelimesi ile tarama yapıldığında 47 çalışma kaydına ulaşılmaktadır (Ağılkaya, 2008; Oluğ, 2011; Şengül, 2021). Dini tutum ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde şu şekilde çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

1975 yılında ölüm korkusu ile dini tutum ve davranışlar üzerine yapılan çalışmada, ölüm korkusunun dini tutumlarla ilişkisi, ölüm korkusunun dini inanca yönelik tutum ve davranışlara motive edici veya bazı dini tutum ve davranışların ölüm korkusunu hafifletebileceği hipotezlerinin ön incelemesi yapılmak istenmiştir. Araştırmada yer alan katılımcılar küçük bir kasabada bulunan 2 Protestan ve 1 Katolik kilise cemaatine mensup 70 üyeden oluşmaktadır. Yapılan analizler sonucunda toplam örneklem geneli dikkate alındığında içsel, öz dini tutumların ve yönelimin ölüm korkusu ile negatif ilişkili olduğu bulgulanırken, cemaatsel ve mezhepsel farklılıkların dini tutumları, ölüm korkusuna karşı özellikle dikkat çekici hale getirebildiği tespit edilmiştir (Kahoe ve Dunn, 1975).

Yetişkinlikte ruh sağlığına dini katılımın ve dini tutumların katkısının incelenmesinin amaçlandığı bir çalışma yapılmıştır. 472 katılımcının yer aldığı çalışmada katılımcıların psikolojik iyi oluşları dikkate alınarak dini tutum, katılım ve dine sosyal-bilişsel yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Sonuç olarak dini yönelimlerin sosyal-bilişsel düzeyde olması halinde iyi oluş ile pozitif ilişki tespit edilirken, dine edebi yaklaşımların ruhsal refah ile negatif ilişkili olduğu değerlendirilmiştir. Özetle içsel

dindarlık yüksek, dışsal dindarlık dışuk refah dızeeyinin habercisi olarak gırđlmıřtır (Dezutter vd., 2006).

Bir diğer çalışmada dini tutumların gırđllđlđk izerine yaptığı etkiler incelenmek istenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına gşe dini dışlayıcılığın yalnızca dini alanlarda gırđllđlđęđ belirgin dızeyde etkilediği, dini kapsayıcılığın hem dini hem de laik gırđllđlđęđ teşvik ettiği belirlenmiştir. Ayrıca diğer dini inanışlara açık insanların bu iki tđr gırđllđlđęđ de açık olabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır (Taniguchi ve Thomas, 2011).

İranlı ve Hintli profesyonel çalışanlar arasındaki ıznel iyi oluş, mutluluk ve dini tutum arasındaki ilişkisinin araştırıldığı daha geniş kapsamlı bir projenin İran’da bulunan katılımcılarından elde edilen verilerin incelendiği çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır. İranlı profesyonel çalışanların dini tutum ve mutluluk dızeylerinin incelenmesi amacıyla 1491 ırneklemden toplanan veriler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular mutluluk ile genel dini tutum (tđm alt ılekleri dahil) arasında yđksek dızeyde anlamlı bir ilişki olduğu yđnundedir. Dini tutum puanları arttıkça ıznel iyi oluş ve mutluluk oranlarında da pozitif bir artış belirlenmiştir (Aghili ve Kumar, 2008).

Ağılkeya tarafından “intihar girişiminde bulunanlarda dini tutum ve davranışlar” isimli bir çalışma yapılmıştır. Hayatlarına son vermek amacıyla kendilerine zarar veren kişilerle yapılan mđlakatların içerik analizleri dikkate alınarak yapılan araştırmada, intihar girişiminde bulunmuş bireylerde belirgin dızeyde dini tutumlar olduğu tespit edilmiştir. Dinin ibadet boyutu olan davranışlarda bulunma konusunda zayıf olan bu bireylerin zihinsel boyutta olumlu dini inançlara sahip oldukları belirlenmiştir (Ağılkeya, 2008).

Sarıçam ve Gđven tarafından ızgđven ve dini tutumun birlikte değerlendirildiği çalışmada i ızgđven ve dış ızgđven ile dini tutum arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. ızgđveni yđksek olan ılęrencilerin dini tutumlarının da yđksek olduğu, ızgđvenin dini tutumun ınemli bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (Sarıçam ve Gđven, 2012).

Aydın yaptığı çalışmasında üniversite öğrencilerinin dini tutum ile hayattaki anlam düzeylerini incelemiştir. Araştırmanın sonucunda hayatın anlamı ile dini tutum değişkenleri arasında pozitif yönde ve önemli düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Aydın, 2017).

Sağır tarafından dört farklı meslek grubundan bireylerin katılımı ile bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Din görevlileri, AFAD çalışanları, Sağlık çalışanları ve Ana sınıfı öğretmenlerinden oluşan 416 katılımcının verilerinden yararlanılarak yapılan çalışmada, bahsi geçen kurumlarda görevli personelin özgecilik ve dini tutum düzeyleri ile bu iki değişken arasında bulunan ilişkinin incelenmesi istenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre dini tutum ile özgecilik arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, ayrıca erkeklerin kadınlara oranla daha özgeci tutum sergiledikleri tespit edilmiştir (Sağır, 2020).

Azerbaycan’da öğrenim gören 516 üniversite öğrencisinden elde edilen veriler ile “Üniversite Öğrencilerinde Dini Tutum ve Yaşam Doyumunun Mutluluk Üzerindeki Rolü” isimli bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlar genel olarak üniversite öğrencileri arasında incelenen tüm değişkenlerin (dini tutum, yaşam doyumu, mutluluk düzeyi) birbirleri ile pozitif yönde ilişkili oldukları tespit edilmiştir (Kerimov, 2020).

“Gençlerde Dini Tutum ve Hedonizm” isimli doktora çalışmasında gençlerde dini tutum ve hedonizmin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığını tasvir etmek, bu olguların gençlerin sosyal profilleri üzerinde yaptığı etkilerin boyutlarını anlamak adına 1012 katılımcı ile nitel ve nicel tekniklerden yararlanarak bir araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre dinin gençler arasında varlığını sürdürdüğü, gençlerin bir dinin varlığına inandıkları, ancak çağın getirisi olan değişim ve dönüşüm sebebiyle hedonik eğilimlerin gençler üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türk gençlerinde dini tutumların ve hedonik eğilimlerin melez bir görüntüde olduğu tespit edilmiştir. Dini tutumlar gençlerin hedonik eğilimlerini törpülerken, hedonizmde dini tutumlarını seküler bir şekle dönüştürmektedir. Ayrıca üniversite öğrencileri dini zevk duyma, hoşça giden eylemleri gerçekleştirme ve mutluluk getiren şeyler konusunda kısıtlayıcı ve sınırlayıcı bir işleve sahip olarak değerlendirmektedir (Şengül, 2021).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Adil Dünya İnancı

Adalet oldukça geniş çerçeveli bir kavram olup dünya üzerinde var olan bütün toplumlar için üst standart bir idealdir. İlk çağ filozofları da adaleti en yüce erdem olarak kabul etmektedir. Adalet kavramı sadece insanlar arasında paylaşımın eşit bir şekilde yapılmasıyla ilgili değildir. Adalet ile bireylerin ruh sağlığı arasında açık bir ilişki bulunmaktadır (Fidan, 2018, s. 44). Robert Solomon Adaleti kişisel karakterin bir işlevi, günlük bir his olarak değerlendirir (Solomon, 2004. Akt, Cengiz, 2018, s. 398). İnsanlar adalet kavramıyla sanıldığından fazla ilgilenmektedir. Gündelik hayatlarında karşılaştıkları küçük problemlerde bile bir adalet arayışı içinde olurlar. Bunun farkında olsun ya da olmasın, bireyler için adalet ihtiyacı hayatlarını sorunsuz ve daha az stresli devam ettirebilmeleri için oldukça önemlidir. Dini inançlar açısından bakıldığında adalet olmazsa olmazlardandır. Adalet ile hükmeden insanlar övülür, karşısındakinin hakkına tecavüz etmemek, mazluma yardım edip zalimin elini tutarak adaleti sağlamak tavsiye edilen, övülen erdemler arasında zikredilmektedir.

Adalet kavramı genellikle adil olmayan davranışın tezahüründen meydana gelmektedir. Adalet kavramının meydana gelmesindeki etken, kötü olanın iyi hale getirilmesinin gereğinden kaynaklanır. Bu nedenle adaletin insanda öncelikle bir duygu olarak meydana geldiği düşünülebilir. Bu bağlamda adalet ben 'in varlığına karşı yapılan olumsuz eylemin ortadan kaldırılması, karşılığının verilmesi için arzulanan bir davranışın yapılmasıdır. Dolayısıyla adalet, insanın varlığının devamını sağlayan, kötü olan, hoş karşılanmayan bir davranışın ortadan kaldırılması için gerekli olan olguya işaret etmektedir (Cengiz, 2018, s. 398).

İnsanlar başlarına gelen olayların, gerçekleştirdikleri eylemler ile arasında bir uygunluk olduğu inancını taşırlar. Bu inancın temelinde ise adalet ilkesi vardır (Janoff-Bulman, 1989; Akt, Coşgun, 2010, s. 39). Lerner (1980) tarafından ortaya koyulan “adil dünya inancı” kuramı kişilerin adaletin var olmasına karşı duydukları gereksinime dayanmaktadır. Adil dünya inancının temel hipotezi dünyanın adil bir yer olmasına dayanır. Dünyada işleyen bir adalet vardır ve bu sayede iyilerin başına

iyi şeyler gelirken kötülerin başına kötü şeyler gelmektedir. Lerner'a göre, insanlar dünyanın ve gündelik hayatlarının durağan, düzenli, problemsiz olduğuna inanırlar. İnsanlarda genel olarak var olan bu biliş dünyada adaletin var olduğuna dair temel bir yanılsamadır. Yanılsama olmasının nedeni aslında var olmayan bir adaleti var kabul ederek kişinin devam etmekte olan hayatında kendisini güvende hissetmesine olanak sağlamasıdır (Lerner ve Miller, 1978, Akt, Sapancı ve Bahtiyar, 2018).

Adalet, adaletsizlik karşısında yapılması ve yapılmaması gerekenler, duygular, davranışlar vb. konular bireyin hayatında belli başlı yer edinen önemli olgulardır. Adalet hususunda bireyi temel kabul eden ve birey üzerinden yaklaşımlarda bulunan psikoloji, bu kavramın öne çıkardığı yönünün kişinin adalet ile ilgili konulardan olan duygu, inanç ve deneyimlerinin etkisinde geliştiğini kabul etmektedir (Erdem Çevikbaş, 2018, s. 5). Bu çalışmada adalet kavramı insanların günlük yaşantılarında arayışı içinde oldukları duygu, davranış ve düşüncelerinde kendini gösteren adalet algısı şeklinde ele alınmaktadır. Adil dünya inancında iyilerin ve kötülerin eninde sonunda yaptıklarının karşılığını alacağına yönelik inanca işaret edilmektedir.

Adil dünya inancı kavramı bireyin yaşantısında hayat boyu (az veya çok) var olan ve etkisi farklı şekil ve yansımalarla gün yüzüne çıkan bir kavramdır. Lerner'a (1980) göre insanlar yaşamlarını doğru diye kategorize ettikleri normlara göre yaşamak isterler. Kendi zihinlerinde kurguladıkları bu yaşam biçimini ihlal eden olaylar ile karşılaştıklarında öfkeli veya mutsuz hissederler. Lerner insanların adil dünya inançlarını kendilerinin inşa ettiklerine dikkat çeker. İnsanın adaletin var olduğu bir dünyada istediği bir sonuca varabilmek için bazı ön koşulları yerine getirmesi gerekir. Bu ön koşullar genelde yaşanan sosyal toplumun kültürünce toplumsal düzeyde belirlenmektedir. İnsanlar x sonucuna ulaşmak, y sonucundan kaçınmak için toplumsal kurallara yani ön koşullara uymalıdır. Bu ön koşullar genellikle iki şekilde gerçekleşir. Kişinin davranışları ve kişisel özellikleri. Eğer bir kişi bir durum için yeterince tedbir almamış ya da hazırlanmamışsa, ortaya çıkan sonuç genelde olumsuz olacaktır ve bu olumsuzluk bu işi yapanın davranışı nedeniyle (kişisel davranış). Yine bir kişi belli bir sosyal sınıftansa ya da fiziksel özellikler itibarı ile güzel, yakışıklı veya sevimli, zeki gibi özelliklere sahipse (kişisel özellik) ulaşmak istediği sonucu alma hakkına sahip olarak algılanabilir. (Yeşil Kocagazıoğlu, 2019, s. 12)

Adil dünya inancının dayandırıldığı temel kuramlardan biri Fritz Heider (1958, Akt. Lerner, 1980) tarafından temellendirilen denge kuramıdır. Heider insanların erdemler ile karşılaşılan sonuçlar arasında bir denge, uygunluk görme eğiliminde olduklarından bahseder. O'na göre mutluluk ve iyilik ile ceza ve kötülük arasında güçlü bir bağ vardır ve bu güçlü bağ sayesinde insanlar genelde bunlardan birinin bulunduğu durumda diğerinin de olacağını varsaymaktadır. Yani güzel, sevimli, insanlar iyidir. Çirkin, engelli, insanlar kötüdür. Dolayısıyla bir insana güzellik gibi bir özellik verilmişse bu onun iyi olması nedeniyle kendisine verilmiştir. Yine bir insan çirkin veya hasta ise buda yaptığı bir kötülük sebebiyle meydana gelmektedir (Heider, 1958, Akt. Erdem Çevikbaş, 2018, s. 8).

Benzer bir varsayımda tutarlılık kuramında görülmektedir. Bilişsel tutarlılık insanların gereksinimleri açısından oldukça önemlidir. Birey bu çelişkiyi giderme gereksinimini karşılamak için hayatı boyunca yaşadığı uyum sorunlarına cevap olacak stratejiler geliştirmeye çalışır. Bu şekilde gelişen içsel çelişkiler eğer giderilmezse güvende hissetmeme ve başka ruhsal sorunlara neden olabilmektedir. Bu nedenle tutarlılık, bireysel ve toplumsal anlamda, bireyin sağlıklı bir psikolojiye sahip olması adına önemli bir gereksinimdir (Buluş, 2001, s. 27).

Tutarlılık kuramlarının bir parçası olarak kabul edilen bir diğer teori Bilişsel tutarsızlık (uyumsuzluk) teorisidir. Leon Festinger tarafından geliştirilen Bireyin tutarlı, uyumlu bir zihin yapısına ulaşmasının amaçlandığı (Yücel ve Çizel, 2018, s. 150) bilişsel uyumsuzluk teorisinin genel çerçevesi bireyin inandığı, beklenti içinde olduğu şey ile bu inanca, beklentiye karşı olan durumlar, deneyimler arasındaki tutarsızlık sonucu ortaya çıkan rahatsız edici zihinsel uyumsuzluktur (Yücel ve Çizel, 2019, s. 107). Festinger'in (1957, Akt. Yücel ve Çizel, 2018, s. 152) teorisinin iki temel hipotezinden ilki; psikolojik açıdan huzursuzluk veren bir durum olan uyumsuzluğun varlığı, kişiyi var olan uyumsuzluğu azaltması için motive edecektir. Bu şekilde uyumsuzluk olduğunda kişi hem bunu azaltmaya çalışacak hem de uyumsuzluğa yol açan nedeni aktif bir şekilde önleyecektir.

Bilişsel uyumsuzluk yaşayan kişi, bu tutarsızlığı çözmek için iki yoldan birini seçer. Davranış değişikliği; birey yaptığı davranışın yanlış olduğunu bilmektedir ve

yanlış olarak düşündüğü davranışı yapmaktan vazgeçerek davranışını değiştirir ve bu uyumsuzluğu giderir. Örneğin sigara kullanan biri sigaranın zararlı olduğunu bildiği için bu davranışından vazgeçerek uyumsuzluğu sonlandırır. Diğer yol ise tutum değişikliğidir; kişi sigara kullanma ile ilgili tutumunu, düşüncesini değiştirebilir. Bunu da iki şekilde yapar. Ya sigaranın tamamen zararsız olduğuna karar verip tutarsızlığı sonlandırır. Ya da zararı kabul edip sigaranın kendisini rahatlattığını, sakinleşmesine yardımcı olduğunu söyleyerek zararının yanında yararının daha fazla olduğuna karar verebilir. Yine sigara içme eyleminin uyuşturucu kullanma, taksirli suçlar vb. gibi zararlı alışkanlıklardan daha zararsız ve iyi bir davranış olduğunu savunabilir. Böylece sigaranın zararlı olduğunu bildiği halde kullanmaya devam etmenin verdiği bilişsel tutarsızlıktan kurtulmuş olur (Wingfield, 2005, Akt. Yücel ve Çizel, 2018, s. 154).

Adil dünya inancı kuramının dayandığı temel kavramların arasında kurbanı suçlama (değersizleştirme) ve adaletsizliği meşrulaştırma, dönüştürme ya da yok kabul etme bulunmaktadır. Adil dünya inancı bireylerde var olan adaletin sarsılmasına karşı kullandıkları stratejilerinden biridir ve oldukça işlevseldir. Birey adil dünya inancını korumak adına kurbanı suçlayabilir ya da çektiği acıyı küçümseyerek aslında böyle bir adaletsizliğin olmadığını, kurbanın olayı abarttığını veya buna layık olduğunu savunabilir. Çünkü bireyin inandığı adil dünyada iyilerin başına iyi, kötülerin başına kötü şeyler gelir. Bu inanç aynı zamanda ilahi adalet inancı olarakta nitelendirilir. Eğer iyi olan birinin başına kötü bir şey gelirse bu var olan inançla çelişir ve birey bu kötülüğün oluşmasında kurbanın iradesi/suçu ya da ihmali olduğunu veya işlediği bir kötülüğün bugün başına gelen kötü olaya maruz kalmasının nedeni olduğunu savunur.

Adil dünya inancı ile ilgili yapılan çalışmalarda Dalbert ve Siegler (1993, Akt. Kurtay Doğan, 2018, s. 23) adil dünya inancının iki alt boyutunun bulunduğunu belirlemişlerdir. Bunlar Genel Adil Dünya İnancı ve Kişisel (bireysel) Adil Dünya İnancıdır. Dalbert ve Siegler bu boyutları açıklarken genel adil dünya inancının, dünyanın diğer insanlara ne kadar adil davrandığı ile ilgili olduğunu, bireysel adil dünya inancının ise dünyanın bireyin kendisine karşı ne kadar adil davrandığı ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Genel adil dünya inancı ve kişisel adil dünya inancı arasında bir ilişki olmakla beraber bu inançlar adalet algılamaları alanında farklı yargılamalara

sebeup olmaktadır. Bu nedenle genel ve kişisel adil dünya inancı birbirinden ayırt edilmelidir.

Kişisel adil dünya inancı, bireyin kendi yaşamı içinde karşılaştığı olayların kendisine ne kadar adil olduğu ya da olmadığı ile ilgilidir. Kişisel adil dünya inancı algılamalarında baskın olan düşünce dünyanın birey için daha adil, durağan ve hakça hakkının verildiği bir yer olarak algılamasıyla ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında bireysel adil dünya inancının kişinin psikolojik iyi oluşuna daha fazla etki edebileceğini söylemek mümkündür. Birey kendi öznel dünyasında gerçekleşen olaylarda daha fazla adaletin var olduğuna inanırsa geleceğe yönelik planlar yapabilmesi ve psikolojik sağlığını koruyabilmesi o denli kolaylaşmaktadır. Kısaca bireysel adil dünya inancı “başıma gelenler adil mi?” sorusunun yanıtını oluşturacak durumlardır (Nursoy, 2019, s. 13).

Genel adil dünya inancı, kişisel adil dünya inancı ile birlikte kişinin adalet algılamalarını temsil ediyor olsa da belli başlıklarda kişisel adil dünya inancından farklılaşmaktadır. Genel adil dünya inancı “dünya adil bir yer midir?” sorusuna verilen yanıtlardan oluşmaktadır. Yani bu genel kanı dünyanın adil bir yer olup olmadığına yönelik kişinin inancını temsil eder (Nursoy, 2019, s. 13). Kişisel adil dünya inancı genelde ruh sağlığı ile ilişkilendirilirken, genel adil dünya inancı katı sosyal tutumlara neden olmasıyla ilişkilendirilir. Yani genel adil dünya inancı katı sosyal tutumların sebebi olabilir (Kılınç ve Torun, 2011, s. 12).

Bu iki inancın birbirine zıt etkilerinin olduğunun gözlemlendiği çalışmalar mevcuttur. Sutton ve Winnard (2007, Akt. Yeşil Kocagazıoğlu, 2019, s. 13) koruyucu, destekleyici yaşam merkezinde yaşayan gençlerle ilgili bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada yaşam merkezlerinde kalan gençlerin suça karışma niyetiyle genel ve kişisel adil dünya inançları arasındaki ilişki incelenmiş ve şu bulgulara ulaşılmıştır. Genel adil dünya inancı suça karışma niyetiyle güçlü bir şekilde ilişkiliyken, kişisel adil dünya inancının suça karışma niyetiyle olumsuz yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

2.1.1 Adil Dünya İnancı Gelişimi

Adil dünya inancının varlığı birey tarafından kolay gözlemlenebilir düzeyde değildir. Kişiler çoğunlukla böyle bir inanca sahip olduğunun farkında olmazlar. “Ben dünyanın adil olduğuna inanıyorum o sebeple böyle düşünüyorum ya da davranıyorum” gibi bir söylemlerde bulunmazlar. Bu inancın varlığı daha çok bilinç öncesinde vardır. Kişi bu inanca sahiptir ancak bunun farkında dahi olmayabilir. Adil dünya inancının gelişimi sadece bireysel bir seyir izlemez. Hem toplumsal kültürel yapıda hem de bireysel düzeyde var olan bir hak, adalet arayışından söz etmek mümkündür.

Adil dünya inancında “hak” kavramı oldukça önemli bir konumda bulunur. Adil dünya insanların hak ettiklerini aldıkları dünyadır. Kişi hak ettiğini aldığında bulunduğu durum adil olur. Örneği P kişisi eğer uygun ön koşulu karşılırsa X sonucunu hak eder. P, X’ i istemektedir ve bunu hak edebilmek için gerekli ön koşulları sağlamıştır. P, X’i alırsa sonuç adil olur. Eğer P X’ i alamazsa veya X’ ten daha düşük olanı alırsa hak ettiğini alamamış olur. Bu durum olumlu olabildiği gibi olumsuzda olabilir. P istemediği Y den kaçınmak için ön koşulları karşılamıştır. Bu ön koşullar genelde toplum tarafından belirlenir. Toplum ön koşulları özel olarak belirlemiş olabileceği gibi kültürde var olan genel kurallarıda kullanıyor olabilir (Lerner, 1980).

Bazı toplumlar hak verme ve hak elde etme konusunda iki temel ilkeyi kullanmaktadır. *Kişinin davranışı ve kişinin niteliği*. Belirli eylemler bir dizi olumsuz sonuçların oluşması için uygun öncüller olabilmektedir. Eğer bir kişi bir eylemi yapmak için hazırlanmamış, önlem almamış, çalışmamışsa da ürünü kaliteli üretmemişse o zaman belli bir miktar başarısızlığı, acıyı, yoksunluğu hak etmiş demektir. Basit özelliklerde dahil olmak üzere bir sosyal topluluğa üye olmak, zeki, çekici, kibar, arkadaş canlısı gibi özelliklere sahip olmakta toplumda hak ettiğini almak için yeterli olan nitelikler olarak kabul edilebilmektedir. Yaşadığımız modern toplumlarda ise hak kazanma şekilleri bu iki şekilden farklı olup bunların daha detaylandırılmış haliyle bulunurlar (Lerner, 1980, s. 16).

Adil dünya inancının insanlarda oldukça yaygın olduğu batıda yapılan çalışmalarda gözlenmiştir. Rubin ve Peplua yaptıkları çalışmada adil dünya inancının gelişiminin altında yatan nedenleri üç başlık altında açıklamışlardır.(Rubin ve Peplua, 1975, s. 75)

2.1.1.1 Kültürel arka planda adil dünya inancı gelişimi

Batı toplumlarında çocuklar büyürken anlatılan masallarda, erdem hikayelerinde iyi kahramanların, dürüst kişilerin sonunda iyilik ve mutluluk ile ödüllendirilirken kötülük yapan, zalim ve insanların kötülüğü için uğraşan kişilerin ise cezalandırıldığı anlatılır. Örneğin çalışkan, iyi huylu kül kedisi prensle evlenerek hak ettiği güzel hayatı yaşarken yalan söyleyen pinokyo bariz şekilde cezalandırılır.

Ebeveynleri tarafından çocuklara öğretilen otoriteye saygı duyulması, polis, hâkim vb. otoriteyi temsil eden kişilerin her zaman doğrunun savunucuları olduğu bu yüzden itaati hak ettikleri inancı, adil dünya inancının gelişimini pozitif artıran nedenlerdendir bir diğeridir.

Adil dünya inancını teşvik eden bir diğer kültürel olgu ise inançlar/dinlerdir. Yahudilik ve Hristiyanlık gibi batıda hâkim olan dinlerde öğretilen adalet hemen gerçekleşmeyen ancak ileride ya bu dünyada veya ahirette mutlaka var olacak bir ilahi adalete dikkat çekmektedir. Doğru davranışlar, erdemler dinlerde hep övülen ve kişinin iyilik bulması için yapması gerekenler olarak anlatılır. Buda inanç sahibi kişilerin daha yüksek adil dünya inancına sahip olmaları anlamına gelir (Rubin ve Peplua, 1975, s. 75).

2.1.1.2 Psikolojik fonksiyonlar açısından adil dünya inancı gelişimi

Lerner (1974, Akt. Rubin ve Peplua, 1975, s. 76)) adil dünya inancının gelişimi için sosyal/kültürel öğrenmenin yeterli olmadığını, bununla birlikte bu inancın motivasyonel yönünün bireyin psikolojik iyilik hali için önemli olduğuna dikkat çeker.

Lerner'in ifadesiyle adil dünya inancının psikolojik temeli "kişisel sözleşme" ye dayanır. Kişisel sözleşme; çocuğun kişisel hazdan geçerlik ilkesine doğru kademeli ve sıralı bir şekilde geçiş yapmasıdır. Çocuğun ilerleyen dönemdeki olgunluk aşamasında

da bunun yansımaları görülür. Çocuk etrafından gözlemlediği ve tecrübe ettikleri doğrultusunda kendisinden istenileni yapar, yasaklananı ise yapmaktan vazgeçer. Böylece kendi hazlarından vazgeçerek hak ettiği şeyleri almaya hak kazanmış olur. Ancak çocuk ya da yetişkin kendisinden istenileni yaptığı halde hak ettiğini almadığına inanırsa o zaman bu sosyal düzenin tesisine neden olan davranışı yapmayı bırakır. İşte pek çok insan bu durumun sonucunda meydana gelecek sıkıntıdan kaçınmak ve bu düzeni dengede tutmak için bu işleyişi sürdürme yönelimindedir. Bu yönelimi bir motivasyon aracı olarak kullanır. Eğer iyilerin başına iyi şeyler geleceğine yönelik inancını korumazsa bu defa kendisi de iyi şeyler yapsa bile güvende olamayacaktır. Bunu önlemek adına bu inancını korumak için kendini motive eder. İnsanlar kişisel isteklerden öte eylemlerinin sonucunda elde edecekleri kazanca odaklanmayı tercih etmektedir. Böyle düşünmek ve inanmak kişinin kendi davranışları üzerinde kontrolü olduğunu düşündürür ve bu kontrol kişiyi güvende hissettirir (Lerner, 1977, Akt, Topuz vd., 2017, s. 260). Bunun yanı sıra birey çocukluktan toplumsallığa geçerken artık kendi haz ve çıkarlarından çok toplumsal yararları dikkate almaya başlar. Bu adil dünya inancı için önemli bir işlevdir. Öyle ki birey toplumsal düzlemde kurallara uyduğunda var olan adaletin yerine geleceğine inanır ve kişisel anlamda güvende kalmak için toplumsal düzene uymaya çalışır, böylece kendisi ve topluma arasında bir denge kurmuş olur (Topuz vd., 2017, s. 260).

Bu kişisel sözleşmenin gerçekleşebilmesi için ilk olarak birey hazzı ertelemeyi öğrenmelidir. Anlık hazlardan, gelecekte elde edebileceği daha fazla zevk için vazgeçebilmek adil dünya inancının gelişimiyle ilgilidir. Ödülleri erteleme kararının en önemli nedeni, geleceğe yönelik bir güven veya inançtır. Kişi sonunda hak ettiği ödülleri alacağına inanır ve buna güvenir. Bu güven sayesinde çevrede olan olayları manipüle ederek yorumlama yeteneğini geliştirir. Böylece adil dünya inancı kişinin iç kontrol duygusunun gelişmesiyle güçlenir (Rubin ve Peplua, 1975, s. 74).

2.1.1.3 Bilişsel / gelişimsel bakış açısından adil dünya inancı gelişimi

Adalet hakkındaki inanç gelişimine yöneltilecek üçüncü yaklaşım Piaget'in ve Kohlberg'in (Akt. Rubin ve Peplua, 1975, s. 75) bilişsel-gelişimsel yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Her ikisinde çocuklarda adalet gelişimini sistematik açıdan

incelemişlerdir. Piaget yaptığı bir çalışmada çocuklara bir çocuğun annesini dinlemediği, ardından yanlışlıkla dereye düştüğü bir hikâye sunar ve bunun sonucunda çocukların bu hikayedeki çocuğun annesini dinlememesinin cezası olarak dereye düştüğünü düşündüklerini tespit eder. Bu durum “içkin adalet” olarak nitelendirilmektedir. “İçkin adalet”; bir hatanın otomatik olarak cezasını gerektireceğine olan inançtır ve bu inancın yaşı ilerlemesiyle beraber azaldığı belirlenmiştir. Piaget içkin adaleti bilişsel ve ahlakı geliş şeklinde daha detaylı olarak ele almaktadır. Çocuklar ebeveynlerini mutlak otorite olarak görürler ve onlar tarafından cezalandırılmak çocuğun yaptığı için yanlış olması için kanıt olarak yeterlidir. Kohlberg’te bir çalışmayla bu görüşü destekler nitelikte bulgulara ulaşmıştır. 4 ila 7 yaşındaki çocuklara itaatkâr bir çocuğun ebeveynleri tarafından ödüllendirildiği ya da cezalandırıldığı hikâyeler sunduğunda, 4 yaşındaki çocuklar, ebeveyn tutumunu her iki durumda da adil kabul ederken, 7 yaşındaki çocukların bazılarında itaate ceza hikayelerine azda olsa itiraz ettiklerini tespit etmiştir.

Kohlberg, (Akt. Rubin ve Peplua, 1975, s. 76) ahlaki gelişimi üç başlıkta detaylandırır. İlk aşamada çocuklar için ebeveynlerin eylemleri adildir. Talihli insanlar hayran olunası insanlardır. Yani içkin adalet anlayışına yönelimlidirler. İkinci aşamada görev yönelimli bir inanç mevcuttur. Var olan otoritenin adil olduğu ve saygı gösterilmesi durumu gelişmiştir. Üçüncü aşamada ise insanlar zorluklarla mücadeleye daha istekli olup yüksek makam, mevki sahibi otoritelere meydan okumaya yönelebilirler. Yani çocukların ahlaki tutumları ve adalete olan inançları yaş ile birlikte farklılaşarak değişim göstermektedir.

Yaşın ilerlemesi ile birlikte adil dünya inancında bir gerileme gözlemlenir. Küçükken çocuklar dünyanın adaletine tam olarak inanmış gibidirler. Bir yanlış yapıldığında hemen cezası onu takip etmektedir. Çok şeker yersen dişin çürür inancı daha çok dişi ağrıdığında bunun nedeninin yediği şeker olduğunu düşünmesini sağlar. Çünkü şeker yemek yanlıştır ve bunu yaparak acıyı hak etmiştir. Ancak yapılan çalışmalar genel olarak yaş ilerledikçe adil dünya inancında bir gerileme olduğuna dikkat çeker. Özellikle ergenlik döneminde genel ve kişisel adil dünya inancı ayrımının yapılabilmesiyle beraber bu durum daha da belirginleşir. Kişisel adil dünya inancı

genel adil dünya inancına kıyasla daha yavaş azalma göstermedir (Erdem Çevikbaş, 2018, s. 14).

Buraya kadar bahsedilen adaletin gelişimi farklı şekillerde olsa da bu üç yaklaşım birbirini dışlamaz. Aksine birlikte değerlendirildiklerinde insanda çocukluktan itibaren gelişen adil dünya inancının seyri daha net anlaşılmış olur. Tıpkı insanın doğası gibi adil dünya inancı da birçok kaynaktan beslenerek oluşur ve bireyin yaşamını devam ettirmesi noktasında büyük psikolojik destek sağlar.

2.1.2 Adil Dünya İnancının İşlevi

Adil dünya inancı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Adil dünya inancının bireyin yaşamında olumlu etkilerinin olduğu bir başa çıkma mekanizması işlevi gördüğü belirlenmiştir (Erdem Çevikbaş, 2018, s. 8). Correia ve Dalbert'ın (2008) belirttiği şekli ile yapılan çalışmalar neticesinde adil dünya inancının üç işlevinin bulunduğu belirtilmektedir. İlk işlevi, bu inancın bireyi olumlu davranışlarda bulunmaya sevk etmesidir. İkinci işlevi, bireylerin hem kendi geleceğini hem de diğer bireylerin geleceklerine yönelik güven duymasına yardımcı olmasıdır. Son işlevi ise bireylerin yaşamlarını anlamlandırma ve değerli görme noktasında iyimser bakış açısı sağlamasıdır.

Adil dünya inancının bir diğer işlevi dünyayı yapılandırma noktasında bireye yardımcı olmasıdır. Adaletin var olduğu bir dünyada yaşadığına inanan birey, kendisinin nedensiz yere kurban olmayacağına inanır. Yapılan çalışmalar Adil dünya inancının en temel işlevlerinden birinin masum bireyin kendini güvende hissetmesini sağlaması olduğunu ortaya koymuştur. Adalet varsa ve birey masumsa başına kötü şeyler gelmeyecektir. Bu inanç en temel insani ihtiyaç olan emniyette olma duygusunu hissetmeyi karşılar niteliğe sahiptir (Kurtay Doğan, 2018, s. 26).

Adil bir dünyaya kuvvetli bir İnançla bağlı bireylerin geleceğe yönelik güven duyguları daha güçlüdür. Bu nedenle başlarına gelebilecek kötü olaylar ile yüzleşmeye hazırlıklı olurlar. Adil dünya inancı yüksek olan bireyler, kendilerini daha az tehdit altında hissederek stres gerektiren durumları kontrol etme noktasında daha başarılıdırlar. Bu meydan okuyabilme cesareti, beraberinde başarı ya da getirmektedir.

“Adil dünya inancı güçlü olan bireyler stres altında daha başarılı bir performans sergilerler” hipotezini test etmek için bir laboratuvar çalışması yürütülmüştür. Katılımcılara hızlı yapılması gereken bir dizi komut verilmiş ve güçlü adil dünya inancı olan katılımcıların kendilerine daha güvendikleri ve daha az tehdit edilmiş hissettikleri belirlenmiştir. Adil dünya inancı güçlü olanların olmayanlardan daha iyi performans sergiledikleri gözlemlenmiştir. Bu gibi çalışmalar ışığında, okul ve iş ortamlarında adil bir gelecek inancına sahip olanların daha başarılı olduklarını destekler sonuçlara ulaşılmıştır (Dalbert ve Donat, 2015, s. 12).

Adil dünya inancı bireyin yaşam şartlarını iyileştiren daha dingin daha sağlıklı yaşamasına yardımcı olacak nitelikte bir motivasyon kaynağıdır. Adil dünya inancı yüksek bireyler, karşılaştıkları adaletsizliklere yönelik düşüncelerini yeniden yapılandırarak bu olumsuz, adaletsiz görünen durumun aslında öyle olmadığını, bunun da adaletin sağlanması noktasında gerekli olabileceğini düşünerek var olan olayı yeniden yorumlamaktadırlar. Yaşanan adaletsiz durumlara uyum sağlamak noktasında adil dünya inancı yapıcı bir işleve sahiptir (Dalbert, 2002, Akt, Doğan Arslan, 2019, s. 31).

Kişisel kayıpları değerlendirme konusunda adil dünya inancının koruyucu bir işlevinin olduğu belirlenmiştir. Güçlü adil dünya inancına sahip bireyler, zayıf adil dünya inancına sahip olanlara kıyasla yaşadıkları haksızlıklara karşı daha dirençlidirler. Adaletin dünyada var olduğuna yönelik inançları sayesinde yaşadıkları olumsuz durumu tamamen adaletsizlik olarak görmeyip bunu hak etmiş olabileceklerine inanırlar. Böylece yaşadıkları adaletsizliğin yükünü azaltarak içinde bulundukları durumun çokta adaletsiz olmadığına inanırlar. Bu inanç sayesinde psikolojik sağlıklarını muhafaza etmiş olurlar (Doğan Arslan, 2019, s. 46).

Adil dünya inancı kontrol duygusu ile birlikte kişide yaşam doyumunu artırır. İnsanlar yaptıkları iyiliklerin karşılığını alacaklarına olan inancı ile yaşamdan zevk alır. Şahit olduğu olumsuzluklar bu inancı tehdit ettiğinde bu defa adil dünya inancını korumak için bazı stratejiler geliştirirler. Bu geliştirilen stratejiler adil olmayan durumları meşrulaştırmak, kurbanı değersizleştirme, yaşanan acıyı küçümseme ya da inkâr etme şeklinde olabilir. Kurbanı yöneltile bu stratejiler kurban açısından olumsuz bir

durumu meydana getirirken, karşısında bulunan kişi için koruyucu bir işleve sahiptir. Bilişsel olarak anlam veremediği iyiliğin cezalandırılması durumuna kişi, kendi adil dünya inancını korumak adına bazı olumsuz özellikler yükleyerek acı çeken kurbanın görünüşte olmasa bile, aslında bunu hak ettiğine yönelik bir düşünceye sahip olabilir (Nursoy, 2019, s. 15).

Adil dünya inancının kurbanı suçlama durumu ile ilgili işleyişini bir örnekle açıklamak gerekirse günlük hayatta karşılaşılabilecek şöyle bir olay örnek verilebilir. ATM'den emekli maaşını çekmeğe çalışan yaşlı bir adam düşünelim. Bu yaşlı adam tam maaşını çekeceği sırada kendisine yardım edebileceğini söyleyen yabancı bir kişi yanı başında belirsin ve yaşlı adam bu yardım teklifini kabul etmiş olsun. Ardından bu kişi yaşlı adamı darp ederek parası çalsın ve oradan uzaklaşsın. Böyle bir olayda insanlar genelde mağduru suçlayıcı bir tavır sergileye bilirler. Aslında mağdur olan yaşlı adam tanımadığı bir kişinin yardım teklifini kabul ettiği için başına gelen bu soyguna bir nevi çanak tutmakla suçlanabilir. Yaşlı adam tedbirsiz davrandığı için suçludur ve bu yüzden tedbirsizliğin cezasını çekmiştir. İnsanlar genelde bu şekilde düşünme eğiliminde bulunurlar. Bunun nedeni ise eğer bu durumda yaşlı adamın değil de yabancının suçlu olduğunu düşünecek olsalar, yabancılardan gelen her yardım eylemi bir tehlikeyi ifade edecek ve bu durum bireyde güvende olmama duygusuna neden olacaktır. Güvende olmama duygusu yerine birey, adil dünya inancına sığınmayı ve kendini korumayı tercih etmektedir.

2.1.2.1 Adil Dünya inancını etkileyen faktörler

İnsanlar hayata dair bazı öngörüler ve fikirlere sahiptirler. Bu öngörülerin gelişmesinde etkin olan faktörlerden biri deneyimlerdir. Deneyimler bilişsel bilgi işleme sürecinin bir sonucu olarak gelişirler. Kişi küçükte olsa bir bilgi edindiğinde, onu kendisinde var olan bilgi birikiminde bulunan inançlar sisteminin içindeki kalıplara oturtmaya çalışır (Lerner, 1980). Edindiği yeni bilgi kendisinde var olan bilgi birikimiyle çelişiyorsa, yeni edindiği bilgiyi değiştirerek kendi inanç sistemine uygun hale dönüştürür. Tesadüfi olaylar, insanın hayatında meydana gelen olumsuz durumlar var olan inanç sistemine uydurulamadığında, kişide var olan mevcut inanç sistemi değişir. Furnham ve Procter (1989, Akt. Uğur, 2007, s. 8) adaletsizliğe fazlaca maruz

kalmanın kişinin adil dünya inancını sarsarak bu inancın azalmasına sebep olacağını ileri sürmektedirler. Bu durma sebep olanın deneyimler olduğu düşünülebilir

Lerner'e (1980) göre adil dünya inancını etkileyen ve şekillendiren iki mekanizma vardır. Bunlar geçmiş deneyimlerden genelleme yapma ile zihinsel bilgi işleme sürecidir. Bu süreçlerde kendi içinde detaylanarak kişinin başkalarına yönelik tutum ve davranışlarına yön vermektedir.

2.1.2.2 Geçmişin bugüne yansımaları

Geçmişte şahit olduğumuz olayların sonuçlarından hareketle bugün olmakta olan olaylar arasında bağlantı kurma, sonuçtan nedene ulaşma durumu bu mekanizmaların ilkidir. Bu süreci kişisel gözlemlerimiz, yaşadığımız kültürde bulunan erdem-ahlak hikayeleri, dini bilgi birikimi ve kitle iletişim araçları etkilemektedir (Uğur, 2007, s. 9).

2.1.2.2.1 Kişisel gözlem

Hiç kimse her şeyi göremez ve tam anlamıyla bilemez. Kişi yaşantısı boyunca etrafında gerçekleşen olaylardan ayırıcı ve kritik olanları algılayarak bazı çıkarımlarda bulunur. Toplumun içinden kişisel gözlemleriyle olan neydi ve neyin olmasına neden oldu gibi neden sonuç çıkarımlarında bulunur. Geçmişte dikkatsiz, yetersiz, toplum normlarına uymayan, toplum normlarıncı yasaklanmış eylemleri yapan kişilerin hayal kırıklığına uğradığı, acı çektiği zarar gördüğü gibi durumlara şahit olmuşsa bu iki durum arasında bir bağ olduğuna, toplumca olumsuz olarak nitelenen koşulların kişinin hayatında olumsuzluklara neden olduğuna inanır. Gözlemci daha önce gözlemlendiği koşullar nedeniyle acı çeken, dışlanmış, aç kalan ya da reddedilmiş bir kurban ile karşılaşınca bu kişinin toplum normlarına uymadığını, dolayısıyla bu sonucu hak etmiş olabileceğini düşünür (Lerner, 1980, s. 12).

2.1.2.2.2 Kültürel bilgi ve erdem- ahlak hikayeleri

Adil dünya inancını yaşanan kültürün içinde gözlemlemek daha kolaydır. İnsanlar aslında dünyada adaletsizliğin olabileceğini bilişsel olarak bilir ancak kültürel

öğelerde bunun tersinin anlatıldığı birçok erdem ve ahlak hikayeleri mevcuttur. Bu hikayelerde genel olarak çaba sarf eden, emek veren karakterler ödüllendirilirken, tembellik yapanlar cezalandırılır. Örneğin karınca yaz boyunca çalışır, emek verir ve kış geldiğinde kendi korunaklı yuvasında açlık ve sıkıntıdan uzak bir hayat ile ödüllendirilir. Öte yandan yaz boyu çalgı çalıp eğlenen, çalışmayan tembel ağustos böceği kış aylarının zorlu koşullarında aç kalmış ve sığınacak güvenli bir ortam bulamayarak pişmanlık içinde tembellik etmenin cezasını çekmektedir. Çocukluktan itibaren bu gibi öğretilere muhatap olarak büyüyen birey açlık, sefalet ve acı çeken insanların ağustos böceği gibi tembellik ederek tedbirsiz davrandıklarını zengin, mutlu ve varlıklı insanların ise karınca gibi çok çalışarak başlarına gelenleri hak ettiklerini düşünmektedirler (Lerner, 1980, s. 13). Kültürümüz özelinde de adil dünya inancını destekler atasözleri ve deyimlere rastlamak mümkündür. “İyilik yap iyilik bul”, “rüzgâr eken fırtına biçer”, “etme bulma dünyası”, “Herkes ektiğini biçer” gibi kültürel geleneğimizde bulunan deyim ve atasözlerinde adil dünya inancını destekler öğretilere işaret eder (Dik, 2010).

2.1.2.2.3 Dini bilgi birikimi

Batılı din kaynaklarında başkasına acı ve zarar verenlerin mutlaka cezasını çekeceklerine yönelik bir inanç eğilimi bulunmaktadır. Dini kaynaklar doğruluğu savunan ve dürüst davrananların mutlaka ödüllendirileceğini vurgularken bunun tersi olan tanrının yasakladığı ve toplumlarca kötü olarak nitelendirilen eylemlerde bulunanların ise mutlaka cezalandırılacağına dair pek çok örnek barındırır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki dini kaynaklarda bahsedilen adalet sadece bu dünyada sınırlı kalmaz. Bu dünyada eğer hak yerini bulmadıysa yapılan adaletsizliğin karşılığı ölümden sonraki hayatta mutlaka gerçekleşecektir (Lerner, 1980, s. 13).

2.1.2.2.4 Kitle iletişim araçları

Bir diğer adil dünya inancını destekleyen etken ise kitle iletişim araçlarıdır. Toplumda geçmişten gelen erdem hikayeleri, masallar, öyküler vs. kaynaklar kitle iletişim araçlarıyla yenilenerek farklı formatlarda insanların erişimine sunulmaktadır. Adil dünya inancının izlerini sinemada, romanlarda, hikâye kitaplarında beklenen mutlu

sonlar, kötü olanın cezasını çekerken iyi olanın bedeller ödese bile sonunda mutlu olduğu yani bir nevi adaletin yerini bulduğu sonlarda görmek mümkündür. Tüm bu öğeler adil dünya inancının bireyin dünyasında içselleşmesine ve bir genelleme yaparak geçmişte gerçekleşmiş olayların gelecekte de aynı sonuçlara ulaşacağı beklentisinde olmasına neden olur (Lerner, 1980).

2.1.2.3 Zihnın işleyişi

Zihnımız meydana gelen olayları yorumlarken, edindiği bilgileri tek başlık altında kategorize etme eğilimi gösterir. Bu durum yaşamda denge kurma adına önemlidir. Zihnımız birbiri ile ilişkili olduğunu düşündüğü olaylar arasında bir bağlantı olduğuna inanır. Böylece psikolojik olarak daha rahat ve tutarlı bir iyilik halinde kalır. Zihnımız iyilik, mutluluk, erdem ve başarı vb. birbiriyle bağlantılı olarak algılarken sefalet, ıstırap, acı ve günahı da birbiriyle bağlantılı olarak kabul eder. Heider (1958, Akt, Lerner, 1980, s. 14) bu durumun izahında iyilik ile mutluluğun, kötülük ile cezanın arasında kuvvetli bir bağ olduğunu, bireyin bu kuvvetli bağdan dolayı birinin varlığında diğerinde olması gerektiğine inandığını belirtir. Yani iyi insanlar mutludur ve kötü insanlar acı çeker. Böylece zihnımız görece istikrarlı ve düzenli bir dünya oluşturur. Ancak bu durum tersinden de işlemektedir. Yani acı çeken insan kötülük yapmıştır ve bu yüzden acı çekmektedir gibi bir yanılsamaya da sebep olur. İşte bu tersine işleyen düşünce şekli kurbanı aşağılama, adaletsizliği meşrulaştırma gibi olumsuz sonuçlara da zemin hazırlayabilir. Bu tutum ve davranışların ortaya çıkmasında kültürün etkisiyle beraber aslında zihnimizin bilgiyi işleyişi de büyük rol oynamaktadır.

2.1.3 Adil dünya inancına yönelik tehditlerden korunma

Adil dünya hipotezinin temel fikri insanların adaletsizlikler karşısında acı çekmesi ve adaleti yeniden sağlamak adına bilinçsiz bir ihtiyaç hissetmesine dayanır (Dalbert ve Donat, 2015, s. 15). İnsanlar adaletsiz olduğunu düşündükleri olaylarla karşılaştıklarında stres, öfke, kaygı gibi olumsuz duygular yaşarlar. Bunun asıl sebebi adil dünya inancının tehdit edilmesidir. Acı çeken bir masum, haksızlığa uğrayan bir işçi veya iyi bir insan olmasına rağmen yoksulluk çeken kişiler bireyin adil dünya

inancını tehdit eder ve adaletle ilgili bilişini sorgulamasına neden olur. Bu sorgulama adil dünya inancının işlevselliğini etkisizleştireceğinden insanlar adil dünya inançlarını korumak adına çeşitli stratejiler geliştirirler. Lerner (1980) bu stratejileri üç kategoride incelemektedir; makul stratejiler, makul olmayan (savunmacı) stratejiler ve nihai stratejiler.

2.1.3.1 Adaletin tesisi için makul stratejiler

Makul stratejiler, ortada bir adaletsizliğin varlığını kabul etmekle başlayan ardından bunu yok etmek, azaltmak veya yeniden yapılandırmak için çabalama gerektiren bir yöntemdir. Sosyal yardım kuruluşlarına maddi destekte bulunma, hayvanları korumak adına yapılan sosyal faaliyetlere katılma, yetimhanelerde gönüllü olarak çalışma gibi yöntemlerle adaletsizliği azaltmaya çalışmak makul yöntemlerdendir. Kişi gördüğü adaletsizlikleri bir şekilde önlemeye veya azaltmaya yönelik faaliyetlerde bulunur. Bireyler bunu sadece maddi imkanlarıyla yapabileceği gibi bizzat kendisi gidip sahada çalışarak veya etrafındaki komşusunun ihtiyacını gidermeye çalışarakta yapabilir. Bu makul olan adaletin tesisi yöneliminde kişi yapacağı yardımın kendi imkanları dahilinde olmasına ve kendisini aşıp aşmadığına dikkat etmek durumundadır. Bu yapacağı yardımın gücü dahilinde olması durumu önemlidir. Walster vd. (1976, Akt. Lerner, 1980, s. 20) yaptıkları bir çalışmada mağdura yapılacak yardımın yetersiz kalacağının düşünüldüğü durumlarda, kişilerin kurbanı yardım etmek yerine bu yardımdan tamamen kaçındıkları, hatta kurbanı değersizleştirdikleri tespit edilmiştir. Yani bireyin makul stratejiler kullanması için adaletsizliğin ortadan kaldırılması veya dönüştürülmesine gücünün yetebilmesi önemlidir.

2.1.3.2 Adaletin tesisi için makul olmayan stratejiler

Adaletin tesis edilmesinde makul olmayan stratejiler, savunmacı stratejiler olarakta bilinir. Bir adaletsizlik ile karşılaşıldığında bunu görmezden gelmek, reddetmek veya yeniden yorumlamak savunmacı bir yöntemdir. Kişi kendi adil dünya inancını korumak için gerçekleşen adaletsizliğin nedenini, kurbanın karakterini veya olayın sonucunu yeniden yorumlayarak adaletsizliği meşrulaştırmaya çalışır. Bireyin adaletsiz bir durumla karşılaştığında bunu yok sayması veya görmezden gelmesi de

olabilecek seçenekler arasındadır. Bu yöntem oldukça ilkel olmasına rağmen adaletsizliği yeniden yorumlama noktasında en kolay kullanılan yöntemdir. Yine kurbanın çektiği sıkıntıların ileride onun iyiliğine sebep olacağına inanmak, geçmişte yaptığı bir davranışın bedeli olarak şu an acı çekiyor olduğunu düşünmek veya kurbanın tembel, çekingen korkak olması gibi kişisel özelliklerini adaletsizliğe maruz kalması için yeterli gerekçe olarak kabul etmekte makul olmayan stratejilerdendir (Lerner, 1980, s. 20).

2.1.4 Uzatılmış Zaman Çerçevesi (İlahi Adalet) ve Kurbanı Suçlama

Lerner (1980) adil dünya inancını korumanın yollarından bahsederken en etkin yöntemlerden birinin bu inancın asla test edilmesine izin vermemek olduğunu belirtir. Bu sebeple yetişkinler çocuklukta var olan hemen gelen adalet inancını terk ederek gelecekte yaşanacak olayların bugün var olan adaletsizliği ortadan kaldıracağına yönelik bir adalet inancı geliştirirler. Bu inanç, ilahi adalet inancı olarak tanımlanır. İlahi adalet inancında adaletin gerçekleşmesi bir zamana bağlı değildir ancak ileride mutlaka gerçekleşecektir.

Kaplan (2011) adaletin er ya da geç gerçekleşeceğine yönelik inancı “içkin adalet” (Jean Piaget), adil dünya inancı veya adil dünya varsayımları (Mervin Lerner) gibi başlıklar altında yapılan çalışmaların toplu incelemesi sonucunda “ilahi Adalet inancı” olarak kavramsallaştırmıştır. Kaplan, alan yazında yapılan çalışmaları incelemesi sonucu ilahi adalet inancının birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayıcı olan dört ayrı zemini olduğunu belirtir. Bunlar zihinsel zemin, sosyo-kültürel zemin, teolojik zemin ve duygusal zemindir (Kaplan, 2011. S.42). Bireyin zihinsel gelişimi ile birlikte adaletin varlığına yönelik inancı da gelişmekte ve hemen gelen adalet inancı yerini eninde sonunda adaletin gerçekleşeceği inancına bırakmaktır. Sosyal ve kültürel gelişimde ise birey toplumun adalet inancı ve halk hikayelerinde iyilerin iyi kötülerin kötü karşılık bulacağı inancı pekiştirilerek büyür ve bu yönde yüklemelerle ilahi adalet inancı gelişir. Teoloji noktasında ise adil bir varlık olan aşkın varlığın adil olduğu ve hak edene hak ettiğini vereceğine olan inancı ilahi adalet inancını kuvvetlendirmektedir. Son olarak da duygusal anlamda birey tüm bu değişkenler ve kendisinde olan anlam arayışının birleşmesiyle duygusal olarak hayatta gördüğü

adaletsizlikler ile başa çıkmak için ilahi adalet inancını beslemektedir. Kaplan (2011) ilahi adalet inancını fonksiyonları bakımından iki başlıkta incelemektedir. Bunların ilki “ilahi Adalet inancı ve mağduru kanama” ikincisi ise “ilahi adalet inancı ve başa çıkma” dır (Kaplan, 2011. S.87).

Lerner ile başlayan ve sonrasında pek çok çalışma yapılarak geliştirilen ve üzerinde çalışılan adil dünya inancının mağduru suçlama ve kurbanı kınama gibi olumsuz bir yönünün olduğu belirlenmiştir. İyilik edenin iyilik, kötülük edeninse kötülük bulacağı yani ilahi adaletin illaki gerçekleşeceği inancı mağduru bu durumu hak ettiğinin düşünülmesine sebep olmakta, böylece kurbanın dışlanmasına neden olabilmektedir. Özellikle tecavüz ve AIDS gibi hastalıklara mağruz kalan kurbanlara yönelik tutumların adil dünya inancı yüksek olan bireylerde kurbanı suçlamaya yatkınlık şeklinde kendini gösterebileceği belirlenmiştir. Kanseri, kaza vb. durumlardaysa kurbanı kınamanın daha düşük olabilmektedir (Kaplan, 2011 s.91).

Dünyanın adil bir yer olduğu, iyilerin başına iyi, kötülerin başına kötü şeyler geleceği inancı günlük hayatta insanlar arasındaki ilişkilerde sergilenen tutumlara da yansımaktadır. Örneğin dizi veya haberleri izlerken iyi bireylerin başına gelen kötü olayları gören kişiler “ama buda hak etti, bu kadar da iyi niyetli olunur mu?” veya “O’da kibirli davrandı, başına geleni hak etti” gibi tepkiler verebilmektedir. Bu tarz yorumlamanın bireye getirisi dünyanın iyi bir yer olduğuna yönelik inancının, iyi insanların başına gelen kötü olaylar karşısında dahi sarsılmamasını sağlamaya çalışmaktır (Nebioğlu ve Oktay, 2020, s. 289). Bu inanç olumsuz bir tutuma sebeptir ancak bireyin psikolojik iyi oluşu için strese, karamsarlığa, bilinmezliğe karşı koruyucu bir işlevinin olduğu da yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Dalbert,1998 Akt. Yeşil Kocagazioğlu, 2019, s. 12). Bu inanç sayesinde bireyler iyi şeyler yaparak kötülüklerden korunduklarına ve gelecekte iyilikler bulacaklarına inanır. Lerner bunun bir yanılsama olduğunu söyler ancak bireyin ruh sağlığı için koruyucu etkisi olduğunu da kabul eder (Lerner, 1980). Örneğin Lerner (1965) yaptığı bir çalışmada, çekiliş ile ödül kazanan bireylerin kendilerini ödül kazanamayanlardan daha fazla vaat edilen ödülü almaya değer bulduklarını tespit etmiştir. Oysa bu çekiliş sonucu oluşmuş bir durumdur ve kazananlarda kaybedenlerde eşit durumdadır. İşte bu durum bir yanılsamadır çünkü burada devrede olan şey adalet değil tesadüftür. Bu

yanılsamalar bireyin çevreye uyum sağlaması, günlük işlerini sorunsuzca görebilmesi açısından oldukça önemlidir (Çakır ve Şen, 2012, s. 60).

Adil dünya inancını korumanın bir diğer yolu ise bireyin kendi dünyasını kurbanın dünyasından ayırmasıdır. İnsanlar aslında dünyada savaşların, yoksullukların, acının ve adaletsizliğin olduğunu bilir ve bunların varlığını kabul eder. Ne var ki bu durumlar adil dünya inançlarını tehdit etmektedir. Bu sebeple bu haksızlık ve adaletsizliklerin kurbanların dünyasında olduğunu düşünerek kendi adil dünyalarını korumaya alırlar. Adaletsizliğin varlığı bilinci elbette kişiyi rahatsız edecektir ancak kişi bir yerlerde birilerinin ihtiyaç sahibi insanlarla ilgilendiğini düşünerek bu rahatsızlık veren durumdan kurtulur. Böylece insanlar için iki ayrı dünya söz konusu olur, kendi adil dünyaları ve kurbanların adaletsiz dünyaları (Akgün, 2019, s. 2234).

Adil dünya inançları tehdit dildiğinde bireyler bilişsel çelişkiler yaşarlar. Bu çelişkileri azaltmak adına var olan adaletsiz durumu değiştirip farklı şekillerde yorumlama yapmayı tercih etmektedirler. Kendi dünyalarının dışında bulunan, acı çeken ve çektiği acıyı hak ettiğine dair bilgi bulunmayan kurbanlar adil dünya inancını tehdit eder. Birey böyle bir durumla karşılaştığında kendi zihninde var olan “iyilerin yaşamlarında, başlarına iyi şeyler gelir” inancıyla ters düştüğünü gördüğünde, kendisinde var olan inancı yıkmak yerine acıya maruz kalan kurbanın bunu hak edebilecek davranışsal eylemlerde bulunduğu veya kurbanın kişilik özellikleri itibarı ile (tembel, dikkatsiz, öfkeli vb.) başına gelenleri hak etmiş olabileceğine inanmaya daha isteklidir. Bu yapılan eyleme ise adil dünya inancı kuramında kurbanı değersizleştirme-suçlama denilir. Kurbanı suçlama adil dünya inancında önemli bir konuma sahiptir (Lerner, 1980).

Lerner (1980) masum kurbanların insanların adil dünya inançlarını tehdit ettiğini, bu nedenle insanların bir kurban ile karşılaştıklarında eğer kurbanı yardım etme imkanları varsa ve bu yardımı yapmak zor değilse, genelde kurbanı yardım etmeyi tercih ettiklerini belirtmiştir. Kurbanı yardım etme imkanlarının olmadığı durumlarda ise kurbanı aşağılamayı ya da suçlamayı seçerek adil dünya inançlarını koruyacaklarına dikkat çekmektedir.

Adil dünya inancı yüksek olan bireylerin kurbana yardım edip etmedikleri sorusuna verilecek cevapla ilgili yapılan araştırmalar farklı sonuçlara işaret etmektedir. Bazı araştırmalar adil dünya inancı yüksek olan bireylerin yardım etme konusunda ellerinden gelen bir şey olduğunda bunu yapmaya istekli olduklarını ortaya koyarken, bazı araştırmalar bunun tam tersi sonuçlara işaret etmektedir. Buradaki farklılığın oluşmasındaki etken kişisel değerlendirmelerde farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Rubin ve Peplau (1973) bireyler arasında kurbanı değerlendirmek adına farklılıklar olduğunu, bazı insanların adil dünya inançlarını korumak adına kurbanı değersizleştirerek bilişsel çarpıtmalar yaparak pozitif bir rahatlama yaşadıklarını belirtmişlerdir. Gúçlü adil dünya inancına sahip olanlar var olan bir adalete inandıklarından adaletsizlikleri görmezden gelebilmekte ve iyi bir kadere sahip bireyleri iyi yaşamaya daha layık görebilmektedir. Zayıf adil dünya inancına sahip olanlar ise güçlü adil dünya inancına sahip olanlardan daha fazla adaletsizliklerin farkına varmakta, buna karşı gelebilmekte ve adaletsizliğin giderilmesi adına çaba göstermektedir.

Kurbanı suçlama ve başına geleni hak ettiğine yönelik inanç sadece bireysel düzeyde kalmayıp toplumsal düzeyde de kendini gösterebilmektedir. Kaplan (2011) halk tarafından bu durumun nasıl karşılık bulunduğunu detaylı olarak ačíklamıř ve örneklendirmiştir. Özellikle doğal afetler gibi toplumu ilgilendiren ve büyük kayıpların yaşanmasına neden olan olaylarda ilahi adalet inancı göze çarpmaktadır. Tarihte büyük doğal afetlerde o toplumda yaşayan insanların günahları ve hataları nedeniyle yaratıcı veya metafiziksel bir güç tarafından cezalandırıldığı, yapılan haksızlık ve suçların bir karşılığı olarak deprem, sel, kuraklık vb. zarara uğratıldıkları ile ilgili yorumlar dikkat çekmektedir. Gerek Hristiyan gerekse İşlam kaynaklarında böylesi büyük afetlerin sebebinin o toplumda gerçekte ahlaki bozulmalar nedeniyle olduğuna inananların olduğuna işaret eden kayıtlar mevcuttur. Doėal afetlere yapılan tabiatüstü yüklemeler sadece Müřlüman veya dini inanca sahip topluluklara özgü bir tutum değildir. İlahi adalet inancının var olması için bireyin dini bir inanca sahip olması gerekmez. Spordan siyasete, gazete haberlerinden magazin haberlerinde bulunan örnek olaylara varıncaya pek çok kültüre ve inanişa sahip insanın adil dünya inancı taşıdığına ve ilahi adaletin varlığına inandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. (Kaplan, 2011 s.15-33).

2.1.5 Din ve Adil Dünya İnancı

Din, tanımlanması en güç olgulardan biridir. Bilim dünyası her ne kadar tüm dinleri kapsayan bir tanımlama yapmak için çaba sarf etse de bunu henüz başaramamıştır. Din birçok farklı şekilde tezahür ettiğinden tek ve belirleyici bir tanımlama yapılması güçleşmektedir. Hinduizm gibi kurucusu belli olmayan dinler olmakla beraber Budizm gibi ulu tanrısı olmayan dinlerde mevcuttur. Bununla birlikte ilahi kaynaklı olan dinlerin tanrı inançları dahi birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Yaparel (1987, Akt. Yapıcı, 2011, s. 31), dinin tanımının onu tanımlayan araştırmacı sayısı kadar fazla olacağını belirtirken bu duruma dikkat çekmektedir.

William James (Akt. Karacoşkun, 2017, s. 40) dini “bireyin duyguları, filleri ve tecrübeleri” şeklinde tarif eder. James din psikolojisi alanında en çok dini tecrübeye vurgu yapar. William James’e göre tecrübeler değerlidir ve insanların hayatına olumlu katkı sağlar. Dini tecrübe adeta bir anahtar mahiyetindedir. Bu çerçevede yaptığı çalışmalarda dinin üç yönünün olduğunu vurgular: kişisel yön, duygusallık ve çeşitlilik. Kişisel yön ile kast ettiği, din kişisel bir olgu olup dindarlık hayatının en sade halidir. Duygusallık; William James’e göre dini hayat büyük oranda duygular üzerine kuruludur. Son olarak ise çeşitlilikten bahseder. Dini hayat kişisel olan ve duygularla şekillenen bir durumda olduğundan herkeste farklı şekilde kendini gösterir. Böylece çeşitlilik olması kaçınılmazdır ve dini hayatın doğal bir getirisiidir.

Freud (akt. Şentürk, 2004, s. 255), dini bir nevroz, bir yanılsama olarak görmektedir. Freud dinin kaynağının ne olduğu konusunda iki tür yaklaşım sergilemektedir. İlk yaklaşım, dinin kaynağının ilkel yaşam ve totemizm olması yönündedir. İnsanlar ilkel çağlarda tabiat olaylarının gücü karşısında korkmuşlar ve sığınacak yüce bir varlık tasavvur ederek ona sığınmışlardır ve böylece dinler doğmuştur. İkinci yaklaşım ise çocukluktan itibaren insanın gelişimi dikkate alınarak yapılan bir yaklaşımdır. Çocuk, güçsüz ve aciz olduğu dönemde otorite kabul ettiği babasına sığınır ve onu mutlak güç kabul eder. Yaşının ilerlemesi ile gelişen zihni babasının gücünün her şeye yetmediğine şahit olur ve kendisinde bulunan yüce güce inanma ihtiyacını tanrı inancı ile karşılamaya başlar. Böylece din inancı gelişir. Freud dinin insanlığın ilerlemesiyle

son bulacağı iddiasındadır. Bu indirgemeci yaklaşım kabul edilemez gibi görünse de dönemi ve sonrasında bilim dünyasında Freud'un görüşleri oldukça etkili olmuştur.

Jung (akt. Karacoşkun, 2017, s. 45) dini insanların kalıtsal eğilimleri olarak nitelendirdiği arketiplerden biri olarak kabul eder. Ona göre dini hayatta asıl önemli olan, inancın konusu değil, inancın bireyde meydana getirdiği tecrübe boyutudur. Adler (akt. Aydemir, 2008, s. 1) bireyde bir inanma ihtiyacının bulunduğunu ancak bununla beraber bir anlam bulma arayışının da var olduğuna dikkat çeker. İşte insan din sayesinde bu anlam ihtiyacını karşılayarak yaşam doyumuna katkı sağlayabilir.

İslam düşünürlerinin din tanımlarına bakıldığında Kur'an'da bulunan ayetler ışığında tanımlar yaptıkları görünür. Karacoşkun (2017, s.62) İslam düşünürlerinin yaptıkları din tanımlarını bir özet olarak *“din, her konuda insanları, akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak, hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığıyla Allah'ın gönderdiği ilahi esasların bütünüdür”* şeklinde ifade eder.

El Cürcani dini akıl sahiplerini kendi tercihleriyle hayırlı olan şeylere ileten ilahi bir kanun olarak tanımlarken, Tehanevi, “akıl sahibi insanları, övgüye layık olan kendi hür iradeleriyle ahirette ve dünyada kendi menfaatleri olan bizzat iyiye yöneltmek için Allah tarafından konulmuş bir düzendir, kanundur” (et-Tehanevi, 1984 akt. Ak, 2018 s.40) şeklinde tanımlar. Tüm bu tanımlardan yola çıkarak dinin varlığı ile insanın varlığının ayrılmaz bir bütün teşkil ettiği, din kavramının insanda bulunan duygusal, sosyal ve zihinsel sistemler üzerinde geniş çaplı etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür (Ak, 2018 s.40).

Dini inanç kendini bireyin tutum, davranış ve sözlerinde gösterir. Dinsel tutum ve davranışlarda bulunan bireyler, kendi dini inançlarının buyruklarını hayatlarında tatbik ederler. Bu din ile ilgili düşünce, davranış ve tutumları içine alan kapsamlı yapıya dindarlık denir. Bir dine mensup olan kişiler inandığı tanrının buyruklarını yerine getirmeye, yasakladıklarından sakınmaya çalışarak ait oldukları dinlerini yaşamaya çalışırlar (Karacoşkun, 2017, s. 177).

Din duygusu gibi dindarlıkta insanların hayatlarında var olan bir durumdur. Kişinin inandığı dini öğretileri ne şekilde ve yoğunlukta yaşadığı dindarlığını etkilemektedir. Bununla birlikte din duygusu bireyin kutsal varlık karşısında hissettiği duyguların bütünüdür. Kişinin yüce varlığı benimsemesi ve ona yönelmesi kendi öznel dünyasında dini içselleştirmesiyle ilişkilidir. Bazı kişiler hayatlarının zor ve stresli, daha güçsüz ve isteklerinin yoğun olduğu dönemlerde daha dindar tutumlar sergileyerek yüce varlığın desteğini ummaktadırlar. Böylece inançları ve beklentileri bireyin davranışlarına yansımaktadır (Allport, 2004. Akt, Aydemir, 2008, s. 17).

Kişinin inanç yapısı, dinin hayatında tuttuğu yer, dini ne kadar önemsedığı gibi konular bireyin psikolojik sağlığı için önem teşkil eder. Özellikle sıkıntılı ve problemli dönemlerde din, pozitif bir başa çıkma stratejisi olarak birey tarafından aktif kullanılır. Bireyin anlamlandıramadığı adaletsiz durumların yorumlanmasında, ölüm sonrası hayatın nasıllığı konusunda, başına gelen kötü şeylerin nedenini sorguladığı ama bilimsel olarak yeterli cevapları bulamadığı kritik durumlarda din, yaptığı açıklamalarla bireyin psikolojisine olumlu katkılar saylayabilmektedir.

Birey yaşanan adaletsizliği kendisi gözlemlese bile bulunduğu kültür ve inanç öğretilerinde dünya, adil bir yer olarak tanıtılmaktadır. Semavi dinlerin genel inancında, diğerlerine zarar veren kişi, verdiği zararın karşılığında acı çekmeyi hak etmektedir. Hak ettiği cezayı bu dünyada göremezse, ilahi adalete olan inanç neticesinde gelecek dünyada mutlaka cezasını çekecektir. Dini kitaplar doğru ve dürüst olanların zaferler kazanırken, günahkarların cezalandırılacağını anlatan pek çok örneklerle doludur. Rubin ve Peplau (1973) yaptıkları çalışmada adil dünya inancı ile tanrıya inanma, kilise toplantılarına katılma ve kendini dindar olarak tanımlama arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Adil dünya inancının merkezi dini inançlarla pek çok ortak noktası bulunmaktadır. Dine bağlılık, adil dünya inancını etkileyen faktörlerden biri olarak kabul edilir. Bogue'nin (2002, Akt. Doğan Arslan, 2019, s. 30) yaptığı çalışmasında dine bağlılık düzeyi yüksek olan bireylerin adil dünya inançlarının dine bağlılık düzeyi düşük olanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri dinlerde bulunan, gücü her şeye yeten tanrı inancıyla açıklanabilir. Adil dünya

inancının temel dayanağı iyilerin ödöl, kötülerin ise ceza alacağına yönelik inançtır. Bu adalete olan inanç, daha gelişmiş ve dünyadaki zamanı aşmış bir zaman dilimini kapsayacak şekilde dini inançlar içinde görülmektedir. Otoriter dinlerin bir özelliği olan itaatin ödüllendirilmesi, itaatsizliğin ise cezalandırılması inancı adil dünya inancıyla örtüşür özelliğe sahiptir. İslam dini öğretisinde de bu inanç bulunur ve bu inanç neticesinde insanlar, yine inandıkları tanrının emirleri olan iyilikleri yaparak, kötülüklerden sakınarak kendileri için hem bu dünyada hem de ahiret hayatında mükafat ve iyilikler kazanmayı amaçlamaktadırlar.

Lerner (1980) bazı dini inanç sistemlerinin acı çekmeyi dini bir erdem olarak gördüklerini ve bu nedenle yoksul ve mağdur olan insanların bulundukları bu kötü durumu bir adaletsizlik olarak görmediklerini belirtir. “Köktenci dini” kişiler, içinde bulundukları yoksunluk durumunu tam bir kucaklama ile kucaklayıp bunun bir adaletsizlik değil, ileride belki de diğer hayatta vaat edilen ödüle ulaşma yolu olarak kabul ederler. Resmi dini sistemlerden birini benimseyenler için adaletin gerçekleşeceği zaman ve şekil farklılık gösterebilir. İnsanlar ilahi adalet inançlarını diğer dünyada karşılığını almak şeklinde ya da bir yerlerde birilerinin ihtiyaç sahibi insanlarla ilgilendiklerine yönelik bir düşünceyle geliştirebilirler. Hatta kimin ya da kurumun yardım ettiğini bilmeseler de hastalara, yoksullara, zor durumda olanlara dış bir güç (tanrı veya sosyal kurumlar) yardımda bulunmaktadır ve o ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçları gideriliyordur şeklinde bir inanca sahip olabilirler.

Kültürün inanç, deneyim ve düşüncesinden beslenerek ortaya çıkan atasözlerinde de hem adil dünya inancı hem de dini motiflere rastlamak mümkündür. Dünyada var olan tüm toplumlarda ve Türk toplumu geleneğinde önemli bir yekûn oluşturan atasözlerinde de bu iki yapının harmanlanmış şekline rastlanır. Otoriter dinlerden olan İslamiyet’in öğretilerinin ve adil dünya inancının varlığına delil teşkil eden, olmakta olan her şeyin yüce adalet ilkesi özelinde gerçekleştiği ve olması gerektiği gibi olduğuna yönelik inanç bu atasözlerinde görülmektedir. “İyilik yap denize at balık bilmezse Halık bilir”, “alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste”, “herkes ektiğini biçer “, “kazma kuyuyu kendin düşersin”, iyilik eden iyilik bulur” gibi atasözlerinde hem dini inancın hem de adil dünya inancının izlerine rastlanmaktadır (Dik, 2010, s. 31). Atasözlerinin yanı sıra dini hikayeler, kıssalar, fabllar vb. anlatılarda da hem dini

inanç motifleri hem de adil dünya inancında olduğu gibi mutlak şekilde gerçekleşmesi beklenen adalet inancı bulunmaktadır.

Adil dünya inancında bulunan nihai adaletin mutlaka gerçekleşeceğine yönelik inanç ve beklenti İslam inancında da bulunmaktadır. Bireyin yaptığı kötülük bu dünyada yanına kalmış gibi görünse de bunun karşılığını ahirette mutlaka alacaktır. İslam dini inancının özelinde bu adaletsizliği ortadan kaldıracak bir kutsal varlık vardır ve o her şeyi bilen, gören, mutlak kudret sahibi olan Allah (c.c) tır, ödüllendiren de cezalandıranda O ‘dur. İslam inancında var olan Allah (c.c) daima adil davranan, en küçük bir iyiliği ya da kötülüğü karşılıksız bırakmayan hem bu dünyada hem de ahiret hayatında doğru ve dürüst olanın yardımcısı, her şeye gücü yeten yaratıcıdır. İslam inancında özendirilen, Allah (cc) tarafından yapılması beklenen ve bu beklenen davranışların yapılması halinde ödüllendirileceği bildirilen bazı ahlaki davranışlar vardır. Bunlar Allah’a itaat, başına gelen olumsuz olaylara sabır, kendisi ve etrafındakilere karşı adaletli davranma, etrafında bulunan insanların kendisinden emin olacakları bir ahlaka sahip olma gibi tutum ve eylemlerde bulunma dinin emirleri arasında olan davranışlardan bazılarıdır. Yani İslamiyet’te etrafına zarar vermeyen, kendisinin başına gelen olaylara sabreden ve Allah’a itaat edenlerin mutlaka bunun karşılığını alacağı inancı hakimdir. Ahiret inancı da bunu besleyen en önemli kaynaktır (Dik, 2010, s. 32).

Adil dünya inancı ve din arasında ortak olan bir diğer nokta otorite yanlısı olma durumudur. İnsanlar yaşadıkları dünyanın adil bir yer olduğuna inandıklarında içinde bulundukları sosyal sistemleri adil ve meşru olarak algırlar. Rubin ve Peplua (1975) yaptıkları araştırmada, adil dünya inancı ile toplumsal değişim hareketleri arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Yani adil dünya inancı yüksek olan bireyler mevcut sistemden memnun olmasalar bile adaletli olanın bu olduğunu düşündüklerinden sistemin değişmesine yönelik faaliyetlere daha kapalıdır. Bir diğer çalışmada Kay ve Jost (2003, akt. Yıldırım, 2010, s. 60) adil dünya inancı ile sistemi meşrulaştırma görüşlerini birleştirmişler ve insanların fakirlerin, zenginlerden daha mutlu olduklarını düşünerek kendi adalet güdülerini rahatlatıklarını bulmuşlardır. Özetle dünyanın adil olduğunu düşünenler var olan sistemin meşru olduğuna inanmak için ilgili durumları yani fakirlik ve zenginliği olağan karşılamaktadır. Genel kanaat mevcut olan otoriter

sistemde var olan durum adaletlidir ve değiştirmek için çabalamaya gerek yoktur şeklindedir.

Dini açıdan otoritenin meşru olup olmadığı konusuna gelince, dinlerde genel olarak otorite sahibi tanrıdır. Tanrı mutlak güç sahibidir ve yarattıkları üzerinde her türlü otorite kurma hakkına sahiptir. İslam dini özelinde bakıldığında otorite ve egemenlik sahibi olan yalnızca Allah (c.c) tır. Yine dünyada sürdürülecek olan otorite Allah'ın koyduğu kurallar çerçevesinde yürütülebilir. Allah'ın koyduğu kurallara karşı çıkan yapılara itaat edilmez. Bununla beraber Kur'an-ı kerimde, Nisa suresi 59. Ayette Allah (c.c) itaat konusunda önceliğin kimde olduğunu ve nasıl ilerlenmesi gerektiğini açıklamaktadır. *“Allah’a itaat edin, Peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emrede...”* bu ayette mutlak itaate layık olanın öncelikle Allah (c.c) olduğu, ardından itaat edilecek, verdiği hükümlere riayet edilecek kişinin Peygamber (s.a.v.) olduğu, devamında ise ülü’l-emr yani emir verme yetkisine sahip olanlar, emir verme selaheti taşıyanlar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada dikkat edilecek nokta emir sahibi olarak nitelendirilen devlet başkanı, aile reisi, komutan, anne-baba vb. konumda bulunanların itaat edilecek emirlerinin, Allah'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde olmasına dikkat edilmesi konusudur. Allah'ın (c.c) belirlediği sınırlar haricinde verilen emirlere itaat edilmez. Eğer emir verme yetkisine sahip, otorite konumunda bulunanlar Allah'ın yasakladığı bir şeyin yapılmasını emr ediyorsa burada yapılması istenen itaat değil, bu emre uymamaktır. Yani İslam dininde otorite sahibi yegâne varlık Allah'tır. O'nun dışında emir verenlere ancak ve ancak Allah'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde kalan konularda emir verdiklerinde itaat edilmesi gereklidir.

Otoriteye itaatin tanrısal düzenle tesis edildiğinin belirtildiği dini yapılardan biri olan Hristiyanlık dininin otorite ve sisteme yönelik yaklaşımı dikkat çekicidir. Hristiyanlıkta hem sosyal hem de siyasal sistemde egemenliği elinde tutan otorite sahiplerinin sahip oldukları güç esas itibarı ile tanrıdan alınan bir güç olarak temsil edilir. Hristiyan geleneğinde otoriter bir konumda bulunan yönetimlerin sahip oldukları bu güç, tanrısal niteliklidir. Dolayısıyla yönetme kudretini elinde bulunduran kişi bu gücü tanrıdan almaktadır ve yasal bir zeminde var olan bir otoriteye sahiptir. Hristiyan teolojisinin şekillenmesinde önemli bir konuma sahip olan Pavlus (Akt. Gündüz, 2017, s. 19) bu konuda şöyle düşünmektedir. *“Herkes, altında yaşadığı*

yönetime itaat etsin. Çünkü Tanrı'dan kaynaklanmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından tesis edilmiştir. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler ise yargılanır". Bu yaklaşıma göre her yönetim meşrudur. Çünkü tüm yönetenlere verilen yönetme yetkisi tanrı tarafından verilir. Yönetime karşı çıkmak ise tanrının gazabını çekmeye sebep olabilir. Tüm bunlar göz önüne alındığında dindar insanların otorite yanlısı olmaya yatkın olabileceği söylenebilir. Okumuş'a (2003, Akt. Sönmez, 2014, s. 14) göre dinin önemli işlevlerinden biri sistemi meşrulaştırmadır. Birey din ile ilgili olarak siyasal ve sosyal sistemi meşru olarak kabul edebilmektedir. Din bir davranışın, yönetimin ya da iktidarın meşru kabul edilmesini kolaylaştırdığı gibi devlet adamları ve yasalara itaati de kolaylaştırır özetle hem adil dünya inancının hem de dini inanca sahip olmanın sistemi-otoriteyi meşrulaştırma ile aralarında pozitif bir ilişki olduğu söylenebilir.

Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşılabacağı üzere dini inanç ile adil dünya inancına sahip olma arasında pozitif bir ilişki bulunması beklenmektedir. Birçok başlıkta ortak dayanakları bulunduğundan dini inanca sahip bireylerin dünyada genel bir adaletin var olduğunu kabul etme, hatta bu adaletin sadece bu dünyada değil öldükten sonra var olacak olan ahiret hayatında da devam edecek geniş bir adalet anlayışını kapsadığı bilinmektedir. Buraya kadar genel olarak adil dünya inancı ve din yapılanmasında adil dünya inancının gelişimine değinilmek istenmiştir. Buradan sonraki kısımda ise İslam dini özelinde adalet, adil dünya inancı ve dini tutumun varlığının nasıllığına değinilecektir.

2.1.6 İslam Dini Özelinde Adalet, Adil Dünya İnancı ve Dini Tutum

İslam dini insanların tamamına eşit hak, hürriyet ve değer vermektedir. Hiç kimse zengin, soylu veya belli bir ırktan olması nedeniyle üstün kabul edilmediği gibi fakir veya köle olduğu için de değersiz sayılmamaktadır. İnsanların diğer insanlara üstünlüğü Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmesine göre değer kazanmaktadır. Nitekim İslam dininde adaletin varlığı hiçbir kurum veya kişinin yetkisi altına alınamayacak ve herkes için eşit olacak bir konumda bulunmaktadır (Ayhan, 2019, s. 24).

Adalet İslam dininde, dinin omurgası hükmündedir. Adaletin varlığı bireyler arası ilişkilerde güvenin ortaya çıkmasına neden olmakta, ahlaklı bir toplum yapısının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de adaletten bahseden, adaleti teşvik eden ve adaletin tesis edilmediği durumlarda kişinin zulmeden "Zalim" kişilerden olacağını bildiren ayetler bulunmaktadır. Allah, insana en yakınları dahil olmak üzere akrabalarının, hatta kendisinin zararına bile olsa adaletten şaşmamasını emreder. Adaleti dini bir emir olarak kabul edip yaşantısına aktaran ve bunu kendine ödev edinen kişilerin davranışlarında da adaletin varlığı görünür bir halde olur. Ayrıca adaletin varlığını önemseyen ve Allah'ın emirlerine riayet eden bir kimse, adaleti sadece kendi menfaati söz konusu olduğunda değil, kendi zararı söz konusu olduğunda bile talep eden kimsedir. Çünkü Müslüman olmanın belirgin özelliklerinden biri de adil olmaktır.

Adaletin öneminden bahseden ayetlerden birkaçına değinmek yerinde olacaktır.

"Şüphesiz Allah size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adâletle hükmetmenizi emrediyor. Böylece Allah size ne güzel öğüt veriyor! Doğrusu Allah her şeyi hakkıyla işiten, kemâliyle görendir" (Nisa, 4/58).

"Ey iman edenler! Kendinizin, ana-babanızın ve yakın akrabanızın aleyhinde bile olsa, Allah için doğru dürüst şahitlik yaparak, adâleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun! Hakkında şahitlik yaptığınız kimse zengin de olsa fakir de olsa böyle davranın. Çünkü Allah, ikisine de sizden daha yakındır, hâllerini daha iyi bilir. Şu hâlde, sakın adil davranmaktan yüz çevirip nefsin arzularına uymayın..." (Nisa, 4/135).

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan ve adâletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz öfke, sakın sizi adâletsiz davranmaya sevk etmesin! Adâletli olun; takvâya en uygunu, en yakışanı budur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır" (Maide, 5/8).

"De ki: "Rabbim her işte doğru ve adâletli olmayı emretti" (A'raf, 7/29).

"Öyleyse tarttıklarınızı adâletle dosdoğru tartın ve hiçbir zaman ölçüyü eksik tutmayın!" (Rahman,55/9).

“Şüphesiz ki Allah adâletli davranmayı, iyilik yapmayı ve akrabayı görüp gözetmeyi emreder. Her türlü hayâsızlığı, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar...” (Nahl, 16/90).

“Biz peygamberlerimizi apaçık delillerle gönderdik ve insanların adâleti ayakta tutmaları için beraberlerinde de kitabı ve adâlet terazisini indirdik...” (Hadid,57/25).

Yukarıda zikredilen ayetlerde de görüldüğü üzere İslam dininde adaletin varlığı olmazsa olmazlardandır. Allah’ın adaletli olmayı birçok ayette buyurması İslam dini mensupları için bunun bir “emir” olduğunun bilinci ile kabulünü gerektirir. Nitekim Kur’an-ı Kerim ile gönderilen Allah’ın emrettiği hükümleri insanlara aktaran, sadece sözle aktarmakla kalmayıp hayatında uygulayarak insanlara gösteren Hz. Muhammed’de adaletin önemine vurgu yapmış ve yaşantısında adaletli nasıl olunur bunu tüm insanlara yaşayarak göstermiştir.

Hz. Peygamberin en önemli özelliklerinden biri şüphesiz adaletli oluşudur. Onun yaşadığı ve yetiştiği cahiliye toplumunda adaletsizlik, haksızlık ve zulüm hat safhada olduğundan, Hz. Peygamber bu durumun değişmesi ve adaletin tesisine çokça önem göstermiştir. Hz. Peygamberin vefatına yakın söylediği *“Ey insanlar şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap’a, beyaz tenlinin siyaha, siyah tenlinin de beyaza bir üstünlüğü yoktur”* sözleri bu durumun anlaşılması için oldukça açıklayıcıdır. O’nun yanında herkese adalet ile hüküm edilmiştir. Hiç kimseye zengin veya soylu olduğu için ayrıcalık tanınmamıştır. Hukuk önünde tüm insanlar eşit kabul edilmiş ve öyle muamele görmüştür. Bu durum için verilecek önemli bir örnek O’nun adalet anlayışını açıkça göstermektedir. En saygın kabilelerden olan Kureyş kabilesinin Mahzumoğulları koluna mensup Fatıma bnt. el-Esved isimli bir kadın vardı. Bu kadın tanınmış olan kabilesinin ismini kullanarak yasal olmayan işler yapıyor ve haksız kazanç elde ediyordu. Mağdur ettiği insanlar ondan paralarını alamayınca durumu Hz. Muhammed’e iletiler. Hz. Peygamber de bu durumu hırsızlık olarak değerlendirdi ve kadının cezalandırılmasını emretti. Bunun üzerine Mahzumoğullarının ileri gelenleri kendi kabilelerine mensup olan kadının bu şekilde cezalandırılmasını istemediler ve Fatıma’yı bu cezadan kurtarabilmek için Hz. Peygamberin çok sevdiği azatlısı Usame’yi aracı olmaya ikna edip Hz. Peygamber’e gönderdiler. Çok sevdiği ve değer verdiği birinden gelen bu

teklif karşısında Hz. Peygamber: “*Bizzat Allah tarafından tespit edilmiş bir cezanın affını mı istiyorsun*” diyerek Maide suresinin 38. ayetini hatırlatmış ve sonrasında ashabını toplayarak: “*Sizden önceki insanlar şu yüzden helak oldular: onların ileri gelenlerinden biri hırsızlık yaptığında onu bırakırlar, güçsüz ve zayıf biri çaldığında ise onu cezalandırırlardı. Allah’a yemin olsun ki eğer Muhammed’in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı, onun elini de keserdim*” diyerek adaletin herkes için eşit olduğuna, kişi veya makama göre şekillendirilemeyeceğine dikkat çekmiştir (Buhari, Enbiya, Akt. Özafşar vd., 2017, s. 412).

Kur’an-ı Kerim’de “*Allah, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaleti yerine getirmenizi emretmektedir*” (Nisa, 4/58) buyurmaktadır. Emaneti ehline vermek konusu adalet açısından çok önemlidir. Bir iş ehil olmayan bir kimseye verilirse, bu zulüm olur. Özellikle yönetim konumunda olanlara bu konuda çokça görev düşmektedir. Eğer yönetenler ehil kimseler olmazsa onların yönettiği toplumlarda bir adalet ve düzenin oluşması mümkün olmaz. Nitekim Peygamber Efendimiz yönetici konumunda bulunanlara adaletli olmalarını sık sık tavsiye etmiştir. Eğer yönetici adaletli olur ve yönettiği insanlara adalet ile hükmederse toplumda güven ortamı sağlanır. Bu hususla ilgili Hz. Peygamber: “*Devlet otoritesi en büyük hamidir. Haksızlıklarla onun vasıtasıyla (yani hukuk yoluyla) mücadele edilir ve onun vasıtasıyla (tehlikelerden) korunulur. Şayet bu otoriteyi kullanan(lar) Allah’tan sakınmayı emreder ve adalet ile hükmeder (ler)se bu yaptıklarından sevap kazanır(lar). Bunun aksine davranır(lar)sa (vebalini) çeker(ler)*”(Müslim, imare,43. Akt. Özafşar vd., 2017, s. 412) buyurmuştur.

İslam dininde adaletin mutlak sahibi yüce Allah’tır. Yine ödüllendirme ve cezalandırma yetkisini elinde bulunduran bağışlayabilme gücüne sahip yegâne yaratıcı Allah’tır. Allah (c.c.), aynı zamanda en adaletli olandır. O’nun adaleti sadece dünya hayatını kapsamaz. Bu dünyada kendisine mühlet verilenler (Al-i İmran, 3/178) yaptıkları haksızlıkların karşılığını (en küçüğünden en büyüğüne) ahiret hayatında mutlaka bulurlar (Zilzal, 99/7-8). İslam dininde yapılanların asıl karşılığının alınacağı yer ahiret hayatı olarak kabul edilir. Dünyada bazı haksızlıklara uğrayanlar olabilir. Onlar buna sabır gösterir ve adaletten ayrılmaz, Allah’ın emirlerine uymaya devam ederlerse asıl karşılığı sonsuz hayat olan ahirette alırlar. İşte İslam dininde bulunan bu

inanç insanlarda adil dünya inancının oluşmasına etkili olan nedenler arasında yer alır. İslam inancında Allah'a gerektiği gibi kulluk eden, O'nun emirlerine uygun davranışlar göstermeye gayret eden ve sadece yaratıcı emrettiği için işlerini onun istediği şekilde yapmaya gayret edenlerin ahirette güzel bir karşılık bulacaklarına dair ümitleri her zaman bulunmaktadır. Tüm bunların sonucu olarak İslam kültüründe “dünya yaratıcı sayesinde adil bir yerdir” düşüncesi var olmaktadır (Dik, 2010, s. 5).

Dini davranışın ve düşüncenin şekillenmesinde etkili olan etkenlerin en güçlüsü tutumlardır. Tutumlar davranışlardan önce var olduğundan davranışın şekillenmesi o kişinin tutumlarının şekillenmesi ile paralellik arz eder. Bireyin inancı gereği dininin emirlerine uyma, yasaklarından sakınma bilinci o bireyin buna yönelik tutum geliştirmesine neden olur. Cüceloğlu (1991, Akt. Gül, 2021, s. 42) “tutumlar organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleridir” şeklinde tutumları tanımlamaktadır. Tutumların bilişsel, davranışsal ve duygusal ögeleri bulunmaktadır. Bilişsel öge ile kastedilen tutumdan önce var olan fikrî işlemdir. Davranışsal öge ile kastedilen tutum nesnesine karşı yapılan hareket ve sözlü yönelimi ifade eder. Duygusal öge ise tutum nesnesine karşı olumlu veya olumsuz içsel değerlendirmeyi barındırır (Gül, 2021, s. 43).

Dini tutumlarda tıpkı diğer tutumlar gibi farklı ögelerden beslenir. Bireyin dine ilişkin bilgi, düşünce ve inancı “bilişsel”, din unsuruna yönelik heyecan korku ümit gibi istekleri “duygusal”, yine bireyin dine yönelik gerçekleştirdiği namaz, oruç, kutsal mekân ziyaretleri vb. ritüelleri ise “davranışsal” ögeler olarak varlığını göstermektedir (Gül, 2021, s. 43).

Tutumun ögeleri arasında tutarlılık olması esastır. Bireyde tutumun bilişsel ve duygusal ögesi bir yönde davranışsal ögesi başka bir yönde varlık gösteriyorsa burada bir tutarsızlık mevcut demektir. Bu durumun farklı versiyonları (düşünce ve davranış aynı yönde, duygu ise farklı yönde) olduğunda da tutum yine tutarsızlık gösterir. Tutum ögelerinin kendi içinde zayıf olanları mevcut olabilir. Zayıf tutumlar tutarsızlığa açık tutumlardır. Kişinin o konuya verdiği önem ile tutumlarının tutarlılığı doğru orantılıdır. Tutumların ögeleri arasında bir tutarsızlık bulunması, beraberinde çelişki ve karamsarlık meydana getirir. Bu rahatsızlık halinin giderilmiyor olması

bireyde hem psikolojik hem de fizyolojik sıkıntılara neden olur. Özetle bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal tutumlarının aynı yönde eğilim göstermesi ruh ve beden sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır (Kavas, 2013, s. 145).

Bireyin tutumları incelendiğinde bu tutumların merkezinde bir merkezi tutum olduğu anlaşılr. Bireyin merkezi tutumu dünya görüşü ve yaşamını şekillendirme gücüne sahiptir. Bir kimsenin merkezi tutumunu şekillendiren dini tutumsa o kişinin dünya görüşü yaşayışı insan ilişkileri hatta hayattaki önceliklerinin neler olduğunun anlaşılması ve davranışlarının yönünün tayin edilmesi kolaylaşmaktadır. Bireyin gelişen merkezi dini tutumu onun arkadaş çevresi, ailesi, eğitimi ve siyasi görüşü dahil pek çok konuyu şekillendirmektedir (Kavas, 2013, s. 145).

Tüm bunlar dikkate alındığında İslam inancına sahip bir bireyin adalete inanan hem bu dünyada hem ahiret hayatında mutlak adaletin var olduğunu kabul etmiş, güvенеbilen ve güvenilir, yaşantısında var olan merkezi tutumun din olması nedeniyle biliş, duygu ve davranışları arasında bir tutarlılık olan ve yaşamını bu doğrultuda yöneten bir birey olması beklenir. Araştırmamızın konusu olan değişkenlerin bazı demografik değişkenler ile birlikte incelenmesi, bahsedilen beklentinin gerçekliğinin anlaşılması adına önem taşımaktadır.

2.2 Güven

İnsan, fiziksel ve psikolojik anlamda çevre ile iletişim kurma, insanlarla etkileşimde bulunma ve diğer insanlarla birlikte yaşama noktasında sosyal bir varlıktır. İletişim denildiğinde unutulmaması gereken, iletişimin temelinde bilgi iletmenin var olduğu gerçeğidir. İnsanlar yaşamları boyunca edindikleri deneyimleri, bilgileri etraflarında bulunan bireylerle paylaşmak, onlar ile etkileşimde bulunmak ister. Kendisinin sahip olduğu bilgi ve deneyimi paylaşırken etkin olmak ve hatta karşı tarafı kendi inandığı gerçekliğe ikna etme çabası içinde bulunur. Bu şekilde birey yaşantısında etkin kalabilmekte ve çevresini kendi istekleri doğrultusunda yönetebilmektedir. İletişimin doğru ve yararlı gerçekleşebilmesi için bireyler veya topluluklar arasında olması gereken en önemli unsurların başında ise şüphesiz güven gelmektedir. İletişimin doğru şekilde gerçekleşmesi gereken zaman, mekân ve durumun doğru olduğu anlarda

bulunması gerekli bir diğer öge ise güven olgusudur. Bireyler veya toplumlar arası güven duygusunun bulunmadığı ortamlarda sağlıklı bir iletişimden bahsetmek mümkün değildir (Karadoğan, 2003, s. 1). Peki nedir bu güven?

Güven; sevgi, hakikat, cesaret gibi insani değerlerden biridir. Güven herkes tarafından varlığı kabul edilen, önemli olduğu konusunda hem fikir olunan, ancak gündeme geldiğinde, ne olduğunun sözcüklerle ifade edilmesi oldukça güç olan, tanımlanmak istendiğinde basma kalıp birkaç cümlenin içine sıkıştırılarak ifade edilmeye çalışılan bir kavramdır. Birey için asıl olan güven denilince ne anlaşıldığı, hatta güvenin öneminden çok onu nasıl koruyacağımızın bilinmesidir.

Yapılan araştırmalar da kabul gören genel görüş, güvenin psikolojik bir olgu olduğu yönündedir. Güven sadece psikologların ilgi alanına girmez. Sosyal psikologlar, ekonomistler, siyaset bilimciler, kısaca insanın bireysel ve toplumsal olarak var olduğu her alanda ön plana çıkmaktadır. Burada asıl dikkat edilmesi gereken durum güveni tesis etmek, onu korumak ve kaybedildiği durumda güvenin nasıl yeniden inşa edeceğini bilmektir. Güven aslında herkesin içinde bir yerlerde bildiği ancak anlatılması istendiğinde ifade edebilmekte zorlandığı bir durumdur. Güvenin ne olduğunu anlamak, günlük yaşantımızda sergilediğimiz tutumlarda, uygulamalarda güveni gözetmenin bir tercih değil bir zorunluluk olduğunu kabul etmekle başlar.

Güvenin oluşması için öncelikle onun ne olduğunun içtenlikle anlaşılması, sonrasında ise günlük rutinlerin içinde uygulanması gerekir. Eğer güven sözde bahsedilmiş ama günlük yaşantıda davranışlara yansımamış olursa kalıcı sonuçlara neden olmaz. Yani güvenin oluşmasının temel taşı eylem ve verilen taahhütlerdir. İkili ilişkilerde, kurumsal örgütlerde, topluluklar arasında ilk bakışta fark edilmiyor gibi görünse de asıl sorun güvendir. Güven duygusunun olduğu ortamlarda bireyler arası ilişkiler, örgütsel etkinlikler çok daha sağlıklı gelişmektedir. Birbirine güvenen insanların oluşturduğu mekanizmalar sağlıklı işlemekte, verimliliği artmakta, psikolojik sağlamlığı korunmaktadır. Bunun tersine güvenin olmadığı ortamlarda ise ilişkiler sadece koyulan kuralları uygulamaya yönelik olacak, ancak sadece sorumluluk olarak yapılan eylemler birey ve örgütsel yapılan üzerinde baskıcı bir tutuma dönüşebilecektir. Birbirine güvenmeyen insanlar arasında kurulan iletişim sağlıklı

olmayacağından birçok sorun ile karşılaşılmasına neden olacaktır. Fakat çoğu kez yaşanan bir sorunun kaynağı başka şeylerde aranmaktadır. Oysa gerçekte olan kişilerin birbirlerine karşı verdikleri taahhütlerin yerine getirilmemesi, hatta yerine getirilmeyeceğine olan inançtır. Verilen sözlerin yerine getirilmemesi kişiler arası kurulması gereken ortak duygusal yaşamları olumsuz etkilemekte, muhtemelen anlamsız bir birlikteliğe, ortaklığa dönüşmektedir (Karadoğan, 2003, s. 3).

Güven soyut bir kavramdır. Soyut olması nedeniyle güvenin herkes tarafından kabul edilmiş bir tanımı bulunmamaktadır. Algılayan kişinin kendisini tarif ettiği şekli ile tanımlandığı gözlemlenen güven kavramının bazı tanımlarına yer vermek yol gösterici olacaktır.

Güven konusunda yapılan çalışmaların temelinde bulunduğu bilinen Deutsch (1958) güven kavramını “güven; istekleri, kararsızlıkları ve şüpheleri etkileyebilen insanlar arası bir unsurdur” şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca güvenin geçmiş problemler ve bireyin içinde bulunduğu sosyal ve kendini geliştirmesine yönelik tüm gelişim aşamalarında önemli olduğunu vurgular. Mc. Allister (1995) güveni, bireyin karşısında olan kişi ile ilgili beklentilerini karşılayacağına olan inanç, bununla beraber karşısında bulunan kişinin kendisinde bir endişe ve korkuya sebebiyet vermeyeceğine yönelik beklentisi şeklinde tanımlamaktadır. Luhman (1979, Akt. Demircan ve Ceylan, 2003, s. 140) güveni “bir kişinin, karşısında bulunan tarafın adil, ahlak ilkelerine uygun ve öngörülebilir şekilde davranacağına yönelik inancını” temsil ettiğini öne sürmektedir. Güven bireyin diğer insanlara yönelik, onlardan emin olma, zarar gelmeyeceğini kabul etme gibi bir beklenti içinde olmasını gerekli kılan psikolojik bir durumdur (Sertkaya, 2017).

Güven konusundaki ilk araştırmalar kişilik teorisyenleri tarafından yapılmıştır. Güvenle ilgili yapılan farklı çalışmalar ve alanlar birbirinden beslenmiş ancak her biri güvene kendi perspektifinden yaklaşmıştır. Psikoloji alanındaki kuramcılar güveni ve güvensizliği bireysel farklılıklarla açıklarken, sosyoloji alanı güven ve güvensizliğin toplum için önemli olduğunu, toplumda var olan karmaşa ve belirsizliği azaltıcı etkisinin olduğuna dikkat çekmektedir (Büyükdag, 2018, s. 8). Sosyal psikoloji alanı ise güven ve güvensizliği eş zamanlı olarak tanımlanan, birbiri ile çatışan psikolojik

durumların kalıcı değil geçici değişkenler olduğuna dikkat çekmektedir (Lewicki vd., 1998).

Yaşadığımız toplumda günden güne karmaşıklaşan hem kişiler arası hem de çalışma hayatını kapsayan ilişkiler kurmaktayız. İnsan yaratılış itibarı ile sosyal bir varlık olduğundan yalnız ve insanlardan uzak, tecrit halinde bir yaşam sürmesi pek mümkün olmamaktadır. Modernleşen toplumlarda sözleşmeler birbirine yabancı insanların güvene ihtiyaç duymadan anlaşma yapmalarına olanak sağlıyor olabilir. Ancak güven faktörünü içinde barındıran süreçlerin çok daha sağlıklı ve etkin olacağı kabul edilmiş bir gerçekliktir. Güven toplumsal sistemin vazgeçilmez bir parçasıdır. İnsanların veya kurumların vaatlerine, söylemlerine inanmak bireyin ruhsal gelişimini olumlu yönde etkileyeceğinden psikolojik sağlamlığına da pozitif katkı sağlayacaktır.

Güven aslında bir özgürlüktür. Günlük yaşamda karşımıza çıkan her türlü insan ilişkilerinde (iş, aile, komşuluk, eğitim vb.) güvene ihtiyaç duyulur. Güvenin yitirilmesi halinde yerini kuşku alır ki bu insanı içten içe kemiren ve enerjisini tüketen bir durumdur. Güvensizlik bireye hem maddi hem manevi pek çok yönden zarar verir. Yaşam enerjisini ve çok kıymetli olan zamanını boş kuşku ve kuruntularla harcamasına neden olur. Birey etrafında olan insanlara güvenmediğinde zamanla onların tüm hareket ve davranışlarını sorgulamaya başlayacaktır. Bu güvensizlik duygusu kişinin tutumlarına yansıdığına çevresiyle olan ilişkilerinde problemler yaşaması kaçınılmaz hale gelecektir. İnsanın tüm yaşamı birliktelik, arkadaşlık, aile, akraba ilişkileri, iş hayatı vb. çevrelerle iletişim halinde geçmektedir ve bu ilişki biçimlerinin her birinde “güven” çok önemli bir yekûn tutmaktadır.

Güven sosyal ilişkilerin etkili bir dinamiğidir ve var olması için kişisel sorumluluklar, sözler ve vaatlerin yerine getirilmesini gerektirir. Güven ayrıca bir toplumun, kültürünün de ürünüdür. Güven duygusunun hâkim olduğu topluluklarda işler daha kolay ve etkili olacak şekilde gelişir, verimliliği artar. Güvende olduğunu hissettiği ortamlarda birey kendini daha iyi ifade edebilir, karşısında bulunan insanların yargılamalarından uzak olduğunu düşündüğünde kendi potansiyelini daha iyi sergileyebilir.

Güven ve güvensizlik genelde bireyde aynı zamanda bulunur ve birbirine karışmış haldedir. Güvensizlikler, güven ihlalleri her zaman güvenin komple bitmesine neden olmayabilir. Bir bireye belli bir konuda çok güvenilirken başka bir konuda güvenilmeyebilir ki bu çok olağan bir durumdur. Bir insan çok iyi yemek yapabilir ve bu konuda ona güvenebiliriz. Ancak aynı insan sır tutma konusunda güvenilmezdir ve bu konuda ona güvenmeyebiliriz. Bazen çok güvendiğimiz kişilere karşı güven kaybı yaşarız. Güven sorunlarının pek çok farklı durumu mevcuttur. Küçük hatalar, yanlış anlaşılmalara, düşüncesiz ve şüursuz davranışlar küçük çaplı güven kaybına neden olurken ihanet, aldatma, tuzak kurma gibi ciddi güven kaybına neden olan durumlarda bulunmaktadır. Güven tek taraflı bir durum değildir. Güven karşılıklı ilişkiler üzerine inşa edilir. Güvenmek kadar güvenilmekte önemlidir. Birey insanlara güvenme ihtiyacı hissederken güvenilir olması gerektiğinin de bilincinde olmalıdır. Eğer güvenin oluşturulması, korunması ve devamının sağlanması adına bir çaba gösterilmiyorsa güvenin var olması pek mümkün görünmemektedir.

2.2.1 Güven Oluşumunda Yükleme Kuramının Etkisi

Güvenin oluşması aşamasında kişisel beklentiler, karşı tarafın niyetinin ne olduğuna yönelik düşünceler ve yüklemeler de güvenin varlığında belirleyici olabilmektedir. İnsanların davranışlarının iyi niyetli mi yoksa art niyetli mi yapıldığının, sergilenen tutumun dayandırıldığı arka planda, güven oluşumunda etkili olmaktadır. Birey yeni tanıştığı birini iyi niyetli, sözüne sadık ve kendisini riske atmayacağına inandığı bir kişi olarak niteler ve ona böyle olumlu yüklemeler yaparak ilişki geliştirirse güvenmeye daha açık bir iletişim başlatması beklenir. Ancak yeni tanıştığı kişi ile ilgili düşünceleri onun art niyetli, açık arayan ve kendisini zarara uğratacak bir kişi olduğuna yönelikse yani olumsuz bir niyet yüklemesi yaparak muhatabına yaklaşırsa bu durumda geliştirdiği ilişkinin temelinde güvensizlik olması kaçınılmaz olur.

Güven gelişiminin sağlıklı şekilde olması için bireyin karşısındaki bireyi art niyet taşımayan ve kendisi için risk oluşturmayacak bir kişi olarak görmesi önemlidir. Karşısında bulunan kişiden zarar geleceğine yönelik bir inanç taşıyan, üstelik bunu düşünmesini sağlayacak bir bilgi olmadığı halde art niyet yüklemesi ile bu beklentide olan bir bireyin güvene dayalı bir ilişki kurması beklenemez. Ancak karşısındaki ile

ilgili olumlu bir niyet yüklemesinde bulunan veya olumlu olumsuz bir beklenti olmaksızın bir ilişki geliştiren bireyin güven duymaya daha istekli olacağı düşünülebilir. Güvenin oluşumunda böylesi etkili olabileceği düşünülen niyet ve yükleme kuramının daha iyi anlaşılmasının, güvenin gelişim sürecinin açıklanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Niyet kavramı değerler felsefesi incelendiğinde hangi alanda olursa olsun (din, ahlak, sosyoloji, kültür vb.) insani eylemlerin en temel çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. Gerçekleşen her eylem görünüşte bir anlam ifade ediyor olabilir ancak unutulmamalıdır ki bir eylemin ortaya çıkışına etki eden o eylemi yaparken insanda bulunan niyettir. Çünkü niyet her eylemin sıfır çıkış noktasına işaret etmektedir. Doğal olarak niyet kısmı anlaşılmayan her fiil, yapılan işin gerçek hüviyetini açıklamaya yetmeyebilir. Bu nedenle yapılan eylemin gerçek niteliği ancak niyetin ne olduğunun anlaşılmasıyla ortaya çıkacaktır (Çetintaş, 2014).

Sayısız uyarının olduğu dünyamızda sürekli nesneleri, olayları, davranış ve şahısları algılar, onları belli zihinsel kalıplarımız içinde değerlendiririz. Bir kişi hakkında “akıllı, dindar, anlayışlı vb.” şeklinde algıya sahipsek, o kişiyi buna benzer bir grup birbirine bağlı özellik çerçevesinde değerlendiririz ve bu değerlendirmenin neticesinde o kişiye karşı belli tutum ve davranışlar sergileriz. Ancak bu durum kişilerin özelliklerini nasıl algıladığımız sorusunun cevabı değildir. Bu sorunun cevabını araştıran sosyal psikologlar, bu alan üzerinde çalışmalar yapmış ve yapmaktadırlar. Söz konusu edilen çıkarsamalar yükleme kuramı olarak adlandırılmaktadır. Yükleme kuramı çevremizde algıladığımız dünyayı anlamlandırma için nedenlere bağlı açıklamalar yapabilmemizi sağlayan bir mekanizmaya işaret etmektedir. Böylece belirsizliği aza indirip güvenilir bir dünya kurmak adına bize önemli bir fonksiyon sağlar (Gürses, 2008, s. 360).

Yükleme kuramı teorisinin üzerinde durduğu, insanın toplumda gerçekleşen olayları nasıl algıladığı ile ilgilidir. Bireyler sebep, sonuç (nedensellik) ilişkisi çerçevesinde iki olay arasında bağlantı kurar. Örneğin ekonominin kötü gitmesini ahlaki çöküntüye veya başarısız notu öğretmene bağlamak gibi. Ancak burada önemli olan neyin neye neden olduğunun anlaşılmasındaki hassas dengedir. Çünkü insanların sosyal

davranışlarının büyük kısmını sebep sonuç ilişkisini algılayış biçimi belirlemektedir. Aynı olaya şahit olan iki kişi o olayın nedenini farklı şekilde değerlendirebilir. Trafik kazalarında sürücülerin yayaları, yayların ise sürücüleri suçlaması gibi. Bu durumlardan yola çıkan sosyal psikologlar, normal sokaktaki bir bireyin, diğer bireylerin davranışlarını neye göre değerlendirdiğini araştırma konuları içine dahil etmişlerdir. İnsanın benzer olaylara yaklaşımı neden aynı olmamaktadır? Bu soru önemlidir çünkü başkasının davranışına verdiğiniz tepki, o kişinin bu eylemine yüklediğiniz anlam ve niyet ile ilgilidir. Herhangi bir olay ile ilgili yapılan yüklemeler ya kişiseldir yani kişinin içinden gelen (tutum, kişilik özelliği vb.) veya dışsaldır yani kişinin dışından gelen (çevresel uyaran, meslek, şans vb.) etkenler ile ilgilidir. Bununla birlikte yine nedenlerden bazıları kararlı yani değişmez (zekâ, yetenek) olabilirken, bazıları kararsız yani değişken (çaba, şans, imkân) olabilir. Örnek verecek olursak bir kişi sınavdaki başarısını zekasına bağlarsa bu içsel, sınavın kolay olmasına bağlarsa bu dışsal bir yükleme olur. Yine birey kendisine yapılan iltifatı, iltifat edenin iyi biri olması ile ilişkilendirirse değişmeyen, iltifat edenin o anlık ruh halinin keyifli olması ile ilişkilendirirse değişebilen bir yükleme yapıyor şeklinde değerlendirilebilir (Gürses, 2008, s. 361).

Haider (1958, Akt. Seçer, 2012, s. 33) yükleme (atıf) kuramının kurucusu kabul edilmektedir. Haider'ın yaptığı çalışmasıyla yükleme kuramının temelini attığı ve kendisinden sonra yapılan çalışmaların bu temele dayandığı sosyal psikologlar arasında kabul görmektedir. Haider'a göre insanların davranışlarına yönelik yaptığı nedensel yüklemeler, o kişinin sosyal yaşantısı için oldukça önemlidir. Çünkü birey yaptığı bu yüklemeleri referans alarak davranışlar geliştirecek ve karşısındaki kişiye ona göre davranış sergileyecektir. Bu durum da kişinin bireyler arası ilişkisini yönlendirmektedir. Örneğin yolda yürürken yanından geçen herhangi bir kişinin kendisine çarpmasını kasıtlı bir eylem olarak yorumlayan kişi, bu davranış karşısında saldırgan bir tavır takınabilecekken, bunun art niyet olmaksızın kasıtsız bir eylem olduğunu düşünen kişinin takındığı tavır aynı olmayacaktır. Ancak böylesi bir durumda kişinin yaptığı nedensel yüklemenin ne olacağının bilinmesi kolay olmayacaktır. Karşıdaki kişinin yaptığı eylemde niyetin belirsiz olduğu durumlarda algılayıcının insanlar hakkında kendisinde bulunan düşüncelerin ve beklentilerin rolü büyüktür. Algılayıcı bu niyetin belirsiz olduğu durumda, art niyet yükleme gibi kişisel

bir niyet yüklemesi yapabilir. Ancak davranışların nedenleri ve niyetlerine yönelik yapılan yüklemeler bireyler arasında farklılık gösterebilir. Bazı bireyler olumlu niyet yükleme yanlılıklarına sahiptir. Yaşanan bir olayda olumlu sonuçların kasıtlı, olumsuz sonuçların ise kasıtsız yapıldığını düşünmektedir. Olumsuz niyet yükleme yanlılığı genelde niyetin belirsiz olduğu durumlarda olur. Bu şekilde niyet yüklemesi yapan insanlar, diğerlerinin kışkırtıcı herhangi bir davranışını kasıtlı veya kötü niyetli bir davranış gibi algılar ve intikamcı bir tepki gösterebilirler (Dodge vd. 1986, Akt, Aktaş, 2001, s. 16).

Birey diğer insanların davranışlarını anlayıp yorumlamak durumunda kaldığında bunu şu üç yoldan birisiyle yapmaktadır.

1. Acaba karşımdaki kişinin bu davranışta bulunma nedeni çevresel etkenlerden mi kaynaklanmaktadır?
2. Karşımdaki bireyin bu davranışı bir amaç ve niyet olmaksızın şans eseri mi ortaya çıkmaktadır?
3. Bana bu davranışta bulunan kişinin bunu yapmasının belirli bir amacı, niyeti var mıdır? (Onuk, 2007, s. 33).

Güven ve yükleme tutumlarının birbirleri üzerinde etkilerinin neler olabileceğine yönelik yapılan bir araştırma bu konunun daha kapsamlı anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Miller ve Rempel (2004) tarafından 75 evli çift üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Evli çiftlerin tekrar eden problemlerini karşılıklı çözmeye konusunda çiftlerin birbirlerine yönelik güven yüklemeleri incelenmek istenmiştir. Çalışma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada eşlerin problemi karşılıklı çözmeye çalışma aşamaları kayıt altına alınarak bu süreçteki davranışları incelenmiştir. Sonraki aşamada eşlere telefon ile ulaşıp aynı konu ile ilgili sorular yöneltilmiş ve cevapları alınmıştır. Çalışma sonucunda eşlerin birbirleri arasında olumsuz yaklaşımlarının karşılıklı güven yargılarını olumsuz, olumlu yaklaşımların ise çiftler arasında güven yargılarını olumlu etkilediği görülmüştür. Ayrıca olumsuz yaklaşımlara yönelik yüklemelerin dışsal, olumlu yaklaşımların ise içsel yüklemeler ile gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Şimşek, 2015, s. 26).

2.2.2 Güven Gelişimi

Birey doğumundan yaşamının sonuna kadar güvende olma, güven duyma ihtiyacı hisseder. Farklı şekil ve farklı yapılara karşı da olsa güven duygusu bireyin hayatı için vazgeçilmez bir önemlilik arz eder. Kişide var olan güven duygusu, çevresi tarafından desteklendiğinde gelişim gösterdiği gibi, güven duygusunun zarar görmesi de güvensizliğin gelişmesine sebep olmaktadır (Koç, 2018, Akt, Dokur, 2019, s. 27).

Güvenin nasıl geliştiğine yönelik birçok teori psikoloji ve sosyal psikoloji literatüründe yer almaktadır. Bu teorilerin en çok bilinenlerinden biri Ericsson' un psikososyal gelişim teorisidir. Bu teorisinde Ericsson (Akt. Karacoşkun, 2017, s. 102) bireyin psiko-sosyal gelişiminin yaşamın her safhasında devam ettiğine değinir. Birey doğuştan gelen kişilik özelliklerinin yanı sıra tüm hayatı boyunca gelişim geçirmektedir. Ericsson'a göre bireyin yaşantısında yaşanan değişimler sekiz aşamadan oluşur. Bu aşamalardan ilk üçünde temel duyguların ortaya çıktığı, bireyin çevresiyle kurduğu ilişkilerin temel duygu yaşantısını geliştirdiğini belirtir. bu gelişim aşamaları Ericsson'un tasnifi ile şu şekildedir.

Temel Güvene Karşı Güvensizlik (0-18 ay): Yaşamın ilk 18 aylık dönemini birinci evre olarak niteleyen Ericsson, bu evreyi “temel güvene karşı güvensizlik evresi” olarak isimlendirmektedir. Bu dönemde bebek dış dünyaya karşı güvenip güvenemeyeceğinin sinyallerini alır. Eğer ihtiyaçları bakıcısı tarafından gideriliyorsa dış dünyaya karşı güven geliştirirken, ihtiyacının karşılanmaması bebeğin güvensizlik geliştirmesine neden olur. Ericsson insan hayatındaki bu ilk güven deneyiminin yaşandığı dönemin temel güven duygusunun gelişiminde oldukça etkili olduğunu belirtmektedir. Bu temel güven duygusu bebeğin umut ve uyum duygularının gelişimine zemin hazırlamaktadır.

Ericsson bu dönemin çocuğun dini duygularının kazanımında da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu dönemde anne ve babanın dini inançları vasıtası ile kazandıkları kendi iç güvenlik duygularının çocuklarına da geçerek bebeğin dünyayı güvenilir algılamasına olanak sağladığını belirtmektedir.

Özerkliğe Karşı Şüphe ve Utanç (18 Ay-3 Yaş): Bu dönemde çocuklar pek çok işi kendi başlarına yapmaya çalışır ve bu şekilde kendi varlıklarını göstererek özerk olmak isterler. Aileler ise çocuğa maddi, manevi ve sosyal kazanımlar benimsetme çabası ile ona kendi toplumsal ve dini değerlerini öğretmek isterler. Bu dönemde bakım verenin aşırı kontrol ve baskıcı tutumu çocuğun özgüven gelişimini olumsuz etkiler ve çocuk da utanç ve şüphenin gelişmesine neden olur.

Girişkenliğe Karşı Suçluluk (3-6 yaş): Ericsson'a göre okul öncesi dönemde çocuk yeterliliğini geliştirmeli ve inisiyatif alabilmelidir. Bu dönemde çocuk çok meraklıdır ve merak duygusunu tatmin edebilmek için farklı şeyler denemeye ve yapmaya eğilimli olur. Yapmak istedikleri faaliyetlerde başarısız olduğunda ailesi onun başarısızlıklarını gündemde tutar ve çocuğa karşı cesaretlendirici bir tavır sergilemezse çocuk da başarısızlıklarından dolayı suçluluk duygusu gelişir ve girişkenliği, yeterliliği gittikçe azalır. Bunun olmaması için çocuklar bu dönemde yapmak istedikleri yenilikler konusunda cesaretlendirilmelidir.

Çalışkanlığa Karşı Aşağılık Duygusu (6-12 yaş): Bu dönem sağlıklı bir kişilik gelişimi için çocuğun fiziksel ve sosyal dünyaya yönelik algısının şekillenmesine dayanır. Cinsel kimlik gelişimi bu dönemde yerleştiği gibi duyguların, diğer insanları kabulün, kendisine verilen ödevlerin sorumluluğunu üstlenme gibi temel yeteneklerin gelişimi bu dönemde olur. Bu dönemin en temel ödevi yeterliliğin gelişmesidir. Eğer yeterlilik gelişmezse yetersizlik duygusu gelişir ve beraberinde aşağılık duygusunu getirir. Bu dönemde anlamlı ve ulaşılabilir hedefler belirleme gibi aşamaların kat edilmesi gerekir. Bundan sonraki dönemlerde gerçekleşen gelişimler bu durumdan olumlu veya olumsuz etkilenmektedir (Ericson, Akt. Karadoğan, 2003, s. 30).

Kimlik Kazanmaya karşı Rol Karmaşası (12-18): Kişinin çocuk kimliğinden yetişkin kimliğine geçtiği sancılı ergenlik dönemini kapsayan bu aşamada birçok problem ve sorumluluk ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin en belirgin ve problemli tarafı kimlik krizidir. Genç artık anne babasını tek doğru olarak görmemekte hatta onlarla çatışmaktadır. Artık ergenlik dönemindeki gencin yaşantısında kendine çizmek istediği yolda ebeveynleri değil akranları rol modelleridir. Sürekli bir kimlik kazanma çabasına sahne olan bu dönemde bağımsız ve kendine yeten bir kimlik geliştiremediği

takdirde genç rol karmaşası yaşamakta ve bunalıma düşebilmektedir. Ergen bu dönemde kendine özgü değerler sistemi oluşturamaz kendine yönelik bir hayat felsefesi geliştiremezse ne yapacağını bilmez bir hale gelebilir.

Yakınlığa karşı yalnızlık (yetişkinlik dönemi): Bu dönem ergenlikte kazanılan kişilik özelliklerinin üzerine yenilerinin geliştirilerek eklendiği, aile, dostluk ve meslek gibi sosyal yaşantının şekillendiği yetişkinlik dönemidir. İnsanlarla ikili ilişkilerin kurulduğu ve bunun kişinin kendine güvenini artırdığı bu aşamada birey yakın ilişki kurma konusunda yetersiz kalırsa yalnızlığa sürüklenir ve mutsuz bir yaşam sürmesi kaçınılmaz olur.

Üretkenliğe karşı durgunluk (orta yaş dönemi): Bu dönemde üretkenlik olarak adlandırılan kişinin sevebilme, çabalayabilme ve çalışabilme yeteneğidir. Birey bu dönemde geçmişte yaptıkları ile bir nevi yüzleşme yaşamaktadır. Eğer geçmiş zamanlarda ki kendisinden, mesleğinden ve yaşamında yer verdiği insanlar ile kurduğu ilişkilerinden doyum almışsa bu dönemde üretken olabilmektedir. Eğer bunları gerçekleştirememiş ve yaşamının boşa geçtiği gibi bir düşünceye sahipse kendine olan güvenini kaybeder ve psikolojik olarak ciddi yıkımlar yaşayabilir.

Benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk (yaşlılık dönemi): Bu dönem adeta Tüm yaşamın bir sentezidir. Birey yaşamında girişken, kendine güvenen ve üretken bir kişi olarak yaşamış, başarısızlıklarını telafi etmiş ve yapması gerekenleri yaptığını düşünür bir halde bu evreye ulaşmışsa ölümden korkmadan onu yaşamın doğal sonucu olarak kabul eder ve bulunduğu ânı yaşamaya odaklanır. Fakat Tüm bunları gerçekleştirememiş, yaşamının anlamını idrak edememiş ve yaşadığı hayatı bir başarısızlıklar silsilesi olarak görmekte ise bu kişiyi hayatının sonuna yaklaşması korkutur ve her günü keşke ile başlayan cümleler kurarak geçer. Üzüntü, suçluluk ve mutsuzluk gibi duyguların hâkim olduğu sorgulamalar kişinin etrafında olanlara karşı tavır ve davranışlarına yansır ve insanlar ile uyumsuz ilişkiler kurmasına neden olur (Karacoşkun, 2017, s. 103).

Gürses ve Kılavuz'a (2011, s. 161) göre Ericsson'un gelişim dönemlerini dini gelişime uyarlayarak değerlendirmek mümkündür. Ericsson bakımla verilen güvenin ileride

gelişecek olan dindarlığın temel taşı oluşturduğunu savunur. Neredeyse bütün evrensel dinlerde yaratıcıya yönelik (çocuğu) bir boyun eğme, ona yönelme ve acizini itiraf etme gibi bireyin yaratıcısına olan ihtiyaç halini sembolize eden davranışlar bulunmaktadır. Ericsson yaşamın ilk yıllarında çocuğun ebeveynlerine yönelik sevgi yönelimini ilk dinsel deneyim olarak değerlendirir. Bu dönemde çocuk ile ebeveyni arasında gelişen güven ve ümit temeli, inancın kapasitesini geliştirir. Çocuk büyüdükçe bu güven ve ümit etme hali Tanrı'ya yönelik olgun bir inanca kadar uzanır. Çocuk önceleri anne ve babaya duyduğu güveni ileride Allah'a yönelterek sağlam bir dini inanca sahip olmaya yatkın hale gelebilir (Koç, 2018).

Çocuğun gelişim aşamasının sonundaki güvene yönelik sorunlar ilk evrelere bakarak daha az zararlı etki bırakabilir. Ancak güvensizliğin gelişmesinde etkin olan önemli bir faktör vardır ki bu da reddedilmişliktir. Yaşlıları tarafından reddedilen çocuk değerli hissedemez ve çekingenlik, anksiyete vb. sosyal fobiler geliştirir. Bu yaşanan sıkıntılar ise kişilik bozukluklarının temelini oluşturmaktadır. Bireyin güven duygusunun geliştiği evrelerde yaşadığı olumsuz deneyimler insanlar ile ilişkilerinde temkinli ve daha korumacı davranmasına neden olur. Kendini ve etrafına güveni bu olumsuz yaşanmışlıklardan negatif anlamda etkilenir (Karadoğan, 2003, s. 32).

2.2.2.1 Aile ilişkilerinde güvenin gelişimi

Aile toplumdaki en temel öğelerden biridir. Bireyin beslenme, barınma gibi ihtiyaçlarının yanında duygusal ihtiyaçları olan sevilme, değer görme, duygusal ve psikolojik gelişim, kültüre dair değerlerin kazanımı gibi pek çok ihtiyacı ailesi tarafından temin edilir. Aile içinde sevilen, değer gören çocuk kendini güvende hisseder ve kendini geliştirmek adına yapması gereken aşamaları birer birer geçerek ilerler. Bireyin kimlik kazanımı, öz bakım ve yetenek gelişiminin temelleri şüphesiz aile ortamında atılmaktadır.

Kendini iyi ifade edebildiği ortamda yetişen birey çevresine duyarlı, aktif gerek kendi fikirlerini savunma gerekse karşısında olan insanların fikirlerini önemseme gibi duyarlı bir kişilik kazanımına ulaşabilir. Güven verici bir ortamda gelişen çocuğun kendine güveni de bu doğrultuda artar. Aile içinde anne babası ve kardeşleri ile zaman

zaman yaşadığı olumsuzluklar da çocuk için kendini geliştirmesine yönelik bir fırsat sunar. Tüm anlaşmazlıklar ve sorunlara rağmen aile üyelerinin kendini sevdiğini ve değer verdiğini gören çocuk insanlarla kuracağı ilişkilerinde daha yapıcı ve açık fikirli olabilmektedir (Karadoğan, 2003, s. 33).

Güvenin ilk gelişimi ailede olduğu gibi güvensizliğin de gelişimi ailede öğrenilir. Birey aile bireylerine güvenirken diğer insanlara güven duyamayabilir. Bu da düşük güven duygusuna sahip toplumların oluşmasına neden olmaktadır. Yani güvenin olmadığı bir ailede yetişen çocuk güvensizliği öğrenirken güvenin hâkim olduğu bir aile ortamında yetişen çocuksa güvenmeyi öğrenmektir.

2.2.2.2 Arkadaşlık ilişkilerinde güvenin gelişimi

Güven gelişimini etkileyen ve deneyimlenmesini sağlayan bir diğer ilişki biçimi de arkadaşlıktır. Arkadaşlık bağı zorla veya kurallar ile kurulmaz. Bu bağın ortaya çıkmasında gönüllülük esastır. Arkadaş sözcüğünün Türkçe ‘ye savaş sırasında askerlerin kendini emniyete almak amacıyla sırtını yasladığı “taş” tan geldiği söylenir. Arka-taş olarak adlandırılan kendini güvene alma hali, zamanla “arkadaş” yani sırtını yaslayıp güvenebileceğin, sıkıntılı anlarda yardım eden, yardımcı olan gibi anlamlara gelen bir ifadeye dönüşmüştür (Karadoğan, 2003, s. 37).

Arkadaşlık ilişkisi yaş ile değişkenlik göstermekte ve gelişmektedir. Edinilen arkadaş sayısı bireyin kendini keşfetmesine katkı sunar ve genel olarak arkadaş sayısının çokluğu o kişinin sevilen ve güvenilir biri olduğunun göstergesi olarak kabul edilir. Güven duyulan bir kişiyle kurulan arkadaşlıkta birey kendini karşısındakine daha iyi ifade edebilir ve onun iyi yönlerini örneklemeye daha isteklidir.

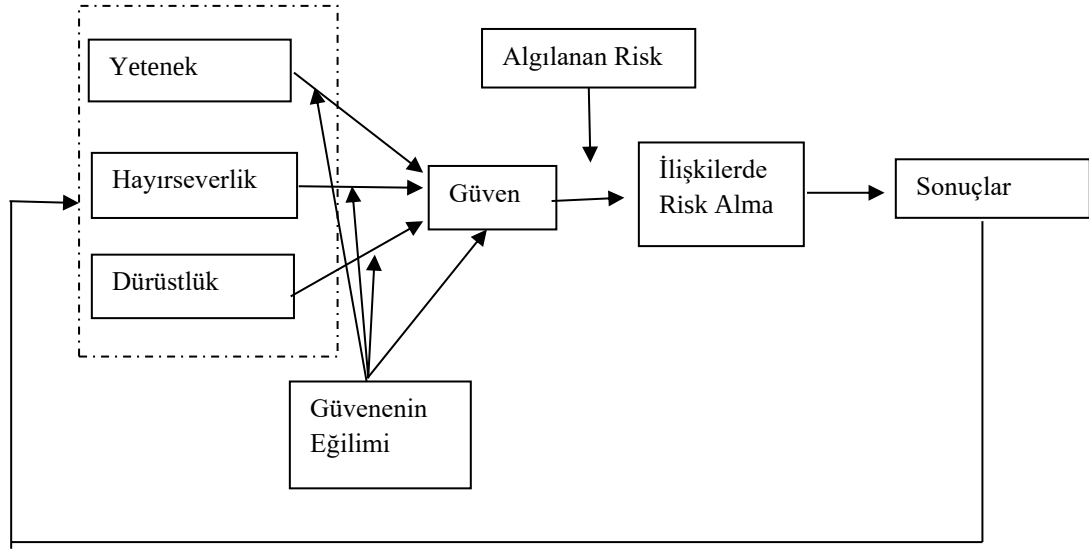
Günümüzde gelişen teknoloji ile arkadaşlık ilişkileri de kısmen farklılaşmış ve çeşitlenmiştir. Aynı fikri savunan, aynı alanlara ilgi duyan, aynı aktiviteyi yapan insanlar teknolojinin sağladığı kolaylık ile bir araya gelebilmekte ve bir ilişki kurabilmektedir. Bunun bireyi yalnızlıktan kurtarma, farklı insanlar ile tecrübe paylaşma gibi olumlu katkılarının yanında, yüz yüze görüşme imkânı olmayan platformlarda kurulan ilişkiler karşı tarafın söylediği gibi olmama ve bireyi istismar etme gibi olumsuzlukları ve zararları da beraberinde barındırmaktadır. Arkadaşlık

ilişkinin bireye kattığı olumlu yönleri oldukça fazla olmakla beraber bir yalan veya ihanet arkadaşlığı ihlal edebilir. Arkadaş kaybı veya ihaneti özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik dönemi için oldukça acı verici olabilir. Ayrıca bu deneyimlerin fazlalığı bireyin güven duyma ve topluma karşı güven duygularını temellerinden sarsabilir. Psikolojik dengemiz için oldukça önemli olan arkadaş kaybının en aza indirilmesi bu sebeple büyük önem taşımaktadır (Karadoğan, 2003, s. 37).

2.2.3 Kişiler Arası İlişkilerde Güven Boyutları

İnsan çok fazla uyaran ile farklı duyguları bir arada yaşayabilen, yönetebilen kompleks bir yapıya sahiptir. Diğer bireylerle kurduğu ilişkileri yönetirken pek çok çıktı ve girdiden gelen verileri aynı anda işleyen bir bilgisayar yazılımından daha karmaşık olan duygu ve düşünce sistemlerini yönetmektedir. İnsanlar ile kurulan ilişkilerin yapısı da oldukça karmaşıktır. Birey etrafında var olan kişilerle çok farklı şekillerde iletişim geliştirir. Bu durumu güven özelinde düşündüğümüzde kişiler arası ilişkilerde güven ve güvensizlik aynı anda bulunabilmektedir. İkili ilişkilerde taraflar birlikte geçirdikleri zamanın getirdiği bir doğallık ile birbirlerinin güçlü ve zayıf olan taraflarını keşfederler. Aynı ilişkide güven ve güvensizliğin varlığı tarafları hangi konuda ona ne kadar güvenebilirim sorusuna yöneltir. Bu kontrollü güven, ilişkinin dinamiğini yönetebilme kolaylığı sağlamaktadır. İkili ilişkilerde güvensizlik zamanla kişiler arasında merhamet ve anlayış gibi temel insani duyguların kaybolmasına neden olabilmektedir (Büyükdağ, 2018, s. 24).

“Güven kaybına neden olan etkenler nelerdir?” diye soracak olursak bunların başında “yalan” gelir. Yalan söylemek kişiler arası ilişkilerde güveni neredeyse yok eden, samimiyeti bitiren ve geri dönüşü, telafisi olmayan izler bırakan bir değişken olarak nitelendirilebilir. Güven ihlaline neden olan diğer değişkenler arasında dedikodu yapmak, özgüven eksikliği, korkak ve kaygılı olmak ile belirsiz riskli davranışlarda bulunabilme ihtimalinin gözlemlenmesi olası güven kaybını geliştirmektedir.

Şekil 2.1 Kişiler arası güven oluşumu

Mayer vd. (1995, s. 715) bireyler arası güvenin oluşumunda varlığı algılanan güven faktörlerinin oluşumunu yukarıda Şekil 2.1’de verilen grafik ile göstermektedir. Bu çalışmada güven faktörleri yetenek, hayırseverlik ve dürüstlük olarak belirtilir. Bununla beraber yapılan farklı araştırmalarda güvenin oluşumunu sağlayan faktörler çeşitlilik gösterir. Bunlar arasında sır saklayabilmek, güvenilir olma, doğruluk, tutarlılık, açıklık, önemseme, ahlaki niteliklere sahip olma, sözüne sadık olma ve iyi niyetli olma gibi faktörler sıralanabilir.

Güven konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde güvenin pek çok boyutunun olduğu görülmektedir. Bu güven boyutları arasında en çok üzerinde durulan güven bileşenlerinin beş başlık altında incelendiği görülmüştür(Hoy ve Tschannen-Moran, 1999). Bu bileşenlerin yardımseverlik, güvenilirlik, yeterlilik, dürüstlük ve açıklık olduğu belirtilir.

Tüm bu boyutlara ek olarak bir de riske karşı savunmasızlık bileşeni eklenmiştir ki güven söz konusu olduğunda bu durum dikkat çekici bir başlık haline gelmektedir. Risk zarara uğrama ihtimalidir. Kurulan ilişkilerde aşırı güven ihanete uğrama ve zarar görme riskini artırır. Güven, sadece fiziksel zarar görmeyeceğine yönelik bir beklenti değil, psikolojik olarak da zarar görmeyeceğini varsaymaktır. Bu varsayım da devreye giren belirsizlik her zaman risk faktörünü de beraberinde taşır. Bilinmezliğin fazlalığı riski artırır. Gerek geleceğe yönelik beklentilerde gerek insani ilişkilerde geleceğin ne getireceği bilinmediğinden risk hep var olmaktadır. Bu bilinmezlikte zarar

görmeyeceğine inanmak, bu olasılığa güvenmek risk almak anlamına gelir. İşte bu risk faktörünü azaltmak veya en aza indirmek için güven duyma aşamasında beklenen bazı faktörlerin varlığı tahmin edilebilirliği artırdığı ve riski azalttığı için güven duyma aşamasında bulunmaları önemlidir. Bu güven bileşenlerinin en çok dikkat çeken beş faktörünü kısaca açıklamak konunun anlaşılması adına önem arz etmektedir (Hoy ve Tschannen-Moran, 1999).

Yardımseverlik: Yardım etme davranışı bir başkasının yararına kendi kaynaklarını kullanarak ona destek ve katkı sağlamaktır. Yardımseverlik karşısındakine ilgili davranmak, ona bağlılık göstermek ve onun iyiliği için onunla içtenlikle ilgilenmek şeklinde tanımlanabilir (Rempel vd., 1985). Yardımseverliğin kişiler arası güvende önemli bir faktör olduğu ve güvenmeyi olumlu yönde etkilediği bilinmektedir. Ayrıca yardımseverlik karşıdaki bireyin yararını gözetmeyi ve ona zarar verebilecek şeylerden onu korumayı gerektirir. İnsanlar etraflarında olan ve yardım etme gibi güzel bir davranışa sahip insanlara daha fazla güvenme eğilimi gösterirler. Bu bir nevi o kişiden zarar gelmeyeceğine yönelik inancı da beraberinde getirir. Yardımseverliğe dayalı ilişki biçimlerinde karşı taraf daha kolay güvenmekte ve bulunduğu ilişkide iyi niyetin varlığına olan inanç sayesinde zor zamanlarda bile karşısındakinin kendisini destekleyeceğine inandığından, kendisi de daha fedakar ve güven duyan bir partner olabilmektedir (Polat, 2007, s. 41).

Güvenilirlik: Güven bir eylemdir ve her eylemde olduğu gibi kendi içinde birtakım ilişkiler, beklentiler barındırır. Aslında güvenmek ve zarar gelmeyeceği beklentisi insani bir eğilim olarak değerlendirilebilir (Kamak, 2021, s. 52). İnsani ilişkilerin en temel taşlarından biri olan güven aynı zamanda güvenilir olmayı da gerektirir. İnsanlara yalan söyleyen, onları kandırmak için fırsat kollayan ve kendi yararı söz konusu olduğunda etrafına zarar vermekten kaçınmayan birinin tanımadığı birine güven duyması olası değildir. Kendisi güvenilir bir insan olmadığı için diğerlerine yönelik beklentisi de bu şekilde gelişecektir. “Kişiyi nasıl bilirsin, kendin gibi” atasözü tam da bu duruma açıklık getirir niteliktedir. Birinin güvenilir olarak değerlendirilebilmesi için o kişi de yardımseverlik, dürüstlük, doğruluk ve benzeri özelliklerin bulunması beklenir. Bu gibi güzel ahlaki donanımlardan yoksun kişiler

genelde güvene layık bulunmaz ve zarar verme ihtimali bulunan, güvenilmez kişiler olarak değerlendirilir.

Aslında güvenilirlik, tahmin edilebilirlik ve öngörülebilirlik ile doğru orantılıdır. Karşı tarafın davranışlarının tahmin edilebilir olması kişi de ona yönelik tutarlılık beklentisi geliştirir. Tahmin edilebilirlik ise düşük risk demektir ve riskin azalması güvenilirliği artırır. Kişisel ilişkilerde beklentiler ile tahminler uyuşuyorsa güvenden söz edilir. Tarafların sözleri ve davranışları paralel olup birbirini destekliyorsa güven oluşur. İkili ilişkilerde taraflar sürekli birbirini izler ve birbiri hakkında fikir edindikçe güven geliştirir. Tutarsızlık, uyumsuzluk ve verilen sözlerin karşılanmaması gibi durumların varlığında güvenden bahsetmek imkânsız hale gelebilir. Sosyal yaşantıda da durum farklı değildir. Patronun davranışlarının ön görülebilir olması çalışanları rahatlatır ve oluşan güven ortamında iş verimliliği artış gösterir. Çünkü insan kendini güvende hissettiğinde işine daha iyi odaklanmakta ve kendini iyi ifade edebilmektedir.

Yeterlik: Yeterlik, bir işte o işi yapabilecek özelliklere sahip olma durumu, uzmanlık olarak nitelenir. Kişiler arası ilişkilerde bireyin muhatabının donanımına güvenmesi, yapmakta olduğu işi yapabilme yeterliğine sahip olduğunu kabul etmesi olarak değerlendirilebilir. Güven sadece iyi niyetin varlığı ile sağlanamayabilir. Örneğin bir öğrenci öğretmenini çok cana yakın bulabilir ancak öğretmen anlatmak ile sorumlu olduğu alanda yetkin değil, verdiği dersi aktarabilme konusunda yeterli değilse öğrenci bu konuda öğretmenine tam olarak güvenemeyebilir (Kartal, 2010, s. 13). Yeterliğe veya uzmanlığa dayandırılan güven şeklinde taraflar arasında yapılacak işin yapabileceğine ve karşı tarafın bu konuda uzmanlığına yönelik bir güven oluşması gerekir. Örneğin yapılan bir çalışmada öğretmenler ile müdürler arasında güven konusu çalışılmış ve öğretmenlerin güven duymadıkları müdürlerine yeterlik konusunda güvenmedikleri, güven duyulan müdürlerin ise uzmanlıklarından saygı ile bahsettikleri tespit edilmiştir (Hoy ve Tschannen-Moran, 1999).

Dürüstlük: Güvenin en temel özelliklerinden biri de şüphesiz dürüstlüktür. Dürüstlük, sözler ile eylemlerin birbiriyle tutarlı olmasını ifade eder. Birinin nedenli güvenilir olduğunu anlayabilmek için o kişinin sadece söylemlerine bakılmaz. Söyledikleri ile

yaptıkları arasındaki tutarlılık güven oluşumunu sağlar. Aksi durumda yani yaptıkları ile söyledikleri birbiriyle örtüşmeyen İnsanlar dürüst olarak nitelenmezler.

Dürüstlük kavramı alan yazında doğruluk olarak da karşılık bulabilmektedir. Sözlere itimat edilebilmesi için o sözlerin gelecekte tutulacağına dair ipuçlarına ihtiyaç vardır. Bu ipuçları neticesinde verilen sözlerin yerine getirileceğine dair tahmin yürütebilir olmak güvenin gelişmesini destekler. Verilen sözler ve eylemlerin örtüşmesi güveni geliştirir ve birey karşı tarafın gelecekte kendisini sadık kalacağına inanarak güven duyar. Aksi durumda oluşan güvensizliğin onarılması ise bazen imkansız hale gelebilir (Polat, 2007, s. 44).

Açıklık: Güvenin var olması için olması gereken bir diğer olgu da açıklıktır. Açıklık taraftarının birbirine karşı sahip oldukları bilgiyi gizlemeden veya saptırmadan aktarması olarak değerlendirilebilir. İkili ilişkilerde birey karşı tarafın kendisi ile bildiği gerçekleri olduğu gibi paylaşacağından emin olduğunda daha sağlam bir güven ilişkisi kurulacaktır. Açık olmayı açık olan taraf için karşısındakine güvenerek tüm gerçeği aktardığı için kendini bir nevi savunmasız bırakma şeklinde de yorumlayanlar bulunmaktadır.

İnsan kendinden saklanan ve gizlenen bir şey olduğunu düşündüğünde veya bilgi paylaşımının şeffaf olmadığı durumlarda şüphe duymaya başlar. Şüphe ise güveni bitiren en temel etkenlerden biridir. Kişiler arası ilişkilerde açık ve dürüstçe paylaşılan bilgiler güvenin gelişmesini sağlar. Açıklığın var olduğu ilişkilerde hedeflere yönelik yapılan planlara ve değişimlere uyum sağlamak kolaylaşır. Açıklığın olmadığı ilişkilerde ise kişi karşısına çıkacak durumu bilmediğinden güven ortamı oluşmaz ve şüphe ilişkiye hâkim olur. Açıklığın var olduğu ilişkilerde güven çift yönlü gelişir ve her iki tarafında güven duyma konusunda daha özverili davranması beklenir (Polat, 2007, s. 45).

2.2.3.1 Kişiler arası ilişkilerde güven ve güvensizlik

Kişiler arası ilişkilerde güven karşılıklı bağlılık ve işbirliği ile kurulması gereken tüm sosyal ilişkilerin özü durumundadır (Johnson-George ve Swap, 1982). Karmaşık ve birbirine bağlı ilişkilerin var olduğu toplumumuzda güven bu işleyişin temelidir.

Bizler yediğimiz yiyeceklerin ve kullandığımız ilaçların yapımında, paketlenmesinde çalışan insanların bunu doğru yaptığına güveniriz. İçinde barındığımız evin yapımında çalışan müteahhitten, duvarını ören ustasına kadar yaptıkları işi doğru ve dürüstlükle yaptıklarına güveniriz. Arabamızı kullandığımız yolları inşa edenlere ve bu yollarda bizimle birlikte araba kullananların trafik kurallarına uyacaklarına güveniriz. Kazandığımız paramızı bile değerlendirme konusunda bankaya veya yöneticilere güveniriz. Kısacası yaşamamızın her alanında etrafımızda olan insanlara güvenmeye ve bu şekilde yaşamımızı sürdürmeye eğilimliyiz. Güvenmek bir şefkat veya merhamet gibi sıcaklık veren bir duygu değil, kişinin bilinçli şekilde kendi davranışlarını düzenlemesidir. Kişiler arası ilişkilerde var olan bağımlılıkların getirdiği belirsizlik ve risk durumlarında güven belirsizliği azaltmanın bir yolu olarak işlev görmektedir. Günümüzde gelişen toplumların getirdiği yenilikler ve tahmin edilebilirliğin azalması güvenin önemini daha da fazla ortaya çıkartmaktadır. Ancak bu durumda güven ile birlikte güvensizlikte kendini göstermektedir (Tschannen-Moran ve Hoy, 2000).

Güvensizlik, başka insanların niyetlerinin ve onların davranışlarının ardında bulunan güdülerin her zaman samimi ve söyledikleri gibi olmadığına yönelik olumsuz beklentidir. Bu şekilde düşünüldüğünde güvenilmeyen kişilerin potansiyel tehdit unsuru olduğu düşünülebilir (Mellinger, 1956). Ayrıca güvensizlik ile ilgili en zor konulardan biri güvensizlik bir kez oluştuğunda kendi kendini beslemesi ve çoğalarak devam edebilmesidir. Kişi güven duymadığı birisi ile iletişime girdiğinde karşısındakinin davranışı iyi niyetli bile olsa şüphe ile karşılık bulur. Güvenilmeyen kişinin yapacağı her eylem potansiyel art niyetli olarak algılanacağından güvensizliğin ortadan kalkmasını sağlayacak olumlu iletişimi de engelleyecektir. Böylesi durumlarda şüphe üzerine inşa edilen ilişkilerde güvenin yeniden sağlanması neredeyse imkânsız hale gelmektedir (Tschannen-Moran ve Hoy, 2000).

Yaşamda kazanılan kişisel deneyimler güvenilir olan insanları diğerlerinden ayırmamızı sağlar. Birey yaştları ve çevresindeki insanlar ile kurduğu iletişim deneyimlerinde edindiği tecrübeler ışığında güven duyabileceği özelliklere sahip kişileri daha iyi analiz edip onlarla güvene dayalı ilişkiler geliştirebilir. Zaman içerisinde süregelen ilişkilerde güven ile ilgili gittikçe büyüyen bir deneyim havuzuna sahip olur. Güven tek yönlü ve basit bir olgu olmadığından farklı alanlarda farklı güven

şekilleri ortaya çıkabilir. Özetle bireyin güven konusunda pusulası hem kendi yaşamışlıkları hem de iletişimde olduğu kişi ile geliştirdiği ilişkinin özelinde yer almaktadır (Kamak, 2021, s. 38).

2.2.4 Din ve Güven

Din, insanların yaşamlarında bulunan, birbirlerine karşı davranışlarında referans noktası olabilen, toplumları diğer toplumlardan ayırma noktasında belirleyici, kendi kültürünü oluşturma ve bu kültürün devamının sağlanmasında toplumun yardımcısı olan bir birleştiriciliğe sahiptir. İnsanlar kendilerini ve çevrelerini geliştirme yeteneğine sahiptirler. Bu gelişim hem maddi hem de manevi anlamda olabilir. Kendilerini geliştirme kabiliyetine sahip olan toplumları ise bir arada tutan bazı özellikler vardır. Bunların en önemlilerinden biride insanların aynı dine inanmaları, aynı yaratıcının buyruklarını benimsemeleri ve aynı idealleri kendileri için hedef belirlemeleridir. Dinin günlük yaşamın içinde, bireyin hayatının her alanında az ya da çok varlığı gözlemlenebilir. Dinin toplumsal düzeyde var olan birleştirici gücü, bireysel anlamda ise insanların daha dingin, güvende ve mutlu hissetmelerine olanak sağlayabilmektedir (Aşıkoğlu, 1998, s. 1).

Dinin insanlar üzerinde var olan geniş etkisi nedeniyle psikoloji tarihine bakıldığında psikologların, din ve dini pratikleri bir şekilde çalıştıkları görülür. Dine mesafeli olarak bilinen birçok psikolog bile dini yok sayamamış, dinin insan hayatına etkilerini araştırmalarına konu etmişlerdir. Bu çalışmalar başlangıçta dini tecrübe anlayışı ekseninde ilerlerken, daha sonraları davranış merkezli yürütülür hale gelmiştir. Psikoloji tarihi incelendiğinde din ile ilgili ilk müstakil eser William James tarafından yazılan “Dini Tecrübenin Çeşitliliği” isimli eserdir. Dini bir yanılsama olarak gören Freud ise din ile ilgili üç eser kaleme almıştır. Sonrasında psikologların çoğunun dinin psikolojik değeri üzerinde çalıştıkları görülmektedir. Jung, dinin psikoterapik yönünü dikkate alırken, V.Frankl dinin insan hayatına kattığı anlam üzerinde durmuştur. Ayrıca From ve Maslow gibi bazı psikologlar, inanç sistemleri ve dinin tecrübe edilen boyutunun insan hayatındaki yeri ile dinin insanların davranışlarını belirleme noktasındaki konumu gibi konular çerçevesinde çalışmalar yürütmüşlerdir.

Günümüzde ise insan ile din arasındaki ilişki araştırılmaya devam etmektedir (Akt. Karacoşkun, 2017, s. 38).

İnsan diğer canlılardan bazı temel özellikleri nedeniyle ayrılmaktadır. Bu temel özelliklerden biri insanlarda bulunan inanma ihtiyacı ve bağlandığı inanç üzere davranışlarını şekillendirebilmesidir. Dini inanç, insanlara hayatlarını anlamlandırma noktasında önemli bir dayanak sunar. İnsan muhatap olduğu insanların davranışlarına yönelik öngörü ve yaptığı yüklemeler ile kendisine tahmin edilebilir, güvenli, anlamlı bir yaşam ortamı oluşturma gayretinde bulunur. Kendisi gibi düşünen, kendisi gibi inanan insanların çevresinde olduğunu bilmek kendini güvende hissetmesine neden olabilmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda inanan insanların ruh sağlıklarını koruma konusunda daha başarılı olduklarına yönelik bulgulara rastlanmaktadır (Kaya ve Aydın, 2011, s. 16).

Dinin insana sunduğu en belirgin özelliklerden bir diğeri, insanın etrafında gelişen olaylara nedensel yüklemeler yapabilmesine olanak sağlamasıdır. İnsan, inancından elde ettiği referanslar ile aklına takılan pek çok soruya cevap bulabilmektedir. Din, insanın yaşamında aradığı düzen, geleceğe güven, dünyada adaletin var olması, yaşanan tüm olayların belli bir anlam ve neden çerçevesinde var olduğu gibi pek çok farklı konu ve duruma hazır ve açıklayıcı cevaplar sunabilmektedir. Örneğin evrenin yaratılışı, dünyada meydana gelen doğal afetlerin nedenleri, insanların başına gelen kötü ve iyi olayların nedenleri, ölümün ve ötesinin bilinmezliğine cevap olabilecek açıklamalar ve benzeri pek çok sorunun yanıtlanmasına yönelik bilgiler kutsal metinlerde yer almaktadır. İşte bu nedenle din psikolojisi alanında yapılan çalışmalar ile insanların yanıt aradıkları sorulara neden dini argümanları kullanarak cevap vermek istedikleri araştırılmaktadır (Gürses, 2008, s. 365).

2.2.4.1 Dinin güven oluşumuna etkisi

Yapılan bilimsel ve teorik araştırmalar dikkate alındığında dinin birleştirici, koruyucu ve düzen koyucu yönü kuşkusuz gözler önüne serilmektedir. İnsan yaşantısına var olan somut gerçeklerin yanında büyük bir yekün oluşturan soyut ve mistik olaylara yaptığı açıklamalar ve yön göstermeleri ile dinin güven üzerinde olumlu etkilerinin olacağı da

kolayca fark edilebilir (Tecim, 2011). Din kaynağı itibarıyla içinde var olan tüm varlıklar ile birlikte kâinatın yaratıcısı olan Allah'a dayandığından şüphe kabul etmez şekilde, mutlak manada barışı, güveni ve huzuru gözler önüne seren ilahi kanunlar manzumesi olarak karşımıza çıkar. Dinin temel gayesi insanları hem bu dünyada hem de öldükten sonra var olan sonsuz ahiret hayatında mutluluğa ulaştırmaktır (Özarslan, 2009, s. 55).

Mutluluğun var olması gelişmesi ve beslenmesi için gereken önemli yapı taşlarından biri de güvendir. Güvenin oluşması ve devamının sağlanması da toplumda bulunması gereken ahlak ve değer normları ile mümkündür. Toplumsal yaşantıda eğer sosyal normlar olmaz ve bireyler birbirlerine karşı sadece kendi çıkarlarını gözeterek yaklaşır ve bu yönde ilişki geliştirmek isterlerse, toplumsal ve ahlaki yıkımın olması kaçınılmazdır. Bu sebeple kişiler ve kurumlar arası ilişkilerde çoğunlukla yazılı olmayan ve toplumda güveni tesis eden normların olması gerekmektedir. İdeal anlamda toplumda güven tesis etme, güvenin korunması ve devamlılığının sağlanması din kurumu ile mümkün olmaktadır. Değerlerin ve ahlaki normların oluşumunda dinin pozitif etkisi oldukça önemli bir etkidir (Tecim, 2011, s. 57).

Din bir anlamda insanların maddi ve manevi çevrelerine yönelik algılarını da şekillendirmektedir. Bu yönüyle bireylere yaşamda başlarına gelenler ile ilgili hazır kalıplar sunar. Nerede ve hangi konumda bulunmasına yönelik bir kimlik kazandırır. Bu sebeple dinler içinde bulundukları toplumdan ve kültürden soyutlanamaz. İlahi kaynaklı ve doğaüstü yapısı ile de sadece toplumun veya kültürün ürünü de sayılamaz. Kısaca toplum ve din karşılıklı iletişim ve etkileşim içindedir (Aydın 1997: Akt. Tecim, 2011, s. 50).

Din kurumunun sosyolojik yapısı nedeniyle sosyal teoride geniş bir tabana yayıldığı ve pek çok alanda çalışıldığı görülmektedir. Hatta bazı meta kuramlarda başat rol oynadığı da kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir. Bunun başlıca nedeni ise din kurumunun teoriler üstü düşünebilmesi ve insanın var olduğu her alanda az veya çok bulunması ile açıklanabilir. Teorilerin dünyasında dinin yeri kendisini işleyen kuramcıların bakış açıları ile şekillenmektedir. Kuramcılar bakış açılarında yer alan başat ideolojileri ne ise onu öne alır ve diğer sistemleri bu ideolojinin bir alt birimi

veya ara elemanı olarak değerlendirirler. Örneğin Marks'ın çözümlemesi incelendiğinde ekonominin baş aktör olduğu diğer kurumların ise ona göre konumlandırıldığı görülür. Yine benzerlik gösteren bir diğer durumda Durkheim'da vardır. Durkheim toplumsal yapının belirleyiciliğinde tüm kurumların olduğu gibi dinin de belirleyici bir unsur olduğuna dikkat çekmektedir. Weber'in sosyolojisinde ise din bizzat sosyal realiteyi açıklayan temel öncüllerden sayılmış ve teorinin merkezine konumlandırılmıştır (Akt. Tecim, 2011, s. 51).

Batılı dinlerde din kavramının tanımlaması yapılırken atfedilen özellikler genelde ilahi gücün yüceltilmesi, tabiatüstü bir gücün varlığına inanma ve benzeri kutsallık yönüne vurgu üzerine yapılmaktadır. Din kavramının teolojik tanımında dinin işlevinin ne olduğuna değinen tek din İslam'dır. Şöyle ki Kur'an-ı Kerim din kavramını kutsallık veya ilahi gücün yüceltilmesi gibi tanımlarla açıklamaz. Kur'an, dini insanlar arasındaki ilişkileri belirleyen, ahlaki ilkelerin hepsini içinde barındıran yaşam rehberi şeklinde tanımlar. Adeta dini sosyal ve bireysel hayatı oluşturan, şekillendiren ve devamını sağlayan temel bir yapı olarak değerlendirir. Bu anlamda İslam dini özelinde din adeta insanın hayatını düzene koyma kılavuzu görevi üstlenir. Dinin içinde barındırdığı emirlerin yapılması ve yasaklardan sakınılmasıyla dünya hayatında üst düzey refah, mutluluk ve güven elde edilmesi amaçlanır. Yaşayan tüm insanların var olan tüm yaratılmışa karşı adaletli tutum sergilemesi ve birbirinin hakkını gözetmesi, güvenli bir toplumun var olmasını sağlayacaktır.

Dinin toplumsal anlamda varlığı ve yansıması birçok farklı örnek ile açıklanabilir. Ancak böyle bir açıklamanın yapılması araştırmanın dışına çıkmak olacağından bundan sonraki alt başlıkta İslam dini özelinde güvenin ne olduğuna ve nasıl karşılık bulduğuna değinilecektir.

2.2.4.2 İslam dini özelinde güven

İslam dininin öğretileri doğrultusunda ve özellikle doğu toplumlarında batı toplumlarının aksine önem verilen güven duyma eylemi değil "güvenilir" olma eylemidir. Batı toplumlarında merkezde birey ve bireyci tutum olduğundan güven bireysel bir eylem, yani güvenme üzerine kurulmuştur. İslam dini ile şekillenmiş

kültürlere sahip olan toplumlarda ise bu durum güvenilir olma üzerine kurulmuştur ki güvenilir insanların var olduğu bir toplumda güven duymak daha hızlı ve daha kolay olur. İslam toplumlarında güvenilir olmak öncelenmiş ve bunun oluşması için yapılması gerekenler tavsiye edilerek, güvenilir bir toplum düzeninin inşası sağlanmak istenmiştir. İslam ile yoğrulmuş kültürlerde öncelik güven duymak değildir. Bu güven duymanın değersiz görülmesinden değil, aksine güvenilir insan olmanın doğal sonucu olarak güvenin var olacağının bilinmesi ile açıklanabilir (Tecim, 2011, s. 62).

Güven duyulan bir insan olmak bireyler arası ilişkilerde ve toplumsal yaklaşımlarda oldukça önemli bir yer tutar. Hatta küçüklükten itibaren çocuklara anlatılan hikayelerde güvenilir bir insan olmanın ahlaklı ve dürüst olarak bilinen bir insan olmaya karşılık geldiği anlatılarak, adeta toplumun mozağine güvenilir olmanın kıymeti ince ince işlenmektedir. Bu durumun kaynağı da yine İslam kültürüne dayanır. İslam dininin öz kaynakları olan Kur'an ve sünnette güvenilir olmanın öneminden çokça bahsedilmektedir. Güvenilirlik adeta Müslüman bireyin kişilik özelliklerinden biridir vurgusu yapılır. Bireyin güvenilir olma vasfının zayıflaması ise toplumsal güvensizliğin oluşmasına zemin hazırlar. Günümüzde Müslüman toplumlarda bireylerin imanı ile emniyet duygusu arasındaki mesafe gittikçe açılmaktadır. Bireyler güvenilir olmak vasfını kaybettikçe güven duyabilme kapasitelerini de kaybetmektedirler. Kendisi verdiği sözleri tutmayan bir birey karşısındakinin sözüne sadık olacağına güvenmez. Böylece güvenin varlığı her geçen gün azalacaktır.

Sosyal yaşantıda önemli bir işleve sahip güvenin, temel kavramlardan olan “iman” ve “İslam” ile yakın ilişkisi vardır. Her iki kavramın da açılımında güvene yönelik bir işaret mevcuttur. Bu iki kavramdan ilki olan “iman” kavramının kökü; (e-m-n) sükunette olmak, güven vermek, güvende olmak ve tehlikeye maruz kalmamak gibi anlamlara gelmektedir. Yani imanın huzur ve güven veren bir boyutu olduğundan iman eden kişinin emniyette ve güvende olacağına işaret edilmektedir (Kurt, 2000). Güven sözcüğü aslında dini bir terim olan imanın sosyal yaşantıya yansıyan çeşitli belirtilerinden sadece biridir. Yüce yaratıcıya (Allah) iman etmiş bireyler, imanlarının bir getirisi olarak sadece güvenilir insanlar olmakla yetinmeyip adalet, merhamet, doğruluk vb. gibi pek çok ahlaki değeride kendilerinde bulundurmaları gerekmektedir.

İman psiko-teolojik bir fenomen olarak değerlendirildiğinde bireyin kendisine, yaratıcısına ve çevresinde bulunanlara güvenmesi şeklinde karşılık bulur. Burada bahsedilen güven sadece güvenmeyi değil, güven vermeyi de kapsar. İman edenlerden oluşan bir toplumda güvenin var olması gerekir. İçselleştirilmiş ve ona uygun davranışlarla geliştirilmiş bir imana sahip olan bireylerden oluşan toplumda var olan güven duygusu hem bu dünya hem de ölümden sonra var olan ahiret hayatına yönelik bir anlam ve güven oluşturur. İslam dininin öğretileri doğrultusunda gelişen Müslümanlık bilinci bireysel ve toplumsal hayatı emniyet ve güven içinde inşa eder. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) Müslüman kimseyi tarif ederken *“Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir”*(Buhari, "İman", s. 30) buyurmuştur. Yani Müslüman kişi kâinatta var olan her şeyi Allah'ın yarattığını bildiği ve iman ettiği için tüm bunlara emanet bilinci ile yaklaşır. Yani diğer Müslümanlara güven vermeyen, onlara öyle veya böyle zarar veren kişinin Müslümanlık bilincinden uzak olduğu, İslam'a aykırı davrandığı söylenebilir (Koç, 2018, s. 29).

Bir diğer kavram olan İslam ise “s-l-m” kökünden türemiştir. İslam kavramının filolojik karşılığı güvende olmak, bütün olmak ve parçalanmamak gibi anlamlara gelmektedir. Burada vurgulanmak istenen asıl gerçeklik insanın Allah'a dayanıp güvenmesi, ona teslim olması, bu sayede dağılmak ve parçalanmaktan korunmasıdır (Kurt, 2000). Yine İslam esenlik, barış, uzlaşma, emniyet, bağlanma ve teslimiyet demektir. Bu bahsedilen değerlere inanan ve onları benimseyen insan, akli ve kalbiyle Allah'a inanmış ve ona güvenmiş olur (Sertkaya, 2017, s. 61). İslam dininin içeriği ilahi kaynaklıdır. Bu nedenle İslam dini insana yönelik yaptırımlarında onu Allah'a güven duymaya ve O'na bağlanmaya yöneltir. Böylece insan hem bu dünyada hem de sonsuz ahiret hayatında kendini emniyet altına alabilecektir.

Allah, İslam dininde inancın başı ve asıl kaynağı konumundadır. İslam dininde güven duyulacak yegâne varlık her şeyden önce Allah'tır. Kur'an-ı Kerimde *“Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa, O'ndan başka size yardım edecek kimdir? İnananlar yalnız Allah'a güvensinler”* (Al-i İmran 3/160) ayetiyle iman eden kişinin asıl güveneceği kaynağın Allah olduğuna dikkat çekilmektedir. İnsan dünya hayatının bilinmezliğine karşı kendisini yaratan ve

kendisine sonsuz merhamet gösteren yaratıcısının onu yalnız bırakmayacağına inanır ve güvenir. Başına gelen olumsuz olayların görünmeyen kısmında kendisi için bir hayrın olduğunu bilir. Elinde bulunan tüm nimetlerin yegâne sahibi Allah olduğundan onların kaybı veya yokluğunda kendisinin de onlar gibi yok olacağına değil, kaybettiklerinden daha iyisi ile yerlerinin dolacağına inanır. İşte Müslüman tam olarak Allah’a güven duyarsa, zor zamanlarda ihtiyaç duyacağı iç huzura da emniyete de sahip olur. Güvenin imanla olan ilişkisi Allah’a iman noktasında başlamaktadır.

Allah’ın isimlerinin bir kısmı kullarını affeden (El-Afüvv), koruyup kollayan (El-Hafız), onlara acıyan (Er-Rahman), onları tehlikelerden selamete çıkaran (Es-Selam) gibi anlamlar ifade etmektedir. “El-Mü’min” ismi ise huzur, güvenlik ve esenlik veren, kendisine güven duyulan ve kullarına emniyet ihsan eden gibi anlamlara gelmektedir. Allah’a iman eden bir kimse bu alemde yaratılmış her bir varlığın ve gerçekleşen olayın Allah’ın takdiriyle olduğunu bilir ve iman eder. Mümin Allah’ın kudretini bilen, aklını ve kalbini kendisini yaratan Allah’a bağlayan ve ona sonsuz güvenen kişidir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de yüce Allah “*Nerede olursanız olun O (Allah) sizinle beraberdir*” (Hadid 57/4), “*biz O’na (insana) şah damarından daha yakınız*” (Kaf 50/16), “*nereye dönerseniz Allah’ın zatı oradadır*” (Bakara 2/115) “*İnananlar yalnız Allah’a güvensinler*” (Al-i İmran 3/160) vb. ayetlerde kendisi ile ilgili sonsuz güven telkin etmekte ve yegâne güvenilecek olanın, kullarından her an haberdar olan kendisi olduğunu bildirmektedir. Allah’ı tanıyan ve şüphesiz şekilde iman eden kimsenin her türlü emniyet ve güvenin yegane kaynağı olarak yaratıcısını bilmesi ve ona güvenmesi beklenir (Işıkdoğan, 2022, s. 22).

İslam’a göre iman eden Mü’min kişi Allah’a hem inanan hem de güvenendir (Koç, 2018, s. 29). Bu inanç ve güven bağı kuvvetli gerçekleştiren insan, inandığı yaratıcısının emirlerini yerine getirmek için çaba gösterir ve onun yarattığı hiçbir canlıya zarar veremez, vefasızlık gösteremez. Dini inancın bir getirisi olarak güven, sadakat ve emniyet önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Allah’a inanan ve güvenen bir insan nasıl ki O’na güvenir ve bağlılık gösterirse O’nun yarattığı diğer varlıklara da güvenmek ve güven vermek durumundadır. Bu insanın sözleri ve davranışlarıyla güven eylemini gerçekleştirmesine yönelik göstergedir. Kur’an’da adeta toplumsal güvenin oluşması için yapılması gerekenler sıralanır. İnsanın iman ederek yaratıcısına

toplumsal anlamda verdiği söz hatırlatılır, imanın bir ahit, bir söz olduğuna vurgu yapılır. İlgili ayette

“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adalette yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti” (En’am 6/152)

buyrularak insanlar arası ilişkide adeta güvenin temellerinin nasıl atılması gerektiğine dikkat çekilir (Işıkdoğan, 2022, s. 23).

Yine Kur’an da insani ilişkilerde güveni bitiren ve adeta toplumsal karmaşa ve kaosu oluşturmaya zemin hazırlayacak davranışlar yerilir ve bunları yapmanın Müslüman bir kimseye yakışmayacağı, Mümin kimliği ile bağdaşmayacağı dile getirilir. Yalan, rüşvet ve iftira ile ilgili *“Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin. Başkalarına âit bazı malları, günah olduğunu bile bile haksız yolla yemek için mevki ve makam sahiplerine rüşvet vermeyin”* (Bakara 2/188), *“Yalan ve iftirâyı meslek hâline getiren ve günaha düşkün olan herkesin vay hâline!”* (Casiye 45/7), *“O has kullar, yalancı şahitlik etmezler”* (Furkan 25/72) buyrulurken yalan söylemeyenler ise övülmektedir. Güveni yok eden diğer unsurlardan bazıları olan insanların ayıbını araştırmak, onların arkasından konuşmak *“Birbirinizin gizli hallerini ve kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın”* (Hucurat 49/12), ve insanlarla alay etmek *“İnsanları arkadan çekiştirmeyi, yüzlerine karşı da el, kaş, göz işaretleriyle alay etmeyi âdet hâline getiren her bir kişinin vay hâline!”* (Hümeze 104/1) gibi kötü davranışlar da Kur’an’da yerilmekte ve bu gibi davranışlar toplumsal güveni yok edeceğinden yasaklanmaktadır.

İslam dini açısından güven konusunda en önemli örnek şüphesiz İslam peygamberi Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed’in güvenilir olduğuna dair pek çok örnek hadise tarihi kaynaklar ve siyer kitaplarında yer almaktadır. Güvenilir olmak onun çocukluk yıllarından itibaren dikkat çekici ve ayırıştırıcı karakter özelliği olarak kendini göstermektedir. Hz. Muhammed kendisine peygamberlik görevi verilmeden öncesinde

yaşadığı toplumda insanlar arasında güvenilir bir kimse olması sebebiyle iyi bir nama sahipti. Henüz gençlik yıllarında ticaret ile meşgul olduğu dönemde Hz. Hatice'nin Şam'a giden ticaret kervanını yönetmiş ve dürüstlüğüyle yaptığı ticaret sayesinde beklenmedik seviyede kar elde etmiş ve kervan sahibinin takdirini kazanmıştır. Mekke'de Hz. Muhammed'e seven sevmeyen herkes tarafından karakteri sebebiyle güvenen ve güven veren kişi anlamında "el-Emin" isim sıfatı verilmiştir. Hz. Muhammed otuz beş yaşındayken selden zarar gören Kâbe'nin onarımı sırasında Hacerülesved taşının yerine konması konusunda çıkan anlaşmazlıkta meselenin çözülmesi ertesi gün Kâbe'nin kapısından ilk gelecek kimsenin hakemliğine bırakılmıştı. Bu şahsın Hz. Muhammed olduğunu gören Mekkeliler "el-Emin" geliyor diye sevinmişler, onun vereceği karara güvenilebileceğini dile getirmişlerdi. Hz. Muhammed öyle güvenilir ki onun bildirdiği dine inanmadıklarını söyleyen müşrikler bile uzun bir yolculuğa çıkarken değerli eşyalarını ona emanet ederlerdi. Nitekim Mekke'den Medine'ye hicret ederken Hz. Muhammed yanında bulunan kıymetli eşyaları amcasının oğlu Hz. Ali'ye bırakmış, bunları sahiplerine teslim etmesini ondan istemiştir (Kurt, 2000, s. 2).

İslam'ın kısa süre içinde geniş kitlelere ulaşarak yayılmasında güvenin katkısı büyüktür. Hz. Muhammed güzel ahlakı, cömertliği, kararlılığı, bağışlayıcılığı, insanlara karşı eşit muamelesi, asla yalan söylemeyişi, doğruluk ve dürüstlüğü, vefakar oluşu, gerek mümin ve gerek inanmayan kimselere karşı adaletli tutumu, gösterişe değer vermeyişi, istişareye önem vermesi, sadece yanında bulunan ve kendisine inanların değil düşmanlarının dahi can, mal ve namus emniyetine riayet etmesi gibi yüksek ahlaki donanımları neticesinde çevresinde bulunan insanlara rol model olmuş ve toplumsal güvenin tesisinde başat rol üstlenmiştir (Tecim, 2011, s. 66). Gerek Hz. Peygamberin şahsi yaşantısında uyguladığı davranışları, gerek toplumsal anlamda insanların uymaları gereken kurallarda yer alması gereken güvene yönelik yönlendirmeleri Asr-ı Saadet denilen bir zaman diliminin yaşanmasına neden olmuştur.

Hz Muhammed iman etmek ile güvenilir bir kimse olmak arasında sıkı bir bağ olduğunu bildirmiştir (Kurt, 2000, s. 2). Bu nedenle güvenilir olmak Müslüman kimse için bir kişilik özelliği, ulaşmayı hedeflediği üstün bir vasıftır. İslam dininde insanın

ulaşabileceği en ulvi mertebelerden olan “Kâmil insan” vasfına ulaşabilmek için dürüst, adalet sahibi, hakkaniyetli, yalan ve hileye asla meyletmeyen, doğruluk gibi özelliklerle donanmış bir insan olması gerekmektedir. Güven insanlar arasında en hızlı kaybolabilen bir değer olduğundan, onun varlığını oluşturmak ve korumak için güvenilir bir insan olmak gerekmektedir (Tecim, 2011, s. 64).

Kur’an-ı Kerim’de güvenilir olmanın önemine vurgu yapan pek çok ayet bulunmaktadır. Örnek verecek olursak;

“Şüphesiz Rabbimiz Allah’tır” deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.” (Ahkaf,13)

“Allah, şöyle diyecek: “Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.” Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır.” (Maide,119)

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.” (Tevbe,119)

De ki: “Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver” (İsra,80).

Yine güvenilir bir kimse olmanın önemine dair Hz. Peygamber’in hadisleri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı ise şunlardır:

“Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir / kurtulduğu kimsedir (Buhari, "İman", s. 29).

“Hayırlınız, kendisinden iyilik umulan ve kötülüğünden emin olunandır. Kötünüzde, kendisinden iyilik beklenmeyen ve kötülüğünden emin olunmayandır.” (Özafşar, 2014, s. 171)

“Şüphesiz doğruluk iyiliğe götürür, iyilik de cennete götürür. Şüphesiz bir kimse doğru hareket eder sonunda siddik (=çok doğru) zümresinde olur. Şüphesiz yalan kötülüğe götürür, kötülükte cehenneme götürür. Şüphesiz bir kimse yalanla hareket eder, sonunda Allah katında kezzab (=çok yalancı) olarak yazılır.” (Buhari, "Âdap", s. 402)

İslam dini esasları ve emirleri dikkate alındığında iman ile ahlak arasında bir ayrım yapılmadığı pek çok alanda karşımıza çıkar. Ahlaki değerlerin varlığının korunması, güven oluşumu ve devamı için oldukça önemlidir. İslam dininin imani esasları da bu ahlaki esaslarla örtüşür. Örneğin komşuluk konusunda komşuya zarar vermemek ve ona eziyet etmemek etik değerlerimiz açısından önem teşkil eder. Yine komşumuza karşı hukuki anlamda da sorumluluklarımız vardır. Aynı şekilde İslam dini esasları arasında da komşuluk haklarına riayet etmenin önemi vurgulanır. Yani bir değer olan komşuluk ediminin ahlaki, hukuki ve imani alanda karşılığı bulunabilir. Yine bunun gibi pek çok ahlaki ve güvenin oluşumunu destekleyen ilke dini esasların içinde karşılık bulur. İslam dininde bahsedilen ve burada zikredilmemiş olan pek çok ayette insanlar, güvenilir toplumun inşasında olmazsa olmaz adalet, hoşgörü, haya, affetme, insanlara karşı iyi niyetli olma, sabır, cömertlik, hiçbir konuda aşırıya kaçmama gibi konularda teşvik edilir ve bu davranışlarda bulunanlardan Allah'ın razı olacağı belirtilir. Toplumsal huzuru ortadan kaldıracak, güvenin oluşumunu engelleyecek davranış ve tutumlardan uzak durulması belirtilerek insanları iyiliğe teşvik etmenin öneminden bahsedilir. İyi davranışta ölçüyü belirleyen şeyin ne olduğunun cevabı ise *“sizden biriniz kendisi için arzu edip istediği şeyi din kardeşi için de arzu edip istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz”*(Buhari, "İman", s. 30) hadisinde açıklanmıştır. Kişi kendisi için istediği tüm iyiliği karşısındaki için de istemelidir yani empati yaparak, karşısındaki bireyin de yararını gözeterek eylemlerini gerçekleştirmelidir. Kendisinde bir sıkıntı olduğunda nasıl ki bunun giderilmesi için çaba gösteriyor, elinden geleni yapıyorsa, mümin kardeşinin bir sıkıntısı olduğunda da onun iyiliği için uğraşması ve onun için çabalaması gerekmektedir.

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Modeli

Araştırmanın yöntemi nicel, modeli (deseni) korelasyonel araştırmadır. Nicel araştırmalar olayları ve olguları nesnel hale getiren, verilerin toplanmasını ve analizini gerektiren, değişkenler arasındaki ilişkileri kanıtlamaya yönelik çalışmalardır. Korelasyonel araştırma ise “iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin değişkenler manipüle edilmeden, bazı ilişki türlerinin varlık boyutlarının incelendiği araştırma türüdür (Büyüköztürk.vd., 2019, s. 16). Bu araştırmada adil dünya inancına sahip bireylerin güven ve dini tutum düzeyleri arasında ilişki veya farklılaşmanın olup olmadığını belirlemek amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir.

3.2 Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi, Türkiye genelinde yaşayan 18 yaş ve üzeri farklı yaş aralığı, eğitim durumu ve gelir düzeyine sahip yetişkin 412 birey oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak uygun örnekleme kullanılmıştır. Örnekleme çevrimiçi yöntemlerle ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerde veri kaybı yaşanmamıştır.

3.3 Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Tablo 3.1 Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir

Cinsiyet	N	%
Kadın	315	%76,5
Erkek	97	%23,5
Yaş		
18-21	77	%18,7
22-39	199	%48,3
40-60	136	%33,0
Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	26	%6,3
Lise	78	%18,9
Üniversite	272	%66
Lisansüstü	36	%8,7

Tablo 3.1'in devamı

Gelir Düzeyi	N	%
0- 12.000	190	%46,0
12.001- 22.000	88	%21,3
22.001- 35.000	122	%29,5
35.001- 60.000	12	%2,9
Bir Dini İnancınız var mı?		
Evet	405	%98,3
Hayır	7	%1,7

Araştırma örnekleminin %76,5'i kadın, %23,5'i erkek katılımcılardan oluşmaktadır.

Katılımcıların yaş değişkeni dikkate alındığında %18,7'si 18-21 yaş, %48,3'ü 22-39 yaş, %33'ü ise 40-60 yaş aralığındadır.

Katılımcıların öğrenim durumuna bakıldığında %6,3'ü ilköğretim, %18,9'u lise, %66'sı üniversite ve %8,7'si ise lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir.

Katılımcıların %46,0'sı 0-12.000 Türk lirası, %21,3' i 12.001- 22.000 Türk lirası, %29,5'i 22.001- 35.000 Türk lirası ve %2,9'si 35.001- 60.000 Türk lirası gelir düzeyine sahiptir.

Katılımcılara yöneltilen “bir dini inancınız var mı?” sorusuna katılımcıların %98,3'ü evet, %1,7'si ise hayır yanıtını vermiştir.

3.4 Ölçme Araçları

Bu araştırmada elde edilen veriler nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Dijital ortamda hazırlanan anket formu sosyal medya aracılığı ile katılımcılara iletilmiş ve veriler toplanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak üç ayrı ölçme aracı seçilmiş, ayrıca bazı demografik bilgiler, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri ile ilgili sorular eklenerek anket dört bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Bu bölümler:

- ❖ Kişisel Bilgi Formu
- ❖ Adil Dünya İnancı Ölçeği
- ❖ Beklenen Güven Ölçeği

❖ Dini Tutum Ölçeği

3.4.1 Kişisel ve Genel Adil Dünya İnancı Ölçeği

Kişisel ve Genel adil dünya inancı ölçeği Dalbert (1999) tarafından ayrı ayrı geliştirilmiştir. Genel ve kişisel adil dünya inancı ölçekleri bu araştırmada birlikte kullanılmıştır. Toplam 13 maddeden oluşan ölçeğin İlk 7 maddesi kişisel, kalan 6 maddesi ise genel adil dünya inancını ölçmektedir. Göregenli (2003) tarafından Türkçe 'ye çevrilmiş olan ölçek 5'li likert tipte hazırlanmıştır (Akt. Coşgun, 2010).

Kişisel adil dünya inancı ölçeğinde “Eninde sonunda başıma gelen her şeyi hak ettiğime inanıyorum”, “Çoğunlukla ne hak ettiysem onu bulmuşumdur” gibi içeriklerden oluşan 7 madde bulunmaktadır. Maddeler 5 dereceli olarak puanlanmakta, 5 “Kesinlikle katılıyorum” 4=” Katılıyorum”, 3=” Kararsızım”, 2= “Katılmıyorum”, 1 ise “Kesinlikle Katılmıyorum” seçeneklerine karşılık gelmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 7, en yüksek puan ise 35’dir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması kişisel adil dünya inancının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Dalbert (1999) tarafından kişisel adil dünya inancı ölçeği güvenilirlik katsayısı .86 olarak tespit edilmiştir. Göregenli (2003) tarafından Türkiye örnekleminde yapılan çalışmada güvenilirlik katsayısı .85 olarak bulunmuştur (Akt. Şahbaz, 2022, s. 25).

Genel adil dünya inancı ölçeğinin amacı insanların, dünyadaki diğer insanlar için adaletin var olup olmadığına yönelik inançlarını ölçmektir. Ölçekte “İnsanların eninde sonunda ne hak ederlerse onu bulacaklarına inanıyorum”, “İnsanların önemli kararlar verirken adil olmaya gayret ettiklerine inanıyorum” gibi içeriklerden oluşan 6 madde bulunmaktadır. Maddeler 5 dereceli olarak puanlanmakta, 5 “Kesinlikle katılıyorum”, 4=” Katılıyorum”, 3=” Kararsızım”, 2= “Katılmıyorum”, 1 ise “Kesinlikle Katılmıyorum” seçeneklerine karşılık gelmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 6, en yüksek puan ise 30’dur. Ölçekten alınan puanın yüksek olması genel adil dünya inancının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Dalbert (1999) tarafından genel adil dünya inancı ölçeği Cronbach alfa katsayısı .78, Göregenli (2003) tarafından Türkiye örnekleminde yapılan çalışmada ise ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .69 olarak bulunmuştur (Akt Şahbaz, 2022, s. 25).

Araştırmada kişisel ve genel adil dünya inancı ölçeği birlikte kullanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi işleminin uygulanabilirliğini test etmek amacıyla KMO ve Barlett değerlerine bakılmıştır. KMO değeri ,859, Barlett değeri ise 1547, $p<0,1$ bulunmuştur. Yapılan analiz değerlerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Varimax dik döndürme analiz sonucu 2 faktörlü yapı ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.2 Adil dünya inancı ölçeği faktör analizi

1. Faktör: Kişisel Adil Dünya İnancı	Madde Yüğü	Açıklayıcı varyansı	Cronbach Alfa
Eninde sonunda başıma gelen her şeyi hak ettiğime inanıyorum.	0,32	%27	0,827
Bana karşı genellikle adil davranılmıştır.	0,73		
Çoğunlukla ne hak ettiysem onu bulmuşumdur.	0,66		
Genel olarak baktığımda, yaşadığım olaylar adildir.	0,80		
Hayatımdaki adaletsizlikler istisnai durumlardır.	0,64		
Hayatta başıma gelen olayların çok büyük bir kısmının adil olduğuna inanıyorum.	0,76		
Benimle ilgili verilen önemli kararların çoğunlukla adil olduğunu düşünüyorum.	0,75		
2. Faktör: Genel Adil Dünya İnancı	Madde Yüğü	Açıklayıcı varyansı	Cronbach Alfa
Dünyanın aslında adil bir yer olduğunu düşünüyorum.	0,40	%46	0,690
İnsanların eninde sonunda ne hak ederlerse onu bulacaklarına inanıyorum.	0,57		
Adaletin her zaman adaletsizlikler karşısında galip geleceğinden eminim.	0,79		
Uzun vadede insanların adaletsizliklerin üstesinden geleceğine inanıyorum.	0,73		
Hayatın her alandaki adaletsizliklerin (örneğin iş hayatında, aile hayatında, politik hayatta vs.) bir kural olmaktan ziyade birer istisna olduğuna inanıyorum.	0,56		
İnsanların önemli kararlar verirken adil olmaya gayret ettiklerine inanıyorum.	0,44		

Ölçeğin maddelerine ilişkin yük değeri incelendiğinde madde yük değerinin ait olduğu faktöre yönelik yeterli yük değeri taşıdığı belirlenmiştir (en düşük yük değeri 0,327, en yüksek yük değeri 0,802). Yapılan analiz sonucunda birinci faktör kişisel adil dünya inancı ölçeğinin açıkladığı varyans %27, ikinci faktör genel adil dünya inancı ölçeğinin açıkladığı varyans %46, ölçeğin toplam açıkladığı varyans ise %73,861 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.3 Adil Dünya İnancı Ölçeğine ilişkin güvenilirlik analiz sonuçları

Adil Dünya İnancı Ölçeği	Madde Sayısı	Cronbach Alfa	n
Kişisel Adil Dünya İnancı	7	0,827	412
Genel Adil Dünya İnancı	6	0,690	412
Adil Dünya İnancı	13	0,826	412

Yapılan iç tutarlılık analizinde Cronbach Alfa değerleri kişisel adil dünya inancı 0,827, genel adil dünya inancı 0,690 ve her iki ölçeğin birlikte değerlendirildiği adil dünya inancı ölçeğinin Cronbach Alfa değeri 0,826 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin genel adil dünya inancı boyutu güvenilirlik kat sayısı (0,690) Göregenli'nin Türk örnekleminde yaptığı çalışmadaki sonuçlarla (Cronbach Alfa 0,69) benzerlik göstermektedir. Yapılan faktör analizi ve iç tutarlılık analiz sonuçları dikkate alındığında ölçeğin güvenilir ölçüm yaptığı söylenebilmektedir.

3.4.2 Beklenen Güven Ölçeği

Güven değişkenini ölçmek için Cunha tarafından geliştirilen ve Uymaz (2021) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Beklenen Güven Ölçeği kullanılmıştır. Toplan 15 maddeden oluşan ölçeğin iki boyutu bulunmaktadır. Güven temelli tutum düzeylerini ölçmeye yönelik maddelerden oluşan ölçeğin ilk 10 maddesi beklenen art niyet alt boyutunu ölçmektedir. İkinci alt boyutu oluşturan beklenen iyi niyet ise 5 madde ile ölçülmektedir. Ölçek maddeleri beşli likert tipte olup 1=“Kesinlikle Katılmıyorum”, 2=“Katılmıyorum”, 3=“Kararsızım”, 4=“Katılıyorum”, 5=“Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir.

Ölçeğin beklenen art niyet boyutunu ölçen maddelerde “İnsanların dostça davranmaları bile güvenilir olmayabilir çünkü herkes esasında kendi çıkarının peşindedir”, “İnsanların söylediklerine değil kendi çıkarlarına baktıklarına inanmak en güvenli durumdur” gibi ifadeler bulunmaktadır. Beklenen iyi niyet boyutunu ölçen maddelerde ise “İnsanlara iyi niyetli davranırsan onlar da sana iyi niyetle karşılık verecektir”, “İnsanların çoğunluğu özünde iyi ve naziktir” gibi ifadeler bulunmaktadır.

Beklenen Güven ölçeğinin amacı “bireylerin karşı tarafa göstermiş oldukları bilişsel temelli güven düzeyini ölçmektir” (Uymaz, 2021, s. 47). Ölçeğin beklenen art niyet

boyutundan alınabilecek en yüksek puan 50, en düşük puan ise 10'dur. Ölçeğin beklenen iyi niyet boyutundan alınabilecek en yüksek puan 25, en düşük puan ise 5'tir. Uymaz (2021) tarafından yapılan çalışmada tüm maddeler için Cronbach Alfa değeri 0,765, beklenen art niyet boyutu için 0,814, beklenen iyi niyet boyutu içinse 0,725 olarak bulunmuştur.

Araştırmada ölçeğin beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet boyutları birlikte kullanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi işleminin uygulanabilirliğini test etmek amacıyla KMO ve Barlett değerlerine bakılmıştır. KMO değeri 0,856, Barlett değeri ise 1453, $p < 0,1$ bulunmuştur. Yapılan analiz değerlerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Varimax dik döndürme analiz sonucu 2 faktörlü yapı ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.4 Beklenen güven ölçeği faktör analizi

1. Faktör Beklenen Art Niyet	Madde Yüğü	Açıklayıcı varyansı	Cronbach Alfa
Rekabetin yüksek olduğu günümüzde insan uyanık olmalı yoksa birilerinin onu kullanması muhtemeldir.	0,72	%27	0,826
İnsanların söylediklerine değil kendi çıkarlarına baktıklarına inanmak en güvenli durumdur.	0,53		
Şaşılabacak kadar çok insan acımasız ve haindir.	0,66		
Bazı insanlar hâlihazırda sana takmıştır, dış bilememektedir.	0,68		
Bütün insanlar fırsat bulduklarında şeytana uyarlar, ahlaksızlık yaparlar' ilkesine göre davranmak en güvenilir yoldur.	0,58		
İnsanların dostça davranmaları bile güvenilir olmayabilir çünkü herkes esasında kendi çıkarının peşindedir.	0,70		
Çoğu insan bencildir ve başkaları umurlarında değildir.	0,72		
Asla güvenilmemesi gereken birçok insan var.	0,70		
Eğer bir kişi başka bir kişiye çok güveniyorsa belasını arıyordur.	0,61		
Tanımadığınız kişilere işiniz düştüyse temkinli olmakta fayda vardır.	0,47		
2. Faktör Beklenen İyi Niyet	Madde Yüğü	Açıklayıcı varyansı	Cronbach Alfa
Yeni biriyle tanıştığım zaman genellikle bana iyi davranacağı varsayımıyla hareket ederim.	0,66	%41	0,603
İnsanlara iyi niyetli davranırsan onlar da sana iyi niyetle karşılık verecektir.	0,60		
İnsanların çoğunluğunun başkalarının yararına olacak şekilde davranmasını beklerim.	0,58		
İnsanların çoğunluğu özünde iyi ve naziktir.	0,59		
Bir zanaatkâr siz onun ustalığını küçümsemezseniz bile size asla kazık atmaz	0,59		

Ölçeğin maddelerine ilişkin yük değeri incelendiğinde madde yük değerinin ait olduğu faktöre yönelik yeterli yük değeri taşıdığı belirlenmiştir (en düşük yük değeri 0,474, en yüksek yük değeri 0,722). Yapılan analiz sonucunda birinci faktör beklenen art niyet boyutunun açıkladığı varyans %27, ikinci faktör beklenen iyi niyet boyutunun açıkladığı varyans %41, ölçeğin toplam açıkladığı varyans ise %68,441 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.5 Beklenen güven ölçeğine ilişkin güvenilirlik analiz sonuçları

Beklenen Güven Ölçeği	Madde Sayısı	Cronbach Alfa	N
Beklenen Art Niyet	10	0,826	412
Beklenen İyi Niyet	5	0,603	412
Beklenen Güven Ölçeği	15	0,676	412

Yapılan iç tutarlılık analizinde Cronbach Alfa değerleri beklenen art niyet 0,826, beklenen iyi niyet 0,603 ve her iki alt boyutun birlikte değerlendirildiği beklenen güven ölçeği Cronbach Alfa değeri 0,676 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin iyi niyet alt boyutu (0,603) ve ölçeğin toplam genel güvenilirlik kat sayısı (0,676) dikkate alındığında güvenilirlik kat sayısının psikolojik bir test için yeterli kabul edilen .70 ‘in altında kaldığı söylenebilir (Büyüköztürk, 2019, s. 183). Ancak ölçeğin maddelerinde bulunan içeriklerin ölçeğin ölçmeyi hedeflediği içerikle uygun olması ve yine ölçeğin alt boyutu olan beklenen art niyet boyutunun güvenilirlik kat sayısının (0,826) değer aralığı dikkate alındığında ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca Uymaz (2021) tarafından yapılan ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasında beklenen iyi niyet alt boyutu güvenilirlik katsayısının (0,725), beklenen art niyet alt boyutu (0,814) güvenilirlik katsayısından düşük olduğu dikkate alındığında, bu araştırmada elde edilen sonuçlar ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

3.4.3 Dini Tutum Ölçeği

Dini tutum değişkenini ölçmek için Ok (2011) tarafından geliştirilen Ok-Dini Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Dini tutum ölçeği, yetişkin örneklemin dindarlık düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek toplam 8 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin 4 alt boyutu olup bunlar “bilişsel boyut”, “duygusal boyut”, “davranışsal boyut” ve “ilişkisel boyut” tur. Bilişsel boyutta dine yönelik genel düşünce, duygusal boyutta

bireyin dine ait konulara yönelik hisleri ve duyguları, davranışsal boyutta dine ait ibadetlere katılım ve ilişkisel boyutta ise bireyin dinin kurucusu olan yaratıcı ile ilişkisi ölçülmektedir.

Ölçek 5’li likert tipinde hazırlanmıştır. 1= “Kesinlikle Katılmıyorum”, 5= “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçekte “inandığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım”, “Allah’ın bana çok yakın olduğunu düşünüyorum” gibi maddeler mevcuttur. Ölçekten elde edilebilecek en düşük puan 8, en yüksek puan ise 40’tır. Ölçekten elde edilen puanın yüksekliği dini tutumun pozitif olarak artması şeklinde değerlendirilmiştir. Ölçeğin sadece “Bilişsel alt boyutu” ters puanlamaya tabi tutulmuş, diğer boyutlar ise düz puanlamaya tabi tutulmuştur (Genç ve Durğun, 2018, s. 267). Sarıçam ve Güven (2012, s. 577) tarafından yapılan çalışmada Ok-Dini Tutum ölçeğinin Cronbach Alfa değeri iç tutarlılık değeri ölçeğin toplamı için 0,90 olarak bulunmuştur. Ayrıca Duygu Alt Boyutu 0,87, İlişki Alt Boyutu 0,85, Davranış Alt Boyutu 0,86 ve Biliş Alt Boyutu 0,86 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi işleminin uygulanabilirliğini test etmek amacıyla KMO ve Barlett değerlerine bakılmıştır. KMO değeri 0,813, Barlett değeri ise 1780, $p<0,1$ bulunmuştur. Yapılan analiz değerlerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Varimax dik döndürme analiz sonucu 4 faktörlü yapı ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.6 Dini tutum ölçeği faktör analizi

1. Faktör: Davranış	Madde Yüğü	Açıklayıcı varyansı	Cronbach Alfa
İnandığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.	0,87	%22	0,862
Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.	0,84		
2. Faktör: Biliş		%44	0,829
Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum.	0,85		
Dini inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum.	0,90		
3. Faktör: İlişki			
Zor zamanlarda Allah’ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.	0,86	%65	0,835
Allah’ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.	0,87		
4. Faktör: Duygu			
Dini etkinliklere katıldığında gerçekten zevk alırım.	0,79	%86	0,828
Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım	0,84		

Ölçeğin maddelerine ilişkin yük değeri incelendiğinde madde yük değerinin ait olduğu faktöre yönelik yeterli yük değeri taşıdığı belirlenmiştir (en düşük yük değeri 0,791, en yüksek yük değeri 0,902). Yapılan analiz sonucunda birinci faktör davranış boyutunun açıkladığı varyans %22, ikinci faktör biliş boyutunun açıkladığı varyans %44, üçüncü faktör ilişki boyutunun açıkladığı varyans %65 ve dördüncü faktör duygu boyutunun açıkladığı varyans %86'dır. Ölçeğin toplam açıkladığı varyans ise %86,528 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.7 Dini tutum ölçeğine ilişkin güvenilirlik analiz sonuçları

Dini Tutum Ölçeği			
Alt Botutları	Madde Sayısı	Cronbach Alfa	N
Davranış	2	0,862	412
Duygu	2	0,828	412
Biliş	2	0,829	412
İlişki	2	0,835	412
Dini Tutum Ölçeği	8	0,876	412

Yapılan iç tutarlılık analizinde Cronbach Alfa değerleri davranış boyutu .862, duygu boyutu 0,828, biliş boyutu 0,829 ve ilişki boyutu 0,835 olarak bulunmuştur. Tüm alt boyutların birlikte değerlendirildiği Dini Tutum Ölçeği Cronbach Alfa değeri ise 0,876 olarak tespit edilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1 Katılımcıların Adil Dünya İnancı Düzeyleri

Tablo 4.1 Adil dünya inancı ölçeği değer aralığı

Ölçek Maddesi Katılım Düzeyi	Ölçek Maddesi Değer Aralığı
(1) Hiç Katılmıyorum	1,00-1,80
(2) Katılmıyorum	1,81-2,60
(3) Kararsızım	2,61- 3,40
(4) Katılıyorum	3,41-4,20
(5) Tamamen Katılıyorum	4,21- 5,00

Tablo 4.2 Katılımcıların adil dünya inancı düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Adil Dünya inancı	412	1	5	2,96	0,60

Tablo 4.2’de adil dünya inancı ölçeğinin tüm alt boyutları dikkate alınarak yapılan değerlendirmede ortalama puan değeri 2,96’dır. Bu sonuçlar tablo 8’e göre değerlendirildiğinde katılımcıların ortalama adil dünya inancı değer düzeyine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4.3 Katılımcıların kişisel adil dünya inancı düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Kişisel Adil Dünya İnancı	412	1	5	2,87	0,72

Tablo 4.3’de katılımcıların kişisel adil dünya inancı boyutu ortalama puan değeri 2,87’dir. Bu yanıt ortalaması, değer aralığı dikkate alındığında tablo 4.1’de bulunan “Kararsızım” katılım düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcılar ortalama düzeyde kişisel adil dünya inancı değer düzeyine sahiptir.

Tablo 4.4 Katılımcıların genel adil dünya inancı düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Genel Adil Dünya İnancı	412	1	5	3,06	0,67

Tablo 4.4’de genel adil dünya inancı boyutunun ortalama puan değeri 3,06’dır. Bu yanıt ortalaması, değer aralığı dikkate alındığında “Kararsızım” katılım düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcılar ortalama düzeyde genel adil dünya inancı değer düzeyine sahiptir.

4.1.1 Cinsiyet Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması

Adil dünya inancı ölçeğinin alt boyutları olan kişisel adil dünya inancı ve genel adil dünya inancı puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce MANOVA analizinin yapılabilmesi için gereken sayıltılar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Skewness ve kurtosis değerlerinden hiçbirinin $-1,5$ ile $+1,5$ değerini geçmediği görülmüş, normallik sayıltısının karşılandığı tespit edilmiştir. Tabachnick ve Fidell (2010, akt. Gülmez ve Pattabanoğlu, 2020) skewness ve kurtosis değerlerinin $-1,5$ ile $+1,5$ 'in altında olduğu durumlarda normallik sayıltısının karşılandığını belirtmiştir.

Tablo 4.5 Cinsiyet değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması MANOVA analizi

Değişken	Cinsiyet	N	X	Ss	F	p	Fark
Kişisel adil dünya inancı	1.Kadın	315	2,82	0,717	5,25	0,062	-
	2.Erkek	97	3,02	0,719			
	Toplam	412	2,87	0,728			
Genel adil dünya inancı	1.Kadın	315	3,05	0,642	0,814	0,368	-
	2.Erkek	97	3,12	0,775			
	Toplam	412	3,06	0,675			

Yapılması kararlaştırılan MANOVA analiz sonuçları yorumlanmadan önce MANOVA analizi sayıltılarının karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin $0,05$ 'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri ($0,05$) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F_{(3-492968,239)}=0,087, p> 0,05$). Ardından Levene testi sonuçları dikkate alınarak her bir varyans için homojenlik test edilmiştir. Levene testi sonucunda elde edilen p değerinin $0,05$ 'ten büyük olması, homojenliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Bu bilgi doğrultusunda kişisel adil dünya inancı varyans dağılımının homojen ($p> 0,05$), genel adil dünya inancı varyans dağılımının ise homojen olmadığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımların karşılanmaması halinde (örneğin örneklem grubunun küçük bir gruptan olması,

gruplar arası dağılımın eşit olmaması veya homojenliğin sağlanamadığı grupların var olması gibi) Akbulut (2010) Wilk's Lambda değerini kullanmak yerine Pillai Trace değerinin kullanılmasını önermektedir. Bunun nedeni olarakta Pillai Trace değerinin daha dirençli olduğunu belirtmektedir (akt. Gülmez ve Pattabanoğlu, 2020). Yapılan MANOVA analiz sonucunda cinsiyete göre bağımlı değişkenler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Pillai Trace (λ)= 2,645, $F_{(1-410)} = 0,072$ $p>0,05$).

4.1.2 Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması

Adil dünya inancı ölçeğinin alt boyutları olan kişisel adil dünya inancı ve genel adil dünya inancı puanlarının eğitim değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce MANOVA analizinin yapılabilmesi için gereken sayıltılar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Skewness ve kurtosis değerlerinden hiçbirinin $-1,5$ ile $+1,5$ değerini geçmediği görülmüş, normallik sayıltısının karşılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.6 Eğitim düzeyi değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması MANOVA analizi

Değişken	Eğitim Düzeyi	N	X	Ss	F	p	Fark
Kişisel adil dünya inancı	1.İlköğretim	26	2,78	0,718	1,802	0,146	-
	2.Lise	78	2,73	0,706			
	3.Üniversite	272	2,89	0,731			
	4.Lisansüstü	36	3,04	0,736			
	Toplam	412	2,87	0,728			
Genel adil dünya inancı	1.İlköğretim	26	3,36	0,708	2,184	0,089	-
	2.Lise	78	3,12	0,504			
	3.Üniversite	272	3,03	0,707			
	4.Lisansüstü	36	3,03	0,695			
	Toplam	412	3,06	0,675			

Analiz sonuçları yorumlanmadan önce MANOVA analiz sayıltıları karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin $0,05$ 'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri ($0,05$) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F_{(9-61514,666)}=1,473$ $p>0,05$). Ardından Levene testi sonuçları dikkate alınarak her bir varyans için homojenlik test edilmiştir. Levene

testi sonucunda elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması, homojenliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Bu bilgi doğrultusunda kişisel adil dünya inancı varyans dağılımının homojen ($p > 0,05$), genel adil dünya inancı varyans dağılımının ise homojen olmadığı tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımların karşılanmaması nedeniyle diğerlerinde daha dirençli olan Pillai Trace değeri kullanılmıştır. Yapılan MANOVA analiz sonucunda eğitim düzeyine göre bağımlı değişkenler arasında farklılaşma anlamlıdır (Pillai Trace = 3,339, $F(3-408) = 0,003$ $p > 0,05$). Tablo 13'te verilen ANOVA testi sonuçlarında değişkenlerin p değeri anlamlı çıkmadığından ($p > 0,05$) Post Hoc testi yapılmamıştır.

4.1.3 Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması

Adil dünya inancı ölçeğinin alt boyutları olan kişisel adil dünya inancı ve genel adil dünya inancı puanlarının gelir düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce analizin yapılabilmesi için gereken sayıltılar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Skewness ve kurtosis değerlerinden hiçbirinin -1,5 ile +1,5 değerini geçmediği görülmüş, normallik sayıltısının karşılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.7 Gelir düzeyi değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması MANOVA analizi

Değişken	Gelir düzeyi	N	X	Ss	F	p	Fark
Kişisel adil dünya inancı	1. 0- 12.000	190	2,86	0,682	1,459	0,225	-
	2. 12.001-22.000	88	2,75	0,718			
	3. 22.001- 35.000	122	2,96	0,769			
	4. 35.001- 60.000	12	2,64	1.01283			
	Toplam	412	2,87	0,728			
Genel adil dünya inancı	1. 0- 12.000	190	3,05	0,659	0,192	0,902	-
	2. 12.001-22.000	88	3,10	0,626			
	3. 22.001- 35.000	122	3,05	0,709			
	4. 35.001- 60.000	12	3,16	0,956			
	Toplam	412	3,06	0,675			

Analiz sonuçları yorumlanmadan önce MANOVA analiz sayıltıları karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri

(0,05) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F(9-61514,666)=2,051$ $p<0,05$). Ardından Levene testi sonuçları dikkate alınarak her bir varyans için homojenlik test edilmiştir. Levene testi sonucunda elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması, homojenliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Bu bilgi doğrultusunda genel adil dünya inancı varyans dağılımının homojen ($p>0,05$), kişisel adil dünya inancı varyans dağılımının ise homojen olmadığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımlardan homojenliğin karşılanmaması nedeniyle diğerlerinden daha dirençli olan Pillai Trace analizi değeri dikkate alınmıştır. Yapılan MANOVA analiz sonucunda gelir düzeyine göre bağımlı değişkenler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Pillai Trace = 1,254, $F(3-408) = 0,277$ $p>0,05$).

4.1.4 Yaş Değişkenine Göre Adil Dünya İnancı Karşılaştırması

Adil dünya inancı ölçeğinin alt boyutları olan kişisel adil dünya inancı ve genel adil dünya inancı puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce analizin yapılabilmesi için gereken sayıltılar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Skewness ve kurtosis değerlerinden hiçbirinin -1,5 ile +1,5 değerini geçmediği görülmüş, normallik sayıltısının karşılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.8 Yaş değişkenine göre kişisel ve genel adil dünya inancı tutumların karşılaştırması
MANOVA analizi

Değişken	Yaş	N	X	Ss	F	p	Fark
Kişisel adil dünya inancı	1. 18-21	77	2,84	0,702	0,069	0,933	-
	2. 22-39	199	2,88	0,716			
	3. 40-60	136	2,87	0,764			
	Toplam	412	2,87	0,728			
Genel adil dünya inancı	1. 18-21	77	2,83	0,701	8,235	0,005	1-2,3
	2. 22-39	199	3,06	0,677			
	3. 40-60	136	3,21	0,621			
	Toplam	412	3,06	0,675			

Analiz sonuçlarına geçilmeden önce MANOVA analiz sayıltıları karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M ve Levene testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin 0,05'ten

büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri (0,05) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F_{(6-640044,693)}=1,059$ $p> 0,05$). Levene testinde her iki boyuttada dağılımın homojen olduğu tespit edilmiştir ($p> 0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımların karşılanması nedeniyle Wilks' Lambda değeri dikkate alınmıştır (Wilks' Lambda =5,099, $F(2-409)=0,005$ $p>0,05$). Yapılan MANOVA analizi sonucu bağımlı değişkenler arasında en az birinin anlamlı farklılaştığı tespit edilmiştir. Yaş değişkeni bağımlı değişkenlerdeki çok yönlü varyansın %3'ünü açıklamaktadır ($\eta^2= 0,039$).

Genel adil dünya inancı bağımlı değişkeninin hangi yaş grupları arasında farklılaştığının tespiti için Post Hoc testlerinden Scheffe analizi yapılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde genel adil dünya inancı alt boyutu en düşük puan değeri 1. grup aleyhine 18-21 yaş aralığında olan genç yetişkinler grubuna aittir ($X=2,83$). En yüksek genel adil dünya inancı puan değeri ise 3. grup olan 30-60 yaş aralığına sahip yetişkin bireylerden oluşan gruba aittir ($X=3,21$). Bunlarla beraber 1. grup ile diğer 2 grup arasında farklılaşma anlamlıdır. Genel adil dünya inancı en yüksek olandan en düşük olana sırasıyla 3. grub (30-60 yaş aralığı) en yüksek, 2. grub (22-39 yaş aralığı) yüksek ve 1. grub (18-21 yaş aralığı) orta şeklindedir. Kişisel adil dünya inancı bağımlı değişkeni ve yaş grupları arasında ise anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir.

4.2 Katılımcıların Beklenen Güven Düzeyleri

Tablo 4.9 Beklenen güven ölçeği değer aralığı

Ölçek Maddesi Katılım Düzeyi	Ölçek Maddesi Değer Aralığı
(1) Hiç Katılmıyorum	1,00-1,80
(2) Katılmıyorum	1,81-2,60
(3) Kararsızım	2,61- 3,40
(4) Katılıyorum	3,41-4,20
(5) Tamamen Katılıyorum	4,21- 5,00

Tablo 4.10 Katılımcıların beklenen güven düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Beklenen Güven	412	1,93	4,80	3,37	0,44

Tablo 4.10’da katılımcıların beklenen güven ölçeği puan değeri 3,37’dir. Bu durum dikkate alındığında katılımcıların cevaplarının değer aralığı “Kararsızım” değer düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların beklenen güven düzeyleri ortalama değer düzeyine sahiptir.

Tablo 4.11 Katılımcıların beklenen art niyet alt boyut düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Beklenen Art Niyet	412	1	5	3,44	0,66

Tablo 4.11’de beklenen art niyet alt boyutunun ortalama puan değeri 3,44’tür. Bu değer Tablo 4.9’da bulunan değer aralığı dikkate alındığında “Katılıyorum” değer aralığına işaret etmektedir. Bu sonuçlardan hareketle katılımcıların beklenen art niyet düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4.12 Katılımcıların beklenen iyi niyet alt boyut düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Beklenen İyi Niyet	412	1	5	3,23	0,63

Tablo 4.12’de katılımcıların beklenen iyi niyet puan değeri 3,23’tür. Bu durum dikkate alındığında katılımcıların cevaplarının değer aralığı “Kararsızım” değer düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların beklenen iyi niyet düzeyleri ortalama değer düzeyine sahiptir.

4.2.1 Cinsiyet Değişkenine Beklenen Güven Karşılaştırması

Beklenen Güven ölçeğinin alt boyutları olan beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet puanların cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce analizin yapılabilmesi için gereken sayıtlar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiş, değerlerden hiçbirinin $-1,5$ ile $+1,5$ değerini geçmediği görülmüş, normallik sayıtlısının karşılandığı tespit edilmiştir. Tabachnick ve Fidell (2010, Akt.

Gülmez ve Pattabanoğlu, 2020). Skewness ve kurtosis değerlerinin $-1,5$ ile $+1,5$ 'in altında olduğu durumlarda normallik sayıltısının karşılandığını belirtmiştir.

Tablo 4.13 Cinsiyet değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması
MANOVA analizi

Değişken	Cinsiyet	N	X	Ss	F	p	Fark
Beklenen Art Niyet	1.Kadın	315	3,46	0,641	0,425	0,515	-
	2.Erkek	97	3,41	0,731			
	Toplam	412	3,44	0,663			
Beklenen İyi Niyet	1.Kadın	315	3,23	0,630	0,094	0,760	-
	2.Erkek	97	3,25	0,642			
	Toplam	412	3,23	0,632			

Analiz sonuçlarına geçilmeden önce MANOVA analiz sayıltıları karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin $0,05$ 'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri ($0,05$) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F_{(3-492968,239)}=0,072$ $p>0,05$). Ardından Levene testi sonuçları incelenmiştir. Levene testi sonucunda elde edilen p değerinin $0,05$ 'ten büyük olması, homojenliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Bu bilgi doğrultusunda beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet boyutları varyans dağılımının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p> 0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımların karşılanması nedeniyle Wilks' Lambda değeri dikkate alınmıştır. Yapılan MANOVA analiz sonucunda cinsiyet değişkenine göre bağımlı değişkenler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Wilks' Lambda = $0,225$ $F_{(1-410)}=0,798$ $p>0,05$).

4.2.2 Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Beklenen Güven Karşılaştırması

Beklenen Güven ölçeğinin alt boyutları olan beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet puanların eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce analizin yapılabilmesi için gereken sayıltılar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiş ve değerlerin $-1,5$ ile $+1,5$ değerini geçmediği görülmüştür.

Tablo 4.14 eğitim düzeyi değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması MANOVA analizi

Değişken	Eğitim Düzeyi	N	X	Ss	F	p	Fark
Beklenen Art Niyet	1.İlköğretim	26	3,47	0,598	1,789	0,149	-
	2.Lise	78	3,55	0,626			-
	3.Üniversite	272	3,44	0,677			-
	4.Lisansüstü	36	3,25	0,645			-
	Toplam	412	3,44	0,663			-
Beklenen İyi Niyet	1.İlköğretim	26	3,48	0,667	2,214	0,086	-
	2.Lise	78	3,21	0,568			-
	3.Üniversite	272	3,20	0,636			-
	4.Lisansüstü	36	3,37	0,678			-
	Toplam	412	3,23	0,632			-

Analiz sonuçlarına geçilmeden önce MANOVA analiz sayıltıları karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri (0,05) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F_{(9-61514,666)}=0,701$ $p>0,05$). Ardından Levene testi sonuçları dikkate alınarak her bir varyans için homojenlik test edilmiştir. Levene testi sonucunda elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması, homojenliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Bu bilgi doğrultusunda beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet boyutları varyans dağılımının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımların karşılanması nedeniyle Wilks' Lambda değeri dikkate alınmıştır. Yapılan MANOVA analiz sonucunda gelir düzeyine göre bağımlı değişkenler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Wilks' Lambda= 1,916, $F_{(3-408)} = .076$ $p>0,05$).

4.2.3 Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Beklenen Güven Karşılaştırması

Beklenen Güven ölçeğinin alt boyutları olan beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet puanların gelir düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce analizin yapılabilmesi için gereken sayıltılar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiş, değerlerinden hiçbirinin -1,5 ile +1,5 değerini geçmediği görülmüş, normallik sayıltısının karşılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.15 Gelir düzeyi değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması MANOVA analizi

Değişken	Gelir Düzeyi	N	X	Ss	F	p	Fark
Beklenen Art Niyet	1. 0- 12.000	190	3,50	0,632	3,333	0,020	1,3
	2. 12.001-.22.000	88	3,50	0,626			
	3. 22.001- 35.000	122	3,30	0,703			
	4. 35.001- 60.000	12	3,70	0,794			
	Toplam	412	3,44	0,663			
Beklenen İyi Niyet	1. 0- 12.000	190	3,21	0,674	1,630	0,182	-
	2. 12.001-.22.000	88	3,15	0,602			
	3. 22.001- 35.000	122	3,31	0,561			
	4. 35.001- 60.000	12	3,45	0,796			
	Toplam	412	3,23	0,632			

Sonuçların değerlendirilmesinden önce MANOVA analiz sayıltıları karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri (0,05) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F_{(9-9655,366)}=0,143$ $p>0,05$). Ardından Levene testi sonuçları dikkate alınarak her bir varyans için homojenlik test edilmiştir. Beklenen art niyet ve iyi niyet varyans dağılımının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımların karşılanması nedeniyle Wilks' Lambda değeri dikkate alınmıştır. Yapılan MANOVA analiz sonucunda gelir düzeyine göre bağımlı değişkenlerden arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (Wilks' Lambda= 2,335, $F_{(3-408)}=0.031$ $p<0,05$). Gelir düzeyi değişkeni bağımlı değişkenlerdeki çok yönlü varyansın %1'ini açıklamaktadır ($\eta^2=0,017$).

Tablo 4.15'de verilen ANOVA analiz sonuçları, gelir düzeyine göre beklenen art niyet puanları ($F_{(3-408)}=0,020$, $p<0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Beklenen art niyet bağımlı değişkeninin hangi gelir düzeyi gruplar arasında farklılaştığının tespiti için Post Hoc testlerinden Bonferroni analizi yapılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde 1. grup (0- 12.000) gelir düzeyine sahip olanlar ile 3. grup (22.001- 35.000) gelir düzeyine sahip olanlar arasında farklılaşma 1. grup lehine anlamlıdır. Beklenen iyi niyet değişkeni ve gelir düzeyi arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

4.2.4 Yaş Grupları Değişkenine Göre Beklenen Güven Karşılaştırması

Beklenen Güven ölçeğinin alt boyutları olan beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet puanların yaş grupları değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA analizi yapılmadan önce analizin yapılabilmesi için gereken sayıltılar test edilmiştir. Bunun için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Skewness ve kurtosis değerlerinden hiçbirinin $-1,5$ ile $+1,5$ değerini geçmediği görülmüş, normallik sayıltısının karşılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.16 Yaş değişkenine göre beklenen art niyet ve iyi niyet tutumları karşılaştırması
MANOVA analizi

Değişken	Yaş	N	X	Ss	F	p	Fark
Beklenen Art Niyet	1. 18-21	77	3,72	0,634	9,957	0,001	1-2,3
	2. 22-39	199	3,43	0,643			
	3. 40-60	136	3,31	0,665			
	Toplam	412	3,44	0,663			
Beklenen İyi Niyet	1. 18-21	77	2,94	0,651	11,201	0,001	1-2,3
	2. 22-39	199	3,27	0,622			
	3. 40-60	136	3,35	0,590			
	Toplam	412	3,23	0,632			

Sonuçların değerlendirilmesinden önce MANOVA analiz sayıltıları karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Gruplar arası homojenlik Box's M testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Box's M testi sonucunda p değerinin $0,05$ 'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğinden söz edilebilmesi için gerekli olduğundan p değeri ($0,05$) incelenmiştir. Box's M istatistiği dikkate alındığında yayılma matrisinin homojenliği karşıladığı görülmüştür ($F_{(6-640044,693)}=0,620$, $p>0,05$). Ardından Levene testi sonuçları dikkate alınarak her bir varyans için homojenlik test edilmiştir. Levene testi sonucunda elde edilen p değerinin $0,05$ 'ten büyük olması, homojenliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Bu bilgi doğrultusunda beklenen art niyet ve iyi niyet varyans dağılımın homojen olduğu tespit edilmiştir ($p> 0,05$). Çoklu varyans analizinde testin yapılabilmesi için gereken varsayımların karşılanması nedeniyle Wilks' Lambda değeri dikkate alınmıştır. Yapılan MANOVA analiz sonucunda yaş gruplarına göre bağımlı değişkenler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir (Wilks' Lambda=8,749, $F_{(2-409)}=0,001$, $p>0,05$). Yaş değişkeni bağımlı değişkenlerdeki çok yönlü varyansın %4'ünü açıklamaktadır ($\eta^2= 0,041$).

Tablo 4.16’da verilen ANOVA analiz sonuçları, yaş düzeyine göre beklenen art niyet puanları ($F_{(2-409)} = 0,001, p < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Beklenen art niyet değişkeninin hangi yaş gruplar arasında farklılaştığının tespiti için Post Hoc testlerinden Scheffe analizi yapılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde beklenen art niyet boyutu en yüksek puan değeri 1. grup 18-21 yaş genç yetişkinler grubuna aittir ($X=3,72$). En düşük beklenen art niyet puan değeri ise 3. grup 30-60 yaş yetişkin bireylerden oluşan gruba aittir ($X=3,31$). Ayrıca 2.grup 22-39 yaş düzeyi ($X=3,43$) puanları 1.grup yaş düzeyi ortalama puan değeri ile anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Yine tablo 23’de belirtildiği üzere beklenen iyi niyet bağımlı değişkeni puanları ($F_{(2-409)} = 0,001, p < 0,05$) yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu tespit etmek için Post Hoc testlerinden Scheffe analizi yapılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde beklenen iyi niyet boyutu en düşük puan değeri 1. grup 18-21 yaş genç yetişkin bireylerden oluşan gruba aittir ($X=2,94$). 18-21 yaş aralığına sahip genç yetişkin bireyler diğer iki gruptan anlamlı şekilde düşük beklenen iyi niyet puan aralığına sahiptir.

4.3 Katılımcıların Dini Tutum Düzeyleri

Tablo 4.17 Dini tutum ölçeği değer aralığı

Ölçek Maddesi Katılım Düzeyi	Ölçek Maddesi Değer Aralığı
(1) Hiç Katılmıyorum	1,00-1,80
(2) Katılmıyorum	1,81-2,60
(3) Kararsızım	2,61- 3,40
(4) Katılıyorum	3,41-4,20
(5) Tamamen Katılıyorum	4,21- 5,00

Tablo 4.18 Katılımcıların dini tutum düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Dini Tutum Ölçeği	412	1	5	4,43	0,54

Tablo 4.18’de katılımcıların dini tutum puan değeri 4,43’tür. Bu durum dikkate alındığında katılımcıların cevaplarının değer aralığı “Tamamen Katılıyorum” değer düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların dini tutum düzeyi çok yüksektir.

Tablo 4.19 Katılımcıların davranış alt boyut düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Davranış	412	1	5	4,20	0,71

Tablo 4.19’da katılımcıların dini tutum ölçeği davranış alt boyut puan değeri 4,20’dir. Bu durum dikkate alındığında katılımcıların cevaplarının değer aralığı “Katılıyorum” değer düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların davranış boyutu düzeyi yüksektir.

Tablo 4.20 Katılımcıların duygu alt boyut düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Duygu	412	1	5	4,17	0,79

Tablo 4.20’de katılımcıların dini tutum ölçeği duygu alt boyut puan değeri 4,17’dir. Bu durum dikkate alındığında katılımcıların cevaplarının değer aralığı “Katılıyorum” değer düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların davranış boyutu düzeyi yüksektir.

Tablo 4.21 Katılımcıların biliş alt boyut düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
Biliş	412	1	5	4,78	0,57

Tablo 4.21’de katılımcıların dini tutum ölçeği biliş alt boyut puan değeri 4,78’dir. Bu durum dikkate alındığında katılımcıların cevaplarının değer aralığı “Tamamen Katılıyorum” değer düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların davranış boyutu düzeyi çok yüksektir.

Tablo 4.22 Katılımcıların ilişki alt boyut düzeyleri

	N	Min	Max	X	Ss
İlişki	412	1	5	4,58	0,68

Tablo 4.22’de katılımcıların dini tutum ölçeği ilişki alt boyut puan değeri 4,58’dir. Bu durum dikkate alındığında katılımcıların cevaplarının değer aralığı “Tamamen Katılıyorum” değer düzeyine işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların davranış boyutu düzeyi çok yüksektir.

4.3.1 Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması

Dini tutum ölçeğinin davranış, duygu, biliş ve ilişki alt boyutları puan değerleri ve cinsiyet değişkeni puan değerleri karşılaştırmasında hangi testlerin kullanılacağına karar vermek için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Yapılan normallik analizinde skewness ve kurtosis değerlerinin hiçbirinin $-1,5$ ile $+1,5$ değeri arasında olmadığı görülmüş, normallik sayıltısının karşılanmadığı tespit edilmiştir. Normallik sayıltısı karşılanmadığı için MANOVA analizi yapılmamış yerine nom-parametrik testlerden olan Mann-Whitney U analizi yapılmıştır.

Tablo 4.23 Cinsiyet değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması MWU test analizi

Dini Tutum Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Davranış	Kadın	315	207,46	65351,00	14974,00	0,753
	Erkek	97	203,37	19727,00		
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği davranış alt boyutu ortalama puanların cinsiyet değişkenine göre karşılaştırması Mann-Whitney U analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların cinsiyete göre dini tutum ölçeği davranış boyutu arasındaki fark anlamlı değildir ($U=14974,00$; $p>0,05$).

Tablo 4.24 Cinsiyet değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması MWU test analizi

Dini Tutum Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Duygu	Kadın	315	211,70	66596,50	13728,50	0,117
	Erkek	97	190,53	18481,50		
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği duygu alt boyutu ortalama puanların cinsiyet değişkenine göre karşılaştırması Mann-Whitney U analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların cinsiyete göre dini tutum ölçeği duygu alt boyutu arasındaki fark anlamlı değildir ($U=13728,50$; $p>0,05$).

Tablo 4.25 Cinsiyet değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması MWU test analizi

Dini Tutum Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Biliş	Kadın	315	209,70	66055,00	14270,00	0,135
	Erkek	97	196,11	19023,00		
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği biliş alt boyutu ortalama puanların cinsiyet değişkenine göre karşılaştırması Mann-Whitney U analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların cinsiyete göre dini tutum ölçeği biliş alt boyutu arasındaki fark anlamlı değildir ($U=14270,00$; $p>0,05$).

Tablo 4.26 Cinsiyet değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması MWU test analizi

Dini Tutum Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
İlişki	Kadın	315	211,07	66487,50	13837,50	0,109
	Erkek	97	191,65	18590,50		
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu ortalama puanların cinsiyet değişkenine göre karşılaştırması Mann-Whitney U analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların cinsiyete göre dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu arasındaki fark anlamlı değildir ($U=13837,50$; $p>0,05$).

4.3.2 Katılımcıların Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması

Dini tutum ölçeğinin davranış, duygu, biliş ve ilişki alt boyutları puan değerleri ve eğitim düzeyi değişkeni puan değerleri karşılaştırmasında hangi testlerin kullanılmasına karar vermek için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Yapılan normallik analizinde dini tutum ölçeği alt boyutlarının hiçbirinde skewness ve kurtosis değerlerinin $-1,5$ ile $+1,5$ değeri arasında olmadığı görülmüş, normallik sayılıştısının karşılanmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden nom-parametrik testlerden olan Kruskal Wallis analizi yapılmıştır.

Tablo 4.27 Eğitim düzeyi değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması KWH test analizi

Dini Tutum Alt Boyut	Eğitim düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Davranış	1.İlköğretim	26	261,98	3	10,612	0,014
	2.Lise	78	223,67			
	3.Üniversite	272	195,94			
	4.Lisansüstü	36	209,04			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği davranış alt boyutu ortalama puanların eğitim düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların eğitim düzeyine göre dini tutum ölçeği davranış boyutu arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($KWH=10,612$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; ilköğretim düzeyi puanları, üniversite eğitim düzeyi puanından yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Diğer gruplar arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.

Tablo 4.28 Eğitim düzeyi değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması KWH test analizi

Dini Tutum Alt Boyut	Eğitim düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Duygu	1.İlköğretim	26	247,08	3	9,958	0,019
	2.Lise	78	233,05			
	3.Üniversite	272	195,60			
	4.Lisansüstü	36	201,99			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği duygu alt boyutu ortalama puanların eğitim düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların eğitim düzeyine göre dini tutum ölçeği davranış boyutu arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($KWH=9,958$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; ilköğretim düzeyi puanları, üniversite eğitim düzeyi puanından yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Yine lise eğitim düzeyi puanı, üniversite eğitim düzeyi puanından yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Diğer gruplar arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.

Tablo 4.29 Eğitim düzeyi değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Eğitim düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Biliş	1.İlköğretim	26	225,90	3	3,167	0,367
	2.Lise	78	211,71			
	3.Üniversite	272	202,10			
	4.Lisansüstü	36	214,42			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği biliş alt boyutu ortalama puanların eğitim düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların eğitim düzeyine göre dini tutum ölçeği biliş alt boyutu ortalamaları arasındaki fark bulunmamaktadır ($KWH=3,167$; $p>0,05$).

Tablo 4.30 Eğitim düzeyi değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Eğitim düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
İlişki	1.İlköğretim	26	241,88	3	6,693	0,082
	2.Lise	78	213,69			
	3.Üniversite	272	198,16			
	4.Lisansüstü	36	228,40			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu ortalama puanların eğitim düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların eğitim düzeyine göre dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu arasında fark bulunmamaktadır ($KWH=6,693$; $p>0,05$).

4.3.3 Katılımcıların Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması

Dini tutum ölçeğinin davranış, duygu, biliş ve ilişki alt boyutları puan değerleri ve eğitim düzeyi değişkeni puan değerleri karşılaştırmasında hangi testlerin kullanılmasına karar vermek için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Yapılan normallik analizinde dini tutum ölçeği alt boyutlarının hiçbirinde skewness ve kurtosis değerlerinin $-1,5$ ile $+1,5$ değeri arasında olmadığı görülmüş, normallik sayıltısının karşılanmadığı tespit edilmiştir. Normallik sayıltısı karşılanmadığından nom-parametrik testlerden olan Kruskal Wallis analizi yapılmıştır.

Tablo 4.31 Gelir düzeyi değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Gelir Düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Davranış	1. 0- 12.000	190	199,46	3	4,798	0,187
	2. 12.001-.22.000	88	195,77			
	3. 22.001- 35.000	122	224,74			
	4. 35.001- 60.000	12	211,29			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği davranış alt boyutu ortalama puanların gelir düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların gelir düzeyine göre dini tutum ölçeği davranış alt boyutu arasında fark bulunmamaktadır ($KWH=4,798$; $p>0,05$).

Tablo 4.32 Gelir düzeyi değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Gelir Düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Duygu	1. 0- 12.000	190	191,44	3	6,377	0,095
	2. 12.001-.22.000	88	223,11			
	3. 22.001- 35.000	122	218,09			
	4. 35.001- 60.000	12	205,33			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği duygu alt boyutu ortalama puanların gelir düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların gelir düzeyine göre dini tutum ölçeği duygu alt boyutu arasında fark bulunmamaktadır ($KWH=6,377$; $p>0,05$).

Tablo 4.33 Gelir düzeyi değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Gelir Düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Biliş	1. 0- 12.000	190	201,20	3	1,687	0,640
	2. 12.001-.22.000	88	209,27			
	3. 22.001- 35.000	122	212,22			
	4. 35.001- 60.000	12	211,92			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği biliş alt boyutu ortalama puanların gelir düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların gelir düzeyine göre dini tutum ölçeği biliş alt boyutu arasında fark bulunmamaktadır ($KWH=1,687$; $p>0,05$).

Tablo 4.34 Gelir düzeyi değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Gelir Düzeyi	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
İlişki	1. 0- 12.000	190	196,54	3	8,174	0,043
	2. 12.001-.22.000	88	213,41			
	3. 22.001- 35.000	122	222,35			
	4. 35.001- 60.000	12	152,33			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu ortalama puanların gelir düzeyi değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların gelir düzeyine göre dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu arasındaki fark anlamlıdır ($KWH=1,687$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; 3. grup (22.000-35.000) gelir düzeyine sahip katılımcılara ait puan, 1. grub (0- 12.000) gelir düzeyine sahip katılımcılara ait puandan anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Yine 3. gelir grubu puanları 4. gelir grubu puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur ($p<0,05$).

4.3.4 Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre Dini Tutum Düzeyi Karşılaştırması

Dini tutum ölçeğinin davranış, duygu, biliş ve ilişki alt boyutları puan değerleri ve yaş değişkeni puan değerleri karşılaştırmasında hangi testlerin kullanılmasına karar vermek için öncelikle tekli normallik değerleri olan skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri incelenmiştir. Yapılan normallik analizinde dini tutum ölçeği alt boyutlarının hiçbirinde skewness ve kurtosis değerlerinin $-1,5$ ile $+1,5$ değeri arasında olmadığı görülmüş, normallik sayılıştısının karşılanmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle nonparametrik testlerden Kruskal Wallis yapılmıştır.

Tablo 4.35 Yaş düzeyi değişkenine göre davranış boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Yaş	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Davranış	1. 18-21	77	151,84	2	57,597	0,001
	2. 22-39	199	189,03			
	3. 40-60	136	263,02			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği davranış alt boyutu ortalama puanların yaş değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda

katılımcıların yaş gruplarına göre dini tutum ölçeği davranış alt boyutu arasındaki ilişki anlamlıdır ($KWH=57,597$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; 2. Yaş grubu (22-39) ve 3. Yaş grubu (40-60) puanları, 1. yaş grubu (18-21) puanlarından yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Yine 3. yaş grubu (40-60) puanları da 3. yaş grubu (22-39) puanlarından yüksektir ($p<0,05$). 40-60 yaş grubunda olan katılımcılar dini tutum ölçeği davranış alt boyutu en yüksek sıra ortalama puanına sahipken ($X=263,02$) en düşük sıra ortalama puanı 18-21 yaş grubunda olan katılımcılara aittir ($X=151,84$). Dini tutuma dair davranışsal tutum düzeyleri en yüksekten en düşüğe olacak şekilde değerlendirildiğinde üçüncü grup, ikinci grup ve birinci grup şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 4.36 Yaş düzeyi değişkenine göre duygu boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Yaş	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Duygu	1. 18-21	77	148,48	2	39,633	0,001
	2. 22-39	199	199,54			
	3. 40-60	136	249,53			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği duygu alt boyutu ortalama puanların yaş değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların yaş gruplarına göre dini tutum ölçeği duygu alt boyutu arasındaki fark anlamlıdır ($KWH=39,633$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; 2. Yaş grubu (22-39) ve 3. Yaş grubu (40-60) puanları, 1. yaş grubu (18-21) puanlarından yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Yine 3. yaş grubu (40-60) puanları da 3. yaş grubu (22-39) puanlarından yüksektir ($p<0,05$). 40-60 yaş grubunda olan katılımcılar dini tutum ölçeği duygu alt boyutu en yüksek sıra ortalama puanına sahipken ($X=249,53$), en düşük sıra ortalama puanı ise 18-21 yaş grubunda olan katılımcılara aittir ($X=148,48$). Dini tutuma dair duygusal tutum düzeyleri en yüksekten en düşüğe olacak şekilde değerlendirildiğinde üçüncü grup, ikinci grup ve birinci grup şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 4.37 Yaş düzeyi değişkenine göre biliş boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Yaş	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
Biliş	1. 18-21	77	181,01	2	20,561	0,001
	2. 22-39	199	200,88			
	3. 40-60	136	229,15			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği biliş alt boyutu ortalama puanların yaş değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların yaş gruplarına göre dini tutum ölçeği biliş alt boyutu arasındaki fark anlamlıdır ($KWH=20,561$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; 2. Yaş grubu (22-39) ve 3. Yaş grubu (40-60) puanları, 1. yaş grubu (18-21) puanlarından yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Yine 3. yaş grubu (40-60) puanları da 3. yaş grubu (22-39) puanlarından yüksektir ($p<0,05$). 40-60 yaş grubunda olan katılımcılar dini tutum ölçeği biliş alt boyutu en yüksek sıra ortalama puanına sahipken ($X=229,15$), en düşük sıra ortalama puanı ise 18-21 yaş grubunda olan katılımcılara aittir ($X=181,01$). Dini tutuma dair bilişsel tutum düzeyleri en yüksekten en düşüğe olacak şekilde değerlendirildiğinde üçüncü grup, ikinci grup ve birinci grup şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 4.38 Yaş düzeyi değişkenine göre ilişki boyutu karşılaştırması KWH test analiz

Dini Tutum Alt Boyut	Yaş	N	Sıra ortalaması	sd	KWH	p
İlişki	1. 18-21	77	170,10	2	26,741	0,001
	2. 22-39	199	196,50			
	3. 40-60	136	241,74			
	Toplam	412				

Dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu ortalama puanların yaş değişkenine göre karşılaştırması KWH analizi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların yaş gruplarına göre dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu arasındaki fark anlamlıdır ($KWH=26,741$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; 2. Yaş grubu (22-39) ve 3. Yaş grubu (40-60) puanları, 1. yaş grubu (18-21) puanlarından yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Yine 3. yaş grubu (40-60) puanları da 3. yaş grubu (22-39) puanlarından yüksektir ($p<0,05$). 40-60 yaş grubunda olan katılımcılar dini tutum ölçeği ilişki alt boyutu en yüksek sıra ortalama puanına sahipken ($X=241,74$), en düşük

sıra ortalama puanı ise 18-21 yaş grubunda olan katılımcılara aittir ($X=170,10$). Dini tutuma dair ilişkisel tutum düzeyleri en yüksekten en düşüğe olacak şekilde değerlendirildiğinde üçüncü grup, ikinci grup ve birinci grup şeklinde sıralanmaktadır.

Yapılan yaş değişkeni ile dini tutum arasındaki karşılaştırma analizlerinden elde edilen genel sonuçlar dini tutum ölçeği alt boyutlarının her düzeyde yaş değişkeni ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

4.4 Değişkenler Arası Korelasyonlar

Adil dünya inancı (kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı), beklenen güven (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmış ve tablo şeklinde sunulmuştur. Kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı, dini tutum, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkiyi tespit etmek için dini tutum ölçeği dağılımı normal olmadığından Sperman's korelasyon analizi yapılmış ve sonuçları tablo şeklinde sunulmuştur. Yine beklenen art niyet, beklenen iyi niyet, dini tutum, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkiyi tespit etmek için Sperman's korelasyon analizi yapılmış ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.39 Kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı, beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet arasındaki korelasyonel ilişkinin incelenmesi

		Genel adil dünya inancı	Beklenen art niyet	Beklenen iyi niyet
Kişisel Adil Dünya İnancı	r	0,446**	-0,236**	0,316**
	p	0,000	,000	,000
	N	412	412	412
Genel Adil Dünya İnancı	r	1,000	-0,174**	0,407**
	p	.	,000	,000
	N	412	412	412
Beklenen Art Niyet	r		1,000	-0,224**
	p		.	,000
	N		412	412

** korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki tablo 4.58'de araştırmada kullanılan ölçekler arasındaki korelasyonel ilişkilere dair bilgiler verilmiştir. Kişisel adil dünya inancı ve genel adil dünya inancı arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,446$, $p<0,05$). Kişisel adil dünya

inancı ve beklenen art niyet arasında olumsuz ve anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur ($r=-0,236$, $p<0,05$). Kişisel adil dünya inancı ve beklenen iyi niyet arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki bulunmuştur ($r=0,316$, $p<0,05$).

Genel adil dünya inancı ve beklenen art niyet arasında olumsuz ve anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur ($r=-0,174$, $p<0,05$). Genel adil dünya inancı ve beklenen iyi niyet arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,407$, $p<0,05$).

Beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet arasında olumsuz ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-0,224$, $p<0,05$).

Tablo 4.40 Kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı, dini tutum, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkinin incelenmesi

		Kişisel Adil Dünya İnancı	Genel Adil Dünya İnancı	Dini Tutum
Dini Tutum	r	0,013	0,259**	
	p	0,787	0,000	
	N	412	412	
Din sizin için ne kadar önemlidir?	r	0,109	0,269**	0,518**
	p	0,027	0,000	0,000
	N	412	412	412
Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?	r	0,047	0,216**	0,445**
	p	0,343	0,000	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla 5 vakit namaz kılarırsınız?	r	0,117*	0,246**	0,448**
	p	0,017	0,000	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?	r	0,058	0,116*	0,291**
	p	0,238	0,019	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla Kur'an (Arapça/Meal) okursunuz?	r	0,063	0,287**	0,441**
	p	0,203	0,000	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla dua edersiniz?	r	0,009	0,129**	0,355**
	p	0,861	0,003	0,000
	N	412	412	412

* korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır. ** korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki tablo 4.59'da araştırmada kullanılan ölçekler, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkilere dair bilgiler verilmiştir. Kişisel adil dünya inancı ve dini tutum arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=0,013$, $p>0,05$). Kişisel adil dünya inancı ve "Din sizin için ne kadar önemlidir?" sorusu arasında

anlamli bir ilişki yoktur ($r=0,103$, $p>0,05$). Kişisel adil dũnya inancı ve “Kendinizi ne kadar dindar gũrũyorsunuz?” sorusu arasında anlamli bir ilişki yoktur ($r=-0,047$, $p>0,05$). Kişisel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla namaz kılarınız?” sorusu arasında anlamli ve pozitif ilişki vardır ($r=-0,117$, $p<0,05$). Kişisel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?” sorusu arasında anlamli ilişki yoktur ($r=,0058$, $p>0,05$). Kişisel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla Kur’an (Arapça/Meal) okursunuz?” sorusu arasında anlamli ilişki yoktur ($r=0,063$, $p>0,05$). Kişisel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla dua edersiniz?” sorusu arasında anlamli ilişki yoktur ($r=0,009$, $p>0,05$).

Genel adil dũnya inancı ve dini tutum arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,269$, $p<0,05$). Genel adil dũnya inancı ve “Din sizin için ne kadar önemlidir?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,216$, $p<0,05$). Genel adil dũnya inancı ve “Kendinizi ne kadar dindar gũrũyorsunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,246$, $p<0,05$). Genel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla 5 vakit namaz kılarınız?” sorusu arasında anlamli ve pozitif ilişki vardır ($r=0,246$, $p<0,05$). Genel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,116$, $p<0,05$). Genel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla Kur’an (Arapça/Meal) okursunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,287$, $p<0,05$). Genel adil dũnya inancı ve “Ne sıklıkla dua edersiniz?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,129$, $p<0,05$).

Dini tutum ve “Din sizin için ne kadar önemlidir?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,518$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Kendinizi ne kadar dindar gũrũyorsunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,445$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla 5 vakit namaz kılarınız?” sorusu arasında anlamli ve pozitif ilişki vardır ($r=0,448$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,291$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla Kur’an (Arapça/Meal) okursunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,441$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla dua edersiniz?” sorusu arasında pozitif ve anlamli bir ilişki vardır ($r=0,355$, $p<0,05$).

Tablo 4.41 Beklenen art niyet, beklenen iyi niyet, dini tutum, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkinin incelenmesi

		Beklenen Art Niyet	Beklenen İyi Niyet	Dini Tutum
Dini Tutum	r	-0,060	0,187**	
	p	0,226	0,000	
	N	412	412	
Din sizin için ne kadar önemlidir?	r	-0,076	0,246**	0,518**
	p	0,124	0,000	0,000
	N	412	412	412
Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?	r	-0,078	0,183**	0,445**
	p	0,112	0,000	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla 5 vakit namaz kılarırsınız?	r	-0,182**	0,286**	0,448**
	p	0,000	0,000	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?	r	-0,056	0,181**	0,291**
	p	0,255	0,000	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla Kur'an (Arapça/Meal) okursunuz?	r	-0,172**	0,239**	0,441**
	p	0,000	0,000	0,000
	N	412	412	412
Ne sıklıkla dua edersiniz?	r	-0,023	0,133**	0,355**
	p	0,639	0,001	0,000
	N	412	412	412

* korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır. ** korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki tablo 4.60'da araştırmada kullanılan ölçekler, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki korelasyonel ilişkilere dair bilgiler verilmiştir. Beklenen art niyet ve dini tutum arasında anlamsız bir ilişki vardır ($r=-0,060$, $p>0,05$). Beklenen art niyet ve "Din sizin için ne kadar önemlidir?" sorusu arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=0,076$, $p>0,05$). Beklenen art niyet ve "Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?" sorusu arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=-0,078$, $p>0,05$). Beklenen art niyet ve "Ne sıklıkla namaz kılarırsınız?" sorusu arasında anlamlı ve negatif ilişki vardır ($r=-0,182$, $p<0,05$). Beklenen art niyet ve "Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?" sorusu arasında anlamsız ilişki vardır ($r=-0,056$, $p>0,05$). Beklenen art niyet ve "Ne sıklıkla Kur'an (Arapça/Meal) okursunuz?" sorusu arasında anlamlı ve negatif ilişki vardır ($r=-0,172$, $p<0,05$). Beklenen art niyet ve "Ne sıklıkla dua edersiniz?" sorusu arasında anlamlı ilişki yoktur ($r=-0,023$, $p>0,05$).

Beklenen iyi niyet ve dini tutum arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,187$, $p<0,05$). Beklenen iyi niyet ve "Din sizin için ne kadar önemlidir?" sorusu arasında

pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,246$, $p<0,05$). Beklenen iyi niyet ve “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,183$, $p<0,05$). Beklenen iyi niyet ve “Ne sıklıkla 5 vakit namaz kılarırsınız?” sorusu arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır ($r=0,286$, $p<0,05$). Beklenen iyi niyet ve “Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,181$, $p<0,05$). Beklenen iyi niyet ve “Ne sıklıkla Kur’an (Arapça/Meal) okursunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,239$, $p<0,05$). Beklenen iyi niyet ve “Ne sıklıkla dua edersiniz?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,133$, $p<0,05$).

Dini tutum ve “Din sizin için ne kadar önemlidir?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,518$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,445$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla 5 vakit namaz kılarırsınız?” sorusu arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır ($r=0,448$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla Ramazan orucu tutarsınız?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,291$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla Kur’an (Arapça/Meal) okursunuz?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,441$, $p<0,05$). Dini tutum ve “Ne sıklıkla dua edersiniz?” sorusu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,355$, $p<0,05$).

5. TARTIŞMA VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde adil dünya inancı ölçeği alt boyutları (kişisel adil dünya inancı ve genel adil dünya inancı), beklenen güven ölçeği alt boyutları (beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet), dini tutum ölçeği alt boyutları (davranış, duygu, biliş, ilişki), öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri ile katılımcıların demografik değişkenleri düzeyleri arasındaki ilişki düzeyi ve yorumlaması yapılmıştır.

5.1 Adil Dünya İnancı Alt Boyutları ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Bu araştırmada cinsiyet değişkeni ve adil dünya inancı ölçeği alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda cinsiyet değişkeni ile kişisel ve genel adil dünya inancı arasında anlamlı ilişki görülmemiştir. Bu sonuca göre (H.1) *“Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır”* hipotezi desteklenmemiştir.

Literatürde cinsiyet değişkeni ve adil dünya inancı alt boyutları ilişkisinin incelendiği ve farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bu araştırmada olduğu gibi cinsiyet ve adil dünya inancı alt boyutları arasında anlamsız ilişki bulunan çalışmalar bulunmaktadır (Rubin ve Peplau, 1975; Dalbert ve Stoeber, 2006; Giray, 2009; Çiçek Şahin, 2014; Erdem Çevikbaş, 2018; Yeşil Kocagazıoğlu, 2019; Şahbaz, 2022). Kadınların kişisel adil dünya inançlarının daha düşük erkeklerinse daha yüksek olduğu çalışmalarda mevcuttur (Yıldırım, 2010; Gençtürk, 2016; Kurtay Doğan, 2018; Doğan Arslan, 2019; Ok, 2019). Ayrıca kadınların adil dünya inancının erkeklerden daha yüksek olduğu bir çalışma da bulunmaktadır (Işık, 2022, Aksoy, 2017).

Cinsiyet değişkeni dikkate alındığında anlamlı farklılaşmanın olmaması alan yazında yapılan çalışmalar ile paralellik göstermektedir. Ancak dikkat çeken bir nokta vardır ki ya adil dünya inancı ve cinsiyet değişkeni arasında fark anlamlı olmamakta veya genellikle erkekler lehine anlamlı çıkmaktadır. Bu araştırmada da her ne kadar yapılan MANOVA analizinde fark anlamlı bulunmamış olduğundan farklılaşma anlamlı

değildir şeklinde kabul edilmiş olsa da erkeklerin kişisel adil dünya inancı puan ortalaması ($X=3,02$), kadınların kişisel adil dünya inancı puan ortalamasından daha yüksek görülmüştür ($X=2,82$). Kadınların kişisel adil dünya inançlarının düşük olmasının sebebi bazı kaynaklarda kadınların empati yeteneklerinin daha gelişmiş olması nedeniyle gördükleri adaletsizlikleri daha fazla içselleştirerek adalete inançlarının azaldığı şeklinde yorumlanmıştır (Yıldırım, 2023, Akt Şahbaz, 2022). Ancak günümüzde kadınların çoğunluğunun birçok alanda daha aktif bulunduğu ve eskiye nazaran daha fazla söz sahibi olduğu bilinmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda kadınların erkeklere kıyasla daha dindar olduğu tespit edilmiştir (Yapıcı, 2012). Dini inancın adil dünya inancını pozitif yönde etkilediği göz önüne alındığında kadınların adil dünyaya yönelik inancının düşük olmasının nedeni daha kapsamlı şekilde araştırılabilir.

Bu araştırmada eğitim düzeyi değişkeni ve adil dünya inancı ölçeği alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda eğitim düzeyi değişkeni ile kişisel ve genel adil dünya inancı arasında ilişki anlamsızdır. Bu sonuca göre (H.2) *“Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) eğitim düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır”* hipotezi desteklenmemiştir.

Literatürde yapılan incelemede eğitim düzeyi ve adil dünya inancı alt boyutları arasındaki ilişkinin anlamlı ve anlamsız olduğu çalışmalar bulunmaktadır. Gençtürk (2016) eğitim düzeyi lise ve üzeri olan katılımcıların, eğitim düzeyi lise ve altı olan katılımcılardan genel adil dünya inancı düzeyleri bakımından daha düşük olduğunu belirtmektedir. Balıca (2017) ise yaptığı çalışmasında eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların kişisel ve genel adil dünya inançlarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bunlarla beraber bu çalışmada olduğu gibi eğitim düzeyinin adil dünya inancı alt boyutları ile anlamlı farklılaşmadığını bulan çalışmalarda mevcuttur (Kıral, 2009; Coşgun, 2010; Yeşil Kocagazioğlu, 2019).

Yapılan analiz sonucunda adil dünya inancı alt boyutları ile eğitim düzeyi değişkeni arasında farklılaşma anlamlı değildir. Bununla beraber katılımcılardan kişisel adil dünya inancı ortalamaları en yüksek olanlar lisansüstü eğitim düzeyine sahip

olanlardır ($X=3,02$). Kişisel adil dünya inancı ortalamaları en düşük olanlar ise lise ($X=2,73$) ve ilköğretim ($X=2,78$) düzeyi eğitime sahip olanlardır. Bunun nedeni olarak bireyin eğitim düzeyi yükseldikçe toplumdaki yerinin gerek iş hayatı gerekse özel yaşantısında daha tatmin edici seviyede olması, bunda birlikte birey için adil olanı yaşadığına yönelik inancın gelişmesi fikri olasıdır. Eğitim düzeyi ilköğretim ve lise olan katılımcıların ise iş hayatında, çalışmakta oldukları konumdan daha iyisini hak ettiklerini düşünmeleri, yaşam standartları açısından muhtemel daha kısıtlı şartlarda yaşıyor olmaları gibi nedenlerle kişisel adil dünya inançlarının düşük olduğu düşünülebilir. Kişisel adil dünya inancı temelde yaşadığının adil olduğu fikrine dayalı olduğundan hayat standarttı yüksek olanların bu hayatı hak ettiklerine inanmaları beklenen bir durumdur. Yine hayat standartları istenen seviyenin altında olan bireylerin bunu hak etmediklerini düşünmeleri kişisel adil dünya inançlarının düşük olmasına sebep olabilir. Genel adil dünya inancı değişkeni en yüksek ortalama puan değerine sahip olanlarsa ilköğretim düzeyi eğitime sahip olanlardır ($X=3,36$).

Bu araştırmada gelir düzeyi değişkeni ve adil dünya inancı ölçeği alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda gelir düzeyi değişkeni ile kişisel adil dünya inancı ve genel adil dünya inancı arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu sonuca göre (H.3) *“Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) gelire göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır”* hipotezi desteklenmemiştir.

Literatürde yer alan araştırmalara bakıldığında gelir düzeyi değişkeni ve adil dünya inancı alt boyutları ilişkisinin incelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi gelir düzeyi ve adil dünya inancı alt boyutları arasında anlamsız ilişki bulunan çalışmaların sayısı (Dalbert ve Filke, 2007; Uğur, 2007; Coşgun, 2010; Çiçek Şahin, 2014; Erdem Çevikbaş, 2018; Yeşil Kocagazıoğlu, 2019; Şahbaz, 2022), anlamlı farklılık olanlardan oldukça fazladır (Balıca, 2017). Gelir düzeyi açısından anlamlı farklılaşma tespit edilen Balıca'nın çalışmasına göre düşük gelir düzeyine sahip olduğunu bildiren katılımcıların kişisel ve genel adil dünya inançları, yüksek gelir düzeyine sahip katılımcılardan daha yüksektir. Bu çalışmada ise farklılaşma anlamlı olmamakla birlikte kişisel ve genel adil dünya inancı puan ortalamaları yüksek olanların, gelir seviyelerinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmada yaş değişkeni ve adil dünya inancı leği alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda yaş değişkeni ile kişisel adil dünya inancı arasında anlamlı ilişki görülmemiştir. Bununla beraber genel adil dünya inancı ve yaş değişkeni arasında farklılaşma anlamlıdır. Bu sonuca göre (H.4) “*Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) yaşa göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır*” hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Literatürde yapılan incelemede yaş değişkeni ve adil dünya inancı alt boyutları arasındaki ilişkinin anlamlı ve anlamsız olduğu çalışmalar bulunmaktadır. Yaş ve adil dünya inancı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu çalışmalar olduğu gibi (iek şahin, 2014; Erdem evikbaş, 2018; şahbaz, 2022), ikisi arasında ilişkinin anlamsız olduğu çalışmalarda mevcuttur (Uğur, 2007; Coşgun, 2010; Yeşil Kocagazioğlu, 2019).

Yapılan analiz sonucunda genel adil dünya inancı alt boyutu ile her yaş grubu arasında anlamlı farklılaşma bulunmaktadır. Genel adil dünya inancı en yüksek olandan en düşük olana sırasıyla nc yaş grubu (30-60 yaş aralığı) en yüksek, ikinci yaş grubu (22-39 yaş aralığı) yüksek ve birinci yaş grubu (18-21 yaş aralığı) orta şeklindedir. Yaş yükseldikçe genel adil dünya inancı yükselmekte, yaş düştükçe genel adil dünya inancında azalma grlmektedir. Bu araştırmada elde edilen bulgular Dalbert (2009) ile paralellik göstermektedir. Dalbert (2009) ergenlik döneminde adil dünya inancının azaldığını, yaş ilerledikçe adil dünya inancının arttığını belirtmektedir. Bunun nedeni düşünüldüğünde gençlerin gelecekte umutlu olmaması, gelecekte haksızlığa uğrayacağı beklentisi ve gördüğü haksızlıkların cezasız kaldığına yönelik gözlemlerinin etkisi olabilmektedir. Kişisel adil dünya inancı bağımlı değişkeni ve yaş grupları arasında ise anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir.

5.2 Beklenen Güven leği Alt Boyutları ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Bu araştırmada cinsiyet değişkeni ve beklenen güven leği alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda cinsiyet değişkeni ile beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet alt boyutları arasında anlamlı ilişki görülmemiştir. Bu sonuca göre (H.5) “*Yetişkin bireylerin beklenen güven*

düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) cinsiyete göre anlamlı biçimde değişmektedir” hipotezi desteklenmemiştir.

Literatürde güven kavramı ile yapılan pek çok araştırma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda kullanılan güven ölçekleri (öзgüven, kişiler arası güven, örgütsel güven vb.) beklenen güven ölçeğі ile kavramsal yapı bakımından benzer nitelikler taşımaktadır. Her ne kadar katılımcılara yöneltilen sorular birebir aynı olmasa da ölçmeyi amaçladıkları olgu bakımından örtüşükleri için yapılan bu araştırmalar incelenmiş ve demografik değişkenler dikkate alınarak ulaşılan sonuçlardan bahsedilmiştir.

Literatürde cinsiyet değişkeni ve beklenen güven alt boyutları ilişkisinin incelendiğі çalışmada benzer şekilde anlamlı farklılığın olmadığı sonucuna ulaşıldığı görölmüştür (Uymaz, 2021).Cinsiyet değişkeni ve güven kavramının farklı türleri ile yapılan ve anlamlı farklılık olmayan çalışmalar bulunmaktadır (Topaloğlu, 2010; Çoknaz vd., 2018; Dokur, 2019; Ünverdi, 2020). Güven kavramı ve cinsiyet değişkeni arasında anlamlı ilişki bulunan çalışmalarda söz konusu olduğunda erkeklerin öзgüven değerlerinin kadınlardan yüksek olduğu (Sarıçam ve Güven, 2012), erkeklerin çalışma arkadaşlarına kadınlardan daha fazla güvendiğі (Şimşek, 2015), din eksenli güven üzerine yapılan bir çalışmada erkeklerin güven düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu (Tecim, 2011) gibi sonuçlara ulaşılan çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmada da her ne kadar farklılık anlamlı bulunmasa da beklenen iyi niyet düzeyi açısından erkeklerin ortalamalarının kadınlardan daha yüksek olduğu, beklenen art niyet puanlarında ise kadınların ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kadınların güven düzeyinin düşük olmasının nedeni bazı araştırmalarda kadınların risk almaktan kaçınmalarıyla açıklanmaktadır. Kadınların güven duyabilmek için karşı taraftan güven veren özellikler beklediğі, erkeklerin ise hiçbir güven veren davranış olmadığını da bile güvenebildikleri yani bu konuda risk almayı göze aldıkları belirtilmiştir (Arı, 2012).

Bu araştırmada eğitim düzeyi değişkeni ve beklenen güven ölçeğі alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda eğitim düzeyi değişkeni ile beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet alt

boyutları arasında anlamlı ilişki görülmemiştir. Bu sonuca göre (H.6) “*Yetişkin bireylerin beklenen güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır*” hipotezi desteklenmemiştir.

Literatürde güven kavramı ile yapılan pek çok araştırma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda kullanılan güven ölçekleri (özgüven, kişiler arası güven, örgütsel güven vb.) beklenen güven ölçeği ile kavramsal yapı bakımından benzer nitelikler taşımaktadır. Bu nedenle ölçmeyi amaçladıkları olgu bakımından örtüştükleri için yapılan bu araştırmalar incelenmiş ve demografik değişkenler dikkate alınarak ulaşılan sonuçlardan bahsedilmiştir.

Güven kavramı dikkate alınarak yapılan incelemede eğitim düzeyi değişkeni ile güven arasındaki ilişkinin anlamlı ve anlamsız olduğu çalışmalar bulunmaktadır. Uymaz (2021), eğitim düzeyi değişkeni ile beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet alt boyutları arasında anlamlı farklılığın olmadığını belirtmektedir. Bu araştırmadaki sonuçlar ile benzerlik gösteren, güven kavramı ile eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı farklılaşmanın olmadığı çalışmalar mevcuttur (Mutluer, 2006; Gökkaya ve Biçer, 2017; Dokur, 2019).

Eğitim düzeyi ve güven kavramının farklı boyutları (özgüven, kişiler arası güven, örgütsel güven vb.) arasında anlamlı farklılıklar bulan çalışmalarda vardır. Çalışma arkadaşları arasında güvenin incelendiği bir araştırmada, düşük eğitim düzeyine sahip bireylerin güven düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Şimşek, 2015). Ayrıca güven düzeyi yüksek toplumların, güven düzeyi düşük toplumlara kıyasla eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Tecim, 2011). Bu sonuçların aksine eğitim yükseldikçe adalet ve güvene yönelik beklentinin arttığı, bu nedenle güven düzeyinin düştüğünü öngören çalışmalarda mevcuttur (Topaloğlu, 2010).

Bu araştırmada gelir düzeyi değişkeni ve beklenen güven ölçeği alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda gelir düzeyi değişkeni ile beklenen art niyet alt boyutu arasında farklılık anlamlı bulunmuştur. Beklenen iyi niyet alt boyutu ile gelir düzeyi değişkeni arasında ise fark anlamlı değildir. Bu sonuca göre (H.7) “*Yetişkin bireylerin beklenen güven düzeyleri*

(beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) aylık gelir düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır” hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Literatürde güven kavramı ile yapılan pek çok araştırma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda kullanılan güven ölçekleri (özgüven, kişiler arası güven, örgütsel güven vb.) beklenen güven ölçeği ile kavramsal yapı bakımından benzer nitelikler taşımaktadır. Her ne kadar katılımcılara yöneltilen sorular birebir aynı olmasa da ölçmeyi amaçladıkları olgu bakımından örtüşükleri için yapılan bu araştırmalar incelenmiş ve demografik değişkenler dikkate alınarak ulaşılan sonuçlardan bahsedilmiştir. Gelir düzeyi ve güven arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu çalışmalar olduğu gibi (Mutluer, 2006; Gökkaya ve Biçer, 2017; Ünverdi, 2020), gelir düzeyi ve güven arasındaki ilişkinin farklı alt boyutlar ile incelenmesi halinde gelir düzeyi düşük olanların güven düzeylerinin anlamlı şekilde farklılaştığı sonucuna ulaşılan çalışmalarda mevcuttur (Tecim, 2011).

Bu araştırmada beklenen art niyet alt boyutu ile gelir düzeyi değişkeni arasında farklılaşma anlamlıdır. Sonuçlar değerlendirildiğinde birinci grup (0- 12.000) gelir düzeyine sahip olanlar ile üçüncü grup (22.001- 35.000) gelir düzeyine sahip olanlar arasında farklılaşma anlamlıdır. En düşük beklenen art niyet puanı ($X=3,30$) üçüncü gruba aittir. Anlamlı şekilde art niyet puanı farklılaşan grup ise ($X=3,50$) birinci gruptur. Buradan hareketle gelir düzeyi düşük olanların art niyet beklentisinin yüksek olduğu dolayısı ile daha fazla güven duymama eğilimine sahip olduğu söylenebilmektedir. Ancak gelir düzeyinin güvene yönelik etkisinin literatürde yer alan çalışmalarda genelde anlamsız çıktığı veya anlamlılığın çok düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada yapılan MANOVA analizinde gelir düzeyi değişkeninin beklenen güvene yönelik varyansın sadece %1’ini açıklaması bu konunun daha yüksek sayılı örneklem grupları ile daha fazla geliştirilerek tekrar çalışılmasının yerinde olacağını göstermektedir.

Bu araştırmada yaş değişkeni ve beklenen güven ölçeği alt boyutları arasında ilişki MANOVA analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda yaş değişkeni ile beklenen art niyet ve beklenen iyi niyet alt boyutları arasında farklılık anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre (H.8) “*Yetişkin bireylerin beklenen güven*

düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) yaşa göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır” hipotezi desteklenmiştir.

Literatürde güven kavramı ile yapılan pek çok araştırma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda kullanılan güven ölçekleri (özgüven, kişiler arası güven, örgütsel güven vb.) beklenen güven ölçeği ile kavramsal yapı bakımından benzer nitelikler taşımaktadır. Her ne kadar katılımcılara yöneltilen sorular birebir aynı olmasa da ölçmeyi amaçladıkları olgu bakımından örtüştükleri için yapılan bu araştırmalar incelenmiş ve demografik değişkenler dikkate alınarak ulaşılan sonuçlardan bahsedilmiştir.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde yaş ve güven arasında farklılaşmanın olmadığı çalışmalar olduğu gibi (Mutluer, 2006; Dokur, 2019; Ünverdi, 2020), bu iki değişken arasında farklılaşmanın olduğunun belirtildiği çalışmalarda mevcuttur (Kartal, 2010; Topaloğlu, 2010). Yaş ve güven düzeyi arasındaki ilişki çerçevesinde çalışma arkadaşlarına güven konusunda yapılan bir çalışmada 0-25 yaş aralığında bulunan katılımcıların 46 yaş ve üzeri katılımcılara kıyasla daha az güven düzeyine sahip olduğu belirtilmiştir (Şimşek, 2015). Yine Tecim (2011) çalışmasında din eksenli güven düzeyinin yaşıyla yükselmesiyle arttığını tespit etmiştir.

Bu araştırmada elde edilen veriler değerlendirildiğinde beklenen art niyet puan ortalaması en yüksek ve beklenen iyi niyet puan ortalaması en düşük olan grup 18-21 yaş aralığında olan genç bireylerdir. Bununla birlikte beklenen art niyet ortalaması en düşük ve beklenen iyi niyet puan ortalaması en yüksek olan grup ise 30-60 yaş aralığına sahip yetişkin bireylerdir. Yani güven düzeyi ergenliğin sonu olan dönemlerde en düşük seviyede iken yaşıyla ilerlemesiyle artış göstermektedir. Bunun nedeni gençlikte bireyin geçirdiği gelişimin bir getirisi olarak olumsuzluklara odaklı oluşu, gördüğü her yanlış veya haksızlığı düzeltilemez, içinden çıkılmaz olarak nitelmesi ve yaşamdaki olaylar karşısında tecrübesizliği gösterilebilir. Ayrıca gençlerin geleceğe yönelik umutlarının azalması, işsizlik veya çalıştıkları iş sahalarda sahip oldukları gelir miktarını yetersiz görmeleri, siyasal istikrarsızlık, hayat pahalılığı vb. durumlar güven konusunda bir azalmanın var olmasının nedeni olabilir. Yaşıyla ilerlemesi ile birey yaşadığı olumsuzlukların kalıcı olmadığı, insanlara

güvenmenin kendisi içinde hayatı kolaylaştırdığı, geleceğin aslında o kadarda kötü olmadığı gibi gerçekler ile yüzleşerek bu gibi durumların geçebileceği ve bunlara yönelik edindiği tecrübeler ile güvenmeye daha yatkın hale gelebilmektedir.

5.3 Dini tutum Ölçeği Alt Boyutları ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Bu araştırmada cinsiyet değişkeni ile dini tutum ölçeği alt boyutları arasında ilişki dağılımının homojen olmaması nedeniyle KRUSKAL WALLİS analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda cinsiyet değişkeni ve dini tutum ölçeği alt boyutları arasında farklılık anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre (H.9) *“Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, biliş, ilişki) cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır”* hipotezi desteklenmemiştir.

Literatürde cinsiyet değişkeni ve dini tutum ölçeği alt boyutları ilişkisinin farklı örneklem grupları ile incelendiği ve çeşitli sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bu araştırmada olduğu gibi cinsiyet değişkeni ve dini tutum ölçeği alt boyutları arasında anlamsız ilişkinin olduğu çalışmalar bulunmaktadır (Uyaver, 2010; Oluğ, 2011; Sarıçam ve Güven, 2012; Aydın, 2017; Sağır, 2020). Bununla birlikte cinsiyet ve dini tutum arasında anlamlı ilişki bulunan, örneğin erkeklerin dini tutum düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğu (Apaydın, 1999; Tecim, 2011), kadınların dini tutum düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğu çalışmalar bulunmaktadır (Aşlamacı ve Eker, 2016; Şirin, 2017). Ayrıca Yapıcı (2012) tarafından 78 alan araştırması üzerinde yapılan meta analitik çalışmada kadınların dindarlık düzeyi erkeklerden kısmen daha yüksek bulunmuştur. Bu araştırmada farklılaşma yüksek olmamakla birlikte dini tutum ölçeği tüm alt boyutlarında (davranış, duygu, biliş, ilişki) kadınların aldıkları puan ortalamaları erkeklerden daha yüksek çıkmıştır.

Kadınlarda var olan dindarlığın çoğunlukla törensel nitelikler taşıdığını, kadınların dine yönelik bilgi konusunda erkeklerden daha donanımsız olduklarını, dinin törensel ve geleneksel yaklaşımlarına daha fazla rağbet ettikleri, günah ve sevap kavramlarının dini inanış biçimlerini etkili şekilde biçimlendirdiğini belirten çalışmalar bulunmaktadır (Yapıcı, 2012). Bu araştırma sonucu ile benzer nitelikler taşıyan

Çalışmaların sayısının daha fazla olması (dini tutumlarda fark olmaması veya olan farkın kısmen kadınlar lehine farklılaşması), Türk toplumu dini tutum düzeyinin cinsiyet değişkenine göre genellikle farklılaşmadığını veya azda olsa kadınlar lehine pozitif yönde farklılaştığını göstermektedir.

Bu araştırmada eğitim düzeyi değişkeni ile dini tutum leği alt boyutları arasında ilişki dağılımının homojen olmaması nedeniyle KRUSKAL WALLİS analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda eğitim düzeyi değişkeni ve dini tutum leği alt boyutları olan davranış ve duygu arasında farklılık anlamlı, biliş ve ilişki boyutları arasında farklılık anlamsız bulunmuştur. Bu sonuca göre (H.10) *“Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, biliş, ilişki) eğitim düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır”* hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Literatürde eğitim düzeyi değişkeni ve dini tutum leği alt boyutları ilişkisinin farklı örneklem grupları ile incelendiği ve çeşitli sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Dini tutumlar ve davranışların ölçüldüğü farklı ölçekler ile toplanan verilerde eğitim düzeyi değişkeni ve dini tutum arasında anlamsız ilişkinin olduğu çalışmalar olduğu gibi (Uyaver, 2010; H. etin, 2018; Gl, 2021), eğitim düzeyi ve dini tutum arasında anlamlı ilişki bulunan çalışmalarda vardır (Oluğ, 2011; Aydın, 2017; Genç ve Duręun, 2018; Kerimov, 2020).

Yapılan bu araştırmada dini tutumun davranış ve duygu alt boyutlarına göre eğitim düzeyi puanları anlamlı olarak farklılaşmaktadır. En yüksek davranış ve duygu puan ortalaması ilköğretim eğitim düzeyine sahip bireylerde bulunurken, en düşük davranış ve duygu puanı ortalaması niversite düzeyi eğitim alan katılımcı grubuna aittir. Dini tutum leğinin ilişki ve biliş boyutları açısından farklılaşma anlamlı değildir. Bu sonuçlar Genç ve Duręun (2018) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile tutarlıdır. Bahsedilen çalışmada davranış, duygu ve ilişki alt boyutları ile eğitim düzeyi puanları anlamlı farklılaşmakta, eğitim yükselirken dini tutum düzeyi düşmektedir. Bunun nedeni alınan eğitim ile birlikte bireylerin ilgi alanlarının farklılaşması, sosyal yaşantılarında seküler etkilerin artması ve onlara bağlı olarak dini yönlerimin azalması şeklinde değerlendirilebilir.

Bu araştırmada gelir düzeyi değişkeni ile dini tutum  l eği alt boyutları arasındaki ilişki, dağılımının homojen olmaması nedeniyle KRUSKAL WALLİS analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda gelir düzeyi değişkeni ve dini tutum  l eği ilişki boyutu arasında farklılık anlamlı, davranış, duygu ve biliş alt boyutları arasında ise farklılık anlamsız olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre (H.11) *“Yetişkin bireylerin dini tutum (davranış, duygu, biliş, ilişki) aylık gelir düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır”* hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Literatürde gelir düzeyi değişkeni ve dini tutum  l eği alt boyutları ilişkisinin farklı örneklem grupları ile incelendiği ve çeşitli sonuçlara ulaşıldığı g r lm ştir. Dini tutumlar ve davranışların ölçüldüğü ölçekler ile toplanan verilerde gelir düzeyi değişkeni ve dini tutum arasında anlamsız ilişkinin olduğu çalışmalar olduğu gibi (H. etin, 2018; Ayhan, 2019), gelir düzeyi ve dini tutum arasında anlamlı ilişki bulunan çalışmalarda vardır (Kerimov, 2020).

Yapılan bu araştırmada dini tutumun davranış ve duygu ve biliş alt boyutlarına göre eğitim düzeyi puanları arasında anlamlı farklılaşma yoktur. Dini tutum  l eğinin ilişki boyutu açısından farklılaşma anlamlıdır. En düşük ilişki boyutu puan ortalaması ($X=152$) dördüncü gruba aitken (35.001-60.000), en yüksek ilişki boyutu puan ortalaması ($X=222$)    nc  gruba aittir (22.001-35.000). Burada ilgi çekici olan sonuç ise ikinci en düşük ortalama puanın ($X=196$) birinci grup gelir düzeyine sahip olanlara ait olmasıdır (0-12.000). Dördüncü grup gelir düzeyine sahip olduğunu bildiren 12 katılımcının puanları dikkate alınmadan bi değerlendirme yapılırsa gelir düzeyi en düşük olanların ilişki alt boyutu puanlarının en düşük, gelir düzeyi en yüksek olan üçüncü grup katılımcıların ilişki boyutu puanlarının en yüksek olduğu söylenbilir.

Bu araştırmada yaş değişkeni ile dini tutum  l eği alt boyutları arasında ilişki dağılımının homojen olmaması nedeniyle KRUSKAL WALLİS analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda yaş değişkeni ve dini tutum  l eği alt boyutları arasında farklılık anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre (H.12) *“Yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, biliş, ilişki) yaşa göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır”* hipotezi desteklenmiştir.

Literatürde yaş değişkeni ve dini tutum ölçeği alt boyutları ilişkisinin farklı örneklem grupları ile incelendiği ve çeşitli sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bu çalışmada olduğu gibi yaş değişkeni ve dini tutum ölçeği alt boyutları arasında anlamlı ilişkinin olduğu çalışmalar bulunmaktadır (Boztoprak, 2015; Dokur, 2019). Bununla birlikte yaş ve dini tutum arasında anlamlı ilişki bulunmayan çalışmalarda bulunmaktadır (Ok, 2011; Şirin, 2017; Genç ve Durğun, 2018; Ayhan, 2019; Sağır, 2020)

Bu çalışmada yapılan analizler sonucu dini tutum ölçeği tüm alt boyutlarında (davranış, duygu, ilişki, biliş) en yüksek puan ortalamasına sahip olan katılımcıların 40-60 yaş aralığına sahip yetişkin bireylerden oluştuğu görülmüştür. En düşük dini tutum ve yaş değişkeni puan ortalamasına ise 18-21 yaş aralığında bulunan genç yetişkinlerin sahiptir. Ergenlik dönemi gençler için yaşamlarında bulunan en çalkantılı dönem olduğundan bu dönemlere denk gelen genç yetişkinlikte dini tutum ve davranışların azalması beklenen bir durumdur. Yine yaşın ilerlemesi ile bireylerin yaşamışlıkları ve tecrübeleri doğrultusunda dine yönelik tutum ve davranışlarında artış olması da beklenmektedir.

5.4 Adil Dünya İnancı Ölçeği alt Boyutları ile Beklenen Güven Ölçeği alt Boyutları Arasındaki İlişki

Bu yapılan araştırma sonuçlarına göre kişisel ve genel adil dünya inancı ile beklenen güven ölçeği alt boyutu olan beklenen iyi niyet arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, beklenen art niyet ile arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuca göre (H.13) *“Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) ile beklenen güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) arasında anlamlı bir farklılaşma vardır.”* hipotezi desteklenmiştir.

Literatürde adil dünya inancı ve güven olgusunun farklı yönleri ile çalışılmış araştırmalar bulunmaktadır (Dalbert, 1999; Bègue, 2002; Bègue ve Muller, 2006; Nudelman, 2013). Bir meta analiz çalışmasında kişisel ve genel adil dünya inancının uyumluluk, dışa dönüklük ve pozitif ilişkiler kurma ile ilişkili olduğu, bu duruma asıl neden olanın, adil dünyaya olan güven duygusu olduğu tespit edilmiştir (Nudelman, 2013).

Adil bir dünyanın varlığına inanç duymak birey için kendini güvende hissetmek anlamına gelmektedir. Adaletin varlığına güvenen birey sosyal yaşantısında ve bireysel ilişkilerde riski daha fazla göze almakta ve daha cesur girişimlerde bulunmaktadır. Haksızlığa uğraması halinde bunu yapanın er ya da geç cezasını alacağına yönelik inanç, kendini güvende hissetmesini sağlamaktadır. Ayrıca insanların asıl amacının iyilik etmek olduğuna inanan, karşısındaki insanın adil bir kişi olduğu beklentisi ile hareket eden bireyin insanlara güven duyma düzeyi kuşkusuz daha yüksek olacaktır. Bu durumun tam aksi şekilde yani insanların art niyetli olduğu, her an kendisine zarar verebilecekleri beklentisi içinde olan bireylerinde güven duyma eğiliminde ciddi bir azalma olacak, bu şüphecilik onu psikolojik olarak sıkıntıya sokacaktır. Nitekim yapılan bir çalışmada adil dünya inancının ruhsal sağlığı koruma konusunda tampon görevi gördüğü, bireyin ruhsal iyileşmesine önemli katkı sağladığı belirlenmiştir. Başına kötü olaylar gelen bireylerin bu travmatik olayları atlama aşamasında adil dünya inancı yüksek olanların bu süreci daha az hasarlı atlattıkları, kendilerine güveni daha hızlı kazandıkları ve bu zorlu süreci daha kolay atlattıkları tespit edilmiştir (Dalbert, 1999).

İnsanın yaşamdaki en temel ihtiyaçlarından biri şüphesiz güvende olduğunu hissetmesidir. Güven; insan ilişkilerinin olmazsa olmazı, toplumu ayakta tutacak güce sahip, çok zor kazanılan fakat bir o kadarda hızlı kaybedilebilen bir duygudur. Yaşadığı topluma güvenmeyen, çalıştığı kuruma ve çalışma arkadaşlarına güven duymayan, kişisel anlamda iletişim halinde olduğu insanların kendisine maddi manevi zarar vermeyeceğine inanmayan bir bireyin ruh sağlığının iyi olması mümkün değildir. Bireyin güven duygusunun gelişmesine yardımcı olan önemli unsurlardan biride adaletin varlığıdır. Yaşadığı veya yaşama ihtimali olan haksızlıklar karşısında kendisini koruyacak bir adaletin varlığına inanç bireyin yaşamı için büyük öneme sahiptir. Yani güvene ve adalete olan inancın bir arada olması beklenen ve olması gereken bir durumdur.

Adil dünyaya olan inanç birçok açıdan işlevsellik göstermektedir. Literatürde genelde kurbanı suçlama, değersizleştirme vb. durumları artırarak bireyin kendini koruması şeklinde değerlendiriliyor olsa da (Lerner ve Simmons, 1966), yapılan bir çalışmada adil dünya inancı yüksek olan bireylerin bağışlama eğilimlerinin de yüksek olduğu

tespit edilmiştir (Strelan, 2007, Akt. Aksoy, 2017). Yani adil dünya inancına sahip bireyler aynı zamanda sosyal yaşantıda uyumlu davranma eğilimi yüksek, güven konusunda daha istekli bir profilde çizmektedir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar güven ile adil dünya inancı arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Kişisel ve genel adil dünya inancı güven değişkeninin beklenen iyi niyet boyutu ile pozitif bir ilişki içindedir. Yani güven duymak için gereken iyi niyet beklentisi yüksek olan bireylerin kişisel ve genel adil dünya inancında yüksektir. Güveni olumsuz etkileyen art niyet beklentisi ile adil dünya inancı negatif ve anlamlı bir ilişki içindedir. Yani insanların davranışlarından art niyet bekleyen, güven konusunda şüpheli olan bireylerin kişisel ve genel adil dünya inançları düşüktür. Bu sonuç adil dünya inancı bulunan bireylerin daha fazla güven duyma tutumu sergileyeceğine işaret etmektedir.

5.5 Adil Dünya İnancı Ölçeği Alt Boyutları, Dini Tutum, Öznel Dindarlık ve Dini Yaşam Göstergeleri Arasındaki İlişki

Yapılan analiz neticesinde kişisel adil dünya inancı ve dini tutum ölçeği arasında anlamlı ilişki bulunmazken, genel adil dünya inancı ve dini tutum ölçeği arasında pozitif, anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre (H.14) “*Yetişkin bireylerin adil dünya inancı düzeyleri (kişisel, genel) ile dini tutum düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma vardır*” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Kişisel adil dünya inancı ve dini yaşam göstergeleri soruları arasındaki ilişki söz konusu olduğunda sadece namaz sorusu ile kişisel adil dünya inancı arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır. Genel adil dünya inancı, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri soruları dikkate alındığında tüm seçenekler ile (dinin önemi, kendini ne kadar dindar hissettiğin, namaz, oruç, Kur’an okuma ve dua) pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yine dini tutum, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergesi sorularının tamamı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Adalet bireyler için oldukça önemlidir. nörolojik bir çalışmada insanların adaletle verdikleri tepkiler incelenmiş adil ödülleri verilmesi durumunda beynin mutluluk ve benzeri olumlu durumlara verdiği tepkilere benzer tepkiler verdiği, yani beynin adaleti

adeta bir ödöl gibi algılayıp olumlu duygu durumu oluşturduğu belirlenmiştir (Tabibnia ve Lieberman, 2007).Literatürde adil dünya inancının dini tutum ve davranışlar ile pozitif ilişki içinde olduğuna dikkat çeken çalışmalar bulunmaktadır (Rubin ve Peplau, 1973; Lerner, 1980; Ayhan, 2019). Yapılan çalışmalarda genel adil dünya inancının dindarlık, kişisel adil dünya inancınınsa kişiler arası güven ve azınlıklara yönelik pozitif tutumlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Bègue, 2002). Ayrıca kişisel adil dünya inancının olumlu duygu durum, benlik saygısı, yaşamda anlam ve yaşam doyumu gibi değişkenlerle ilişkili olduğunun tespit edildiği çalışmalarda bulunmaktadır (Dalbert ve Katona-Sallay, 1996). Yine farklı milletlere sahip gençler arasında yapılan çalışmada öğrencilerin kendi geçmişlerinden memnun olma, adil dünya inancı ve dine inanma düzeyleri arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Dalbert ve Katona-Sallay, 1996).

İslam dininde adalete yönelik inanç iki yönlü işleve sahiptir. İslam dininde var olan ahiret inancı ve Allah'ın en adil yüce varlık oluşu, kimsenin hakkının kimsede kalmayacağı vadi bu adaletin işletilmesinin bir yönünü oluşturur. Adaletin işletildiği diğer yönde İslam'ın insanları adaletli olmaya sevk etmesi, haksızlık etmekten sakındırmasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette adaletin önemine vurgu yapılmakta, adil davranmayan insanların bunun cezasını mutlaka çekeceği bilgisi verilmektedir. İslam dininin adalet anlayışı dikkate alındığında adil dünya inancının çok yüksek olması veya hiç olmaması dini öğretiler ile tutarsızlık göstermesi anlamına gelmektedir. Birey yaşadığı haksızlığın karşılığının hemen verileceğine inanır, bunu beklerse bu durumun hemen meydana gelmemesi Allah'a yönelik adalet inancını sorgulamasına neden olabilir. Adil dünya inancının çok düşük olması ise gelecek ile ilgili karamsarlığa kapılmasına neden olabilir (Şahbaz, 2022). Bu araştırmada ulaşılan adil dünya inancı ve dini tutum arasındaki korelasyonel ilişkinin pozitif ancak zayıf düzeyde olması bu noktadan bakıldığında İslam inancı öğrettikleri ile uyumlu görünmektedir.

Yapılan bu çalışmada literatürdeki veriler ile doğru orantılı sonuçlar elde edilmiştir. Genel adil dünya inancı yüksek olan bireylerin dini tutum düzeyleri ve dini yaşam göstergeleri arasında pozitif, anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Yani dindar insanlar dünyada genel bir adalet düzeninin varlığına inanmaktadır. Bu dünyada haksızlık

edenler mutlaka bunun cezasını çekecektir. Dini inancın yüksekliği bu dünyada olmasa bile ahiret hayatında bu yapılan haksızlığın karşılığının alınacağına yönelik inanca işaret etmektedir. Bu yaklaşım Kaplan (2011, Akt, Işık, 2022, s. 68) tarafından” ilahi adalet” olarak kavramsallaştırılmıştır. İlahi adalet inancında birey uğradığı haksızlığı gideremediğinde veya adaletin tam olarak yerine geldiğine inanmadığında olayı Allah’a havale etmekte, yaşadığı adaletsizliği en yüce adalet sağlayıcı olan yaratıcıya bırakarak adil dünyaya inancını korumaktadır. Kişisel adil dünya inancı ile anlamlı ilişkisi olan tek değişken “ne sıklıkla namaz kılarırsınız?” değişkenidir. Buradan hareketle namaz ibadetinin dindarlık göstergesi olan davranışlar içinde en belirleyici unsur olduğu ve gerçekten dini inancın göstergesi olması açısından kişisel anlamda ayırt edici bir özellik konumunda bulunduğunu söylemek mümkündür.

5.6 Beklenen Güven Ölçeği Alt Boyutları, Dini Tutum, Öznel Dindarlık ve Dini Yaşam Göstergeleri Arasındaki İlişki

Yapılan analiz neticesinde beklenen güven ölçeği alt boyutu olan beklenen art niyet değişkeni ile dini tutum arasında negatif yönde ancak anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. Yine beklenen art niyet değişkeni ile dini yaşam göstergesi soruları arasında namaz kılma sıklığı ve Kur’an okuma sıklığı soruları anlamlı ve negatif, diğer değişkenler arası ilişki ise anlamsız ve negatiftir. Beklenen art niyet boyutu güvensizlik ve karşı tarafın yaklaşımlarının art niyet ile yapıldığı fikri üzerine kurularak hazırlanmış maddelerden oluşmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında art niyet beklentisi ile dini tutum ve davranışların negatif ilişki içinde olması beklenen bir sonuçtur. Bu araştırmada elde edilen sonuçlara göre art niyet beklentisi ile dini tutum ve davranışlar arasında zayıf ters yönlü ilişki bulunmaktadır. Beklenen güven ölçeğinin bir diğer alt boyutu olan beklenen iyi niyet değişkeni ile dini tutum arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yine beklenen iyi niyet değişkeni ile öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri sorularının tamamı arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde iyi niyet beklentisi ile dini tutum ve davranış düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuca göre (H.15) “*Yetişkin bireylerin beklenen güven düzeyleri beklenen art niyet, beklenen iyi niyet ile dini tutum düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma vardır*” hipotezi desteklenmiştir.

Güven insan ilişkilerinde her zaman aranan bir olgudur. Karşılıklı etkileşimin başlaması ve sağlıklı ilerleyebilmesi güvenin varlığı ile doğru orantılıdır. Dini inanç sistemlerinin hemen hepsinde güven olgusuna dikkat çekilmektedir. İslam dini özelinde güven, güvenilir insan olmak ve güven duymak şeklinde konumlandırılmıştır. Güven duymaya önem verilmesi ile birlikte asıl önemli olanın güvenilir olmak olduğuna işaret edilmektedir. Yapılan bilimsel çalışmalarda da dini tutum ve davranışların güven ile ilişkili olduğu sonuçlara ulaşılmıştır (Tecim, 2011; Sarıçam ve Güven, 2012; Dokur, 2019). Dini tutumun hayattaki anlam (Aydın, 2017), özgecilik (Sağır, 2020), yaşam doyumu ve mutluluk (Kerimov, 2020) gibi pek çok olumlu sosyal davranış ile ilişki içinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca güven kavramının farklı yönlerinin ele alındığı çalışmalarda güvenin psikolojik iyi oluşu (Şimşek, 2015), örgütsel başarıyı (Asunakutlu, 2002) ve benlik saygısını (Karaman, 2021) artıran olumlu sosyal davranışlar ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada adil dünya inancı ölçeği, beklenen güven ölçeği, dini tutum ölçeği, demografik değişkenler (cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaş), öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Hazırlanan ölçek soruları sosyal etkileşim araçları ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Yetişkin 412 katılımcıdan elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiş, çıkan sonuçlar maddeler halinde bu bölümde rapor edilmiştir.

Demografik değişkenlere göre adil dünya inancı karşılaştırmasına ait sonuçlar şöyledir;

- 1- Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre adil dünya inancı (kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı) düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.
- 2- Katılımcıların eğitim düzeyi değişkenine göre adil dünya inancı (kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı) düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.
- 3- Katılımcıların gelir düzeyi değişkenine göre adil dünya inancı (kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı) düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.
- 4- Katılımcıların yaş değişkenine göre kişisel adil dünya inancı düzeyi arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır. Katılımcıların yaş değişkenine göre genel adil dünya inancı düzeyi arasında anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Sonuçlar değerlendirildiğinde genel adil dünya inancı düzeyi en düşük olan yaş grubu 18-21 yaş aralığında olan genç yetişkinlerdir. En yüksek genel adil dünya inancı puan değeri ise 30-60 yaş aralığına sahip yetişkin bireylerden oluşan gruba aittir. Bununla beraber 22-39 yaş grubuna sahip yetişkinlerin genel adil dünya inancı puan ortalamaları 18-21 yaş grubuna sahip genç yetişkinlerden pozitif düzeyde anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Demografik değişkenlere göre beklenen güven düzeyi karşılaştırmasına ait sonuçlar şöyledir;

- 5- Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre beklenen güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.
- 6- Katılımcıların eğitim düzeyi değişkenine göre beklenen güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.
- 7- Katılımcıların gelir düzeyi değişkenine göre beklenen art niyet düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Sonuçlar değerlendirildiğinde 1. grup (0-12.000 tl) gelir düzeyine sahip olanlar ile 3. grup (22.001-35.000 tl) gelir düzeyine sahip olan katılımcılar arasında farklılaşma anlamlıdır. 3. grup gelir düzeyine sahip katılımcıların beklenen art niyet düzeyleri en düşük seviyede bulunmuştur. Katılımcıların gelir düzeyi değişkenine göre beklenen iyi niyet düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.
- 8- Katılımcıların yaş değişkenine göre beklenen güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) arasında anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Beklenen art niyet düzeyi puan ortalaması en yüksek olan grup 18-21 yaş aralığına sahip genç yetişkin grupken, beklenen art niyet puan ortalaması en düşük olan grup 40-60 yaş aralığına sahip yetişkinlerdir. Beklenen iyi niyet puan ortalaması en yüksek olan grup 40-60 yaş aralığına sahip yetişkinlerden oluşurken, en düşük beklenen iyi niyet puan ortalaması 18-21 yaş grubunda bulunan genç yetişkinlere aittir.

Demografik değişkenlere göre dini tutum düzeyi karşılaştırmasına ait sonuçlar şöyledir;

- 9- Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, ilişki, biliş) arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.
- 10- Katılımcıların eğitim değişkenine göre dini tutum ölçeği alt boyutlarından olan davranış ve duygu düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Her iki

düzeyde de en yüksek dini tutum düzeyine sahip olanlar ilköğretim eğitim düzeyine sahip katılımcılardır. Dini tutum ölçeği ilişki ve biliş alt boyutları ile eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır.

11- Katılımcıların gelir düzeyi değişkenine göre dini tutum ölçeği alt boyutlarından olan davranış, duygu ve biliş boyutları arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır. Katılımcıların gelir düzeyi ve ilişki alt boyutu arasında farklılaşma anlamlı bulunmuştur. Dini tutum ölçeği ilişki boyutu en yüksek puan ortalaması 3. gruba (22.001-35.000 tl) aitken, en düşük puan ortalaması 4. grup (35.001-60.000 tl) gelir düzeyine sahip katılımcılara aittir.

12- Katılımcıların yaş değişkenine göre dini tutum düzeyleri (davranış, duygu, biliş, ilişki) arasında anlamlı farklılaşma bulunmaktadır. Dini tutum ölçeğinin tüm alt boyutlarında 3. grup (40-60) yaş düzeyine sahip katılımcıların puanları en yüksek ortalamaya sahipken, 1. grup (18-21) yaş ortalamasına sahip katılımcıların puan ortalamaları en düşük seviyededir.

Öznel dindarlık algısı ve dini yaşam göstergeleri soruları ile adil dünya inancı, beklenen güven ve dini tutum düzeyi karşılaştırmalarına ait sonuçlar şöyledir;

13- Katılımcıların öznel dindarlık algısı ve dini yaşam göstergeleri sorularına verdikleri yanıtlara göre adil dünya inancıyla arasındaki ilişki incelenmiş, genel adil dünya inancı değişkeni ile oruç tutma sıklığı ve dua etme sıklığı hariç diğer tüm değişkenler arasında ilişki anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Oruç tutma sıklığı ve dua etme sıklığı puan aralıkları her ne kadar anlamlı ilişki çıkmıyor olsa da bu değişkenlerdeki puan ortalamaları dahil tüm öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri sorularına verilen yanıtların en yüksek puan ortalamaları bahsedilen ibadeti çok sık yaptığını ifade eden katılımcılara aittir. Kişisel adil dünya inancı, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri arasındaki ilişkisi söz konusu olduğunda ise sadece namaz kılma sıklığı ile anlamlı ilişki tespit etmiştir. En yüksek kişisel adil dünya inancının namazı düzenli kılan, aksatmayan gruba ait olması namaz değişkeninin Türk örnekleminde dini yaşamın en güvenilir göstergesi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Sonuç olarak öznel dindarlığın

ve dini yaşam göstergelerinin adil dünya inancı ile pozitif yönünde anlamlı düzeyde ilişkili olduğu, kişisel adil dünya inancı ve dini yaşam göstergesi soruları arasında ise anlamlı ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir. Çıkan sonuçlar alan yazında yapılan çalışmalar ile uyum göstermektedir.

14- Katılımcıların öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri sorularına verdikleri yanıtlar ile beklenen güven arasındaki ilişki incelenmiş beklenen iyi niyet alt boyutu ile öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri puan ortalamalarının tamamının pozitif düzeyde anlamlı ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Beklenen art niyet alt boyutu ile namaz kılma sıklığı ve Kur'an okuma sıklığı arasında ise negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca ilişki anlamlı düzeyde olmasa bile beklenen art niyet boyutu en yüksek olan katılımcıların yöneltilen dini yönelim sorularına hiç katılmadıklarını belirten katılımcılardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle dini tutum ve davranışlarda bulunmak iyi niyet beklentisi ile pozitif, art niyet beklentisi ile negatif ilişki içinde olduğu söylenebilmektedir. Öznel dindarlık ve dini yaşam göstergeleri puanları yüksek bireyler iyi niyet beklentisine sahipken, öznel dindarlık ve dini yaşam göstergesi puan seviyesi düşük olan bireylerin art niyet beklentileri yüksektir.

15- Katılımcıların adil dünya inancı düzeyleri (kişisel adil dünya inancı, genel adil dünya inancı), beklenen güven düzeyleri (beklenen art niyet, beklenen iyi niyet) ve dini tutum düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kişisel adil dünya inancının genel adil dünya inancı ve beklenen iyi niyet ile pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğu, beklenen art niyet ile negatif yönde anlamlı ilişkili olduğu, dini tutum ile aralarında anlamlı ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Genel adil dünya inancınınsa kişisel adil dünya inancı, beklenen iyi niyet ve dini tutum ile pozitif düzeyde anlamlı ilişkili olduğu, beklenen art niyet ile negatif yönde anlamlı ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bu sonuçlardan hareketle adil dünya inancı, güven ve dini tutumun birbirleri ile farklı düzeyde ve yönde (pozitif-negatif) anlamlı ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

6.1 Öneriler

Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilirken araştırmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Farklı demografik özelliklere sahip daha geniş kapsamlı katılımcı grupları ile yapılacak çalışmalar literatüre zenginlik katacak, değişkenler arası ilişkinin niteliğini daha belirgin hale getirecektir.

Türkiye örnekleminde yapılan çalışmalar incelendiğinde adil dünya inancı ve insanlar için olmazsa olmaz bir ihtiyaç olan güven olgusu arasındaki ilişkinin birlikte incelendiği başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada güven ve adil dünya inancı boyutları arasındaki ilişki çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Bu iki kavramın farklı popülasyonlar dikkate alınarak, farklı örneklem grupları ile yeniden çalışılması alana katkı sağlayacaktır.

Beklenen art niyet ile dini tutum ve bazı dini yaşam göstergeleri soruları arasında anlamlı ilişki tespit edilemezken, beklenen iyi niyet boyutu ile anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. İyi niyet beklentisi ile pozitif anlamda çıkan sonucun art niyet beklentisi ile negatif anlamda anlamlı çıkması beklenirken, sonucun negatif yönde anlamlı seviyeye ulaşmaması üzerinde çalışılmaya değer bir durumdur. Güvensizlik ile dini tutum ve davranışların ilişkisinin incelenmesi üzerine yapılacak bir çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Cinsiyet değişkeni ile yapılan analizlerde adil dünya, güven ve dini tutum düzeyleri arasında farklılaşma anlamda bulunmamıştır. Bu durumun nedeninin anlaşılması için daha geniş çalışma grupları ile yapılacak incelenmelerin faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada ulaşılan kadın katılımcı sayısı erkek katılımcı sayısından oldukça fazladır. Erkeklerin katılım düzeyinin kadın katılımcılar ile eşit olduğu örneklem grupları ile içeriğin geliştirilerek araştırmanın tekrarlanması, farklı ölçekler kullanılarak bu değerlerin incelenmesi, bu durumun nedeninin anlaşılması adına faydalı olacaktır.

Güven toplumsal anlamda ihtiyaç duyulan yegâne olgulardan biridir. Yapılan çalışmada adil dünya inancının varlığına inanan bireylerin güven düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Toplumsal güvenin artması adına adaletin varlığının hissedilir

seviyede olmasının önemli olduğu görüldüğünden adil davranma ve benzeri konularda eğitimler verilerek toplumsal bilinçlenmenin yükseltilmesi güvenin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmada güven kavramı, güvene yönelik tutumlar dikkate alınarak çalışılmış, katılımcılara güvene yönelik tutumları ölçebilen sorular yöneltilmiştir. Yapılandırılmış maddeler halinde sorulan sorular ile elde edilen sonuçlar güven tutumları ile ilgili bilgi verse de güven gibi toplumsal bir fenomenin sosyal psikolojide kullanılan diğer (deneysel, gözlem, görüşme vb.) yöntemler kullanılarak daha kapsamlı çalışılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Adil dünya inancının kurbanı suçlama, değersizleştirme gibi olumsuz bir yönünün olduğu yapılan çalışmalarda gün yüzüne çıkan bir gerçektir (Kaplan, 2011 s.145). Ancak mağduru suçlamanın derecesinin mağdurun cinsiyeti, yaşadığı ortam, yaşının farklılığı ve yaşadığı olayın türüne bağlı olarak farklılık gösterebildiği yapılan çalışmalarda göze çarpmaktadır (Nebioğlu ve Oktay, 2020). Böylesi önemli ve toplumsal çıktıkları olan bir durumun detaylı şekilde incelenmesi deneysel, nitel ve nicel yöntemlerle farklı örneklem grupları ile çalışılması alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca kurbanı suçlamanın olumsuz yönlerinin vurgulanması, toplumsal farkındalığın artmasına ve bu durumun önlenmesine destek olabilir.

KAYNAKLAR

- Acar, M. C. (2019). Öz güven ile dindarlık arasındaki ilişki: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 64-78. <https://doi.org/10.34085/buifd.611302>
- Aghili, M. ve Kumar, G. V. (2008). Relationship between religious attitude and happiness among professional employees. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 34, 66-69.
- Ağılkaya, Z. (2008). *İntihar girişiminde bulunanlarda dini tutum ve davranışlar*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ak, A. (2018). “Din” kavramı ve insanların dini algısı tartışmasında din eğitimi biliminin “din” i. In *International Congress on Islamic Education* 33, 33-46.
- Akgün, S. (2019). Adil dünya inancı ve toplumsal sonuçları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 2227-2247. <https://doi.org/10.26466/opus.610173>
- Aksoy, A. (2017). *Boşanma sürecindeki kadın ve erkeklerin adil dünya inançlarının karşılaştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Aktaş, V. (2001). *Çocuklarda saldırganlık ile olumsuz niyet yükleme eğilimleri arasındaki ilişkiler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Apaydın, H. (1999). Üniversite öğrencilerinin dini yasaklarla ilgili tutumları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(11), 217-238. <https://doi.org/10.17120/omuifd.30803>
- Arı, G. S. (2012). Kadın ve erkek yöneticilerin güven özelliklerine ilişkin tutumları: varsayımsal astlar üzerine bir araştırma / The attitudes of male and female managers with regard to trust qualities: a research on hypothetical subordinates. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 105-120.
- Asunakutlu, T. (2002). Örgütsel güvenin oluşturulmasına ilişkin unsurlar ve bir değerlendirme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 1-13.
- Aşıkoğlu, N. (1998). Toplum hayatımızda dinin yeri ve din eğitiminin önemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 45-49.
- Aşlamacı, İ., ve Eker, E. (2016). İmam-hatip lisesi öğrencilerinin okul aidiyet ve dinî tutum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(32), 7-38.

- Aydemir, R. E. (2008). *Dindarlık ve muthuluk ilişkisi (ilk yetişkinlik dönemi)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuzmayıs Üniversitesi.
- Aydın, C. (2017). Üniversite öğrencilerinin dini tutum ile hayattaki anlam düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 89-108. <https://doi.org/10.15869/itobiad.333802>
- Ayhan, H. (2019). *Dini tutumun adalete duyarlılık, ahlaki yüreklilik ve psikolojik iyi oluş üzerine etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Bal, M. S. (2021). *Ortaokul öğretmenlerinin iş doyumu ile örgütsel güven algıları arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Balıca, N. (2017). *Adil dünya inancı ile kendini sabotaj arasındaki ilişkide umudun rolü*. [Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Balliet, D., ve Van Lange, P. A. M. (2013). Trust, conflict, and cooperation: a meta-analysis. *psychological bulletin*, 139(5), 1090-1112. <https://doi.org/10.1037/a0030939>
- Bal-Taştan, S. ve İşçi, E. (2016). Algılanan sosyal adalet, benlik kurguları ve adil dünya inancının örgütsel güven ile ilişkilerinin incelenmesi: kültürel psikoloji ve sosyal biliş kuramı açısından bir değerlendirme. *İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(3), 133-158. <https://doi.org/10.4026/2148-9874.2016.0326.X>
- Bayar, A. ve Girgin, M. (2019). Türk toplumundaki güven indeksinin düşük olmasının nedenlerinin incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 58-71.
- Bazerman, M. H., White, S. B., ve Loewenstein, G. F. (1995). Perceptions of fairness in interpersonal and individual choice situations. *Current Directions in Psychological Science*, 4(2), 39-43. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10770996>
- Bègue, L. (2002). Beliefs in justice and faith in people: just world, religiosity and interpersonal trust. *Personality and Individual Differences*, 32(3), 375-382. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00224-5](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00224-5)
- Bègue, L. ve Muller, D. (2006). belief in a just world as moderator of hostile attributional bias. *British Journal of Social Psychology*, 45(1), 117-126. <https://doi.org/10.1348/014466605X37314>
- Boztoprak, Z. (2015). *Ebeveynleri dini hizmetler alanında görevli olan ergenlerin dini tutum ve davranış özellikleri (Kayseri örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.

- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (2019). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i. Abdullah Feyzi Kocaer. c. 1-2,4.baskı. Hüner Yayınevi*
- Buluş, M. (2001). Öğretmen adaylarında bilişsel tutarlılık tercihi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(10), 26-33.
- Büyükdağ, Y. (2018). *Kişiler arası ilişkilerde güven düzeyi ile travma sonrası hayata küsme düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Büyüköztürk, Ş. (2019). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (1. baskı). Pegem Yayınları.
- Büyüköztürk.vd., Ş. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (27. baskı). Pegem Yayınları.
- Can, İ. (2019). Güveni nasıl tanımlayabiliriz? Ya da sosyal bilimlerin konusu olarak güven. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 46-59.
- Cengiz, C. A. (2018). İnsanın kendisini gerçekleştirmesinde adalet kavramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(26), 391-410.
- Correia, I., ve Dalbert, C. (2008). School Bullying. *European Psychologist*, 13(4), 248-254. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.13.4.248>
- Coşkun, E. (2010). *Suçta yönelen ergenlerde, çocukluk döneminde örseleyici yaşantılara maruz kalma düzeyi ile adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi] Maltepe Üniversitesi.
- Çakır, K., ve Şen, E. (2012). Psikolojik doğum sırasına göre adil dünya inancı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), 57-69.
- Çetin, H. (2018). *Üniversite mezunu yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri ile suçluluk-utanç duygularının karşılaştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çetin, Ş. (2011). *Hız. Peygamber'in toplumu inşasında izlediği güven politikası*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Çetintaş, İ. (2014). Niyet kavramı bağlamında fiillerin hakikat değeri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 51-70.
- Çiçek Şahin, P. (2014). *Polis okulu öğrencilerinin adil dünya inancı, otoriterlik, sistemi meşrulaştırma, vatanseverlik ve insan hakları tutumlarının incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.

- Çoknaz, H., Yıldız, M., Erbil, E., ve Altıntaş, H. (2018). Lise öğrencilerinin öz güven düzeylerinin karşılaştırılması. *İstanbul Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 8(1), 37-48.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: about the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 12(2), 79-98. <https://doi.org/10.1023/A:1022091609047>
- Dalbert, C. (2002). Beliefs in a just world as a buffer against anger. *Social Justice Research*, 15(2), 123-145. <https://doi.org/10.1023/A:1019919822628>
- Dalbert, C. (2009). Belief in a just world. *Handbook of individual differences in social behavior*, 288-297.
- Dalbert, C., ve Donat, M. (2015). Belief in a just world. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, 2.(2), 487-492. <https://doi.org/doi:10.1016/B978-0-08-097086-8.24043-9>
- Dalbert, C., ve Filke, E. (2007). Belief in a personal just world, justice judgments, and their functions for prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 34(11), 1516-1527. <https://doi.org/10.1177/0093854807306835>
- Dalbert, C., ve Katona-Sallay, H. (1996). The "belief in a just world" construct in Hungary. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(3), 293-314. <https://doi.org/10.1177/0022022196273003>
- Dalbert, C., ve Stoeber, J. (2006). The personal belief in a just world and domain-specific beliefs about justice at school and in the family: A longitudinal study with adolescents. *International Journal of Behavioral Development*, 30 (3), 200-207. <https://doi.org/DOI: 10.1177/0165025406063638>
- Demircan, N., ve Ceylan, A. (2003). Örgütsel güven kavramı: Nedenleri ve sonuçları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 139-150.
- Deutsch, M. (1958). Trust and suspicion: *Journal of Conflict Resolution*, 2(4), 265-279.
- Dezutter, J., Soenens, B., ve Hutsebaut, D. (2006). Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes. *Personality and Individual Differences*, 40(4), 807-818. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.08.014>
- Dik, T. (2010). Atasözlerinde adil dünya inancı. *Milli Folklor Dergisi*, 11(88), 28-32.
- Dingemans, E.ve Van Ingen, E. (2015). Does Religion Breed Trust? A Cross-National Study of the Effects of Religious Involvement, Religious Faith, and Religious

- Doğan Arslan, A. (2019). *Ortaöğretim öğrencilerinin algıladıkları duygusal istismar ile adil dünya inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Doğan, E. (2014). *Kadınların genel evlilik uyumu ve evlilikte ilişki tarzlarının ikili ilişkide güven ve depresyon açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Dokur, A. S. (2019). *Yetişkinlik dönemi kişilerarası güven ve dindarlık ilişkisinin psikolojik tahlili (Osmaniye örneğinde)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Erdem- Çevikbaş, P. (2018). *Ortaokul ve lise öğrencilerinin adil dünya inançlarının denetim odağı ve anne baba tutumu açısından gelişimsel olarak incelenmesi*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Fidan, M. B. (2018). Ruh sağlığı alanında sosyal adalet algısı: İngiltere örneği. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 1(1), 13.
- Genç, Y., ve Durğun, A. (2018). Sağlık çalışanlarının dini tutum düzeyleri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(38), 253-281.
- Gençtürk, N. (2016). *Multipl skleroz tanısı olan hastalarda adil dünya inancı, psikolojik sağlamlık ve yaşam doyumu*. [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Giray, F. S. (2009). *Suç işlemiş ve işlememiş ergenlerin adil dünya inancı ve bağışlayıcılık tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Gökkaya, D., ve Biçer, T. (2017). Psikolojik beceri kıstası olarak özgüvenin, elit sporcuların performansına katkısı; boks milli takımı örneği. *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 16-28.
- Görener, A. (2019). *Güven sorumluluğu*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Gül, A. (2021). *Yurt dışındaki Türk okullarında öğrenim gören lise öğrencilerinin dini tutum ve ahlaki değer düzeyleri*. [Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Gülmez, Ç. (2014). *Kadına yönelik aile içi şiddet, ahlaki çözülme ve dindarlık*. [Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

- Gülmez, Ç., ve Pattabanoğlu, F. Z. (2020). Dinî sembollere yönelik psiko-sosyal tutumlar ölçeğinin geliştirilmesi ve bazı değişkenlere göre karşılaştırılması. *Bilimname*, 2020(43), 247-286. <https://doi.org/10.28949/bilimname.800251>
- Gümüştas, C. (2021). *İş sağlığı ve güvenliği bağlamında örgütsel güven ve güvensizliğin öncülleri: Örgütsel ve kurumsal etkiler*. [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Gündüz, Ş. (2017). Otoritenin teolojik meşruiyeti: Kutsal bir fenomen olarak otorite. *Milel ve Nihal*, 14(1), 8-23. <https://doi.org/10.17131/milel.324209>
- Gürses, İ. (2008). Yükleme teorisi ve din ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 359-377.
- Gürses, İ. ve Kılavuz, M. A. (2011). Ericsson'un psiko-sosyal gelişim dönemleri teorisi açısından kuşaklararası din eğitimi ve iletişiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 153-166.
- Hoy, W. K., ve Tschannen-Moran, M. (1999). Five faces of trust: An empirical confirmation in urban elementary schools. *Journal of School Leadership*, 9(3), 184-208.
- Işık, Y. (2022). *Tanrı imgesinin ilahi adalet eğilimi ile ilişkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İbni Haldun Üniversitesi.
- Işıkdoğan, D. (2022). Din ve eğitim bağlamında bir değer olarak insanda güven duygusu. *Dicle İlahiyat Dergisi*, 24(1), 14-32.
- Johansson-Stenman, O., Mahmud, M., ve Martinsson, P. (2009). Trust and religion: Experimental evidence from rural bangladesh. *Economica*, 76(303), 462-485. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2008.00689.x>
- Johnson-George, C. ve Swap, W. C. (1982). Measurement of specific interpersonal trust: Construction and validation of a scale to assess trust in a specific other. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1306-1317. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.43.6.1306>
- Kahoe, R. D.ve Dunn, R. F. (1975). The fear of death and religious attitudes and behavior. *Journal for the scientific study of religion*, 14(4), 379-382. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/1384409>
- Kamak, E. (2021). *Ergenlerin çevrim içi-yüz yüze iletişimde kendini açma düzeylerinin, kişiler arası güven, utangaçlık ve sosyal ilişki gereksinimi açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kaplan, H. (2011). *‘İlahi adalet’ psikolojisi*. Express Altın Kitaplar Yayınevi.

- Kaplan, H. (2012). Belief in a just world, religiosity and victim blaming. *Archive for the Psychology of Religion*, 34(3), 397-409.
- Karacoşkun, M. D. (Ed.). (2017). *Din psikolojisi* (4. Baskı). Grafiker Yayınları.
- Karadoğan, E. (2003). *Kişiler arası iletişim sürecinde güven unsuru, güven ve ikna ölçeği örneği*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Karaman, G. (2021). *14-18 Yaş grubu ergenlerin sosyal medya kullanım tutumlarının, ilişkilerde güven ve benlik saygısı üzerine etkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Kartal, S. E. (2010). *Genel liseler ile mesleki ve teknik liselerdeki öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerinin karşılaştırılması (Elâzığ ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Kavas, E. (2013). Dini tutum- stresle başa çıkma ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 143-168.
- Kaya, M., ve Aydın, C. (2011). Üniversite öğrencilerinin dini inanç ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(30), 15-42. <https://doi.org/10.17120/omuifd.62144>
- Kerimov, E. (2020). *Üniversite öğrencilerinde dini tutum ve yaşam doyumunun mutluluk üzerindeki rolü (Azerbaycan örneği)*. [Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Kılınç, S. ve Torun, F. (2011). Adil dünya inancı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 1-14.
- Kıral, G. (2009). *Türkiye’de yaşayan kadınların göreceli yoksunluk ve adil dünya inancı ile siyasal katılım düzeyleri arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kocagazioğlu, S. Y. (2019). *Adli alanda çalışanlarda adil dünya inancı, tükenmişlik, iş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Koç, M. (2018). Psikolojik ve pedago-sosyo-teolojik açıdan güven: Din ve değerler psikolojisi perspektifinden analizler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(33), 1-38. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.443538>
- Kurt, A. (2000). Sosyal güven ve din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 183-214.

- Kurtay Doğan, C. (2018). *Evlilikte kadına yönelik fiziksel şiddeti meşru görme ile cinsiyetçi tutumlar ve adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi.
- Kutlu, B. H. (2021). *Çocukluk çağı travmatik yaşantıları ile bireylerin kişilerarası ilişkilerindeki güven duygusu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Okan Üniversitesi.
- Lerner, M. J. (1965). Evaluation of performance as a function of performer's reward and attractiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1(4), 355-360. <https://doi.org/10.1037/h0021806>
- Lerner, M. J. (1980). The belief in a just world. *Springer, Boston, MA*, 9-30. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0448-5_2
- Lerner, M. J. ve Simmons, C. H. (1966). Observer's reaction to the "innocent victim": Compassion or rejection? *Journal of Personality and Social Psychology*, 4(2), 203-210. <https://doi.org/10.1037/h0023562>
- Lewicki, R. J., McAllister, D. J. ve Bies, R. J. (1998). Trust and distrust: new relationships and realities. *The Academy of Management Review*, 23(3), 438-458.
- Lewis, J. D. ve Weigert, A. (1985). Trust as a social reality. *Social Forces*, 63(4), 967-985. <https://doi.org/10.1093/sf/63.4.967>
- Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *The Academy of Management Review*, 20(3), 709-734. <https://doi.org/10.2307/258792>
- McAllister, D. J. (1995). Affect- and cognition-based trust as foundations for interpersonal cooperation in organizations. *Academy of Management Journal*, 38(1), 24-59. <https://doi.org/10.5465/256727>
- Mellinger, G. D. (1956). Interpersonal trust as a factor in communication. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 52(3), 304-309. <https://doi.org/10.1037/h0048100>
- Miller, A. H. ve Listhaug, O. (1990). Political parties and confidence in government: a comparison of Norway, Sweden and the United States. *British Journal of Political Science*, 20(3), 357-386. <https://doi.org/10.1017/S0007123400005883>
- Miller, P. J. E. ve Rempel, J. K. (2004). Trust and partner-enhancing attributions in close relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(6), 695-705. <https://doi.org/10.1177/0146167203262803>

- Mutluer, S. (2006). *Özgüven oluşmasında manevi değerlerin rolü*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Nebioğlu, G. ve Oktay, F. (2020). Tanrı algısının adil dünya inancı kuramı ve adalet kavramları üzerinden incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 288-307.
- Nudelman, G. (2013). The belief in a just world and personality: a meta-analysis. *Social Justice Research*, 26(2), 105-119. <https://doi.org/10.1007/s11211-013-0178-y>
- Nursoy, G. (2019). *Otizimli bireylerin annelerinin adil dünya inancı ve algıladıkları aile yükü arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: Ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 22.528-549.
- Ok, Y. (2019). *Adil dünya inancı, öz yeterlilik, işyeri saldırganlığı ve işyerinde engelliye yönelik tutumlar arasındaki ilişkiler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Oluğ, F. (2011). *Erinlik dönemindeki öğrencilerde dini tutum ve davranışlar (Sakarya örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Onuk, Ö. (2007). *Müzik öğretmenliği lisans programı öğrencilerinin öğretmenliğe güdülenmeleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki*. [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Osanmaz, H. (2020). *Algılanan sosyal desteğin sosyal girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: adil dünya inancının düzenleyici rolü*. [Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Otto, K. ve Dalbert, C. (2005). Belief in a just world and its functions for young prisoners. *Journal of Research in Personality*, 39(6), 559-573. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.01.004>
- Özafşar, M. E., Ünal, İ. H., Ünal, Y., Erul, B., Martı, H. ve Demir, M. (Ed.). (2017). *Adalet Mülkün Temeli. İçinde Hadislerle İslam: C. 4.Cilt (4.Baskı, s. 403-415)*. Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- Özarslan, S. (2009). Küreselleşme sürecinde dinin (İslam) sosyal bütünlüğün sağlanmasına katkısı. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3(2). 0-64.

- Özbek, M. F. (2006). *Çalışma ilişkilerinde güven: yönetim politikaları, güven ve bağlılık ilişkisi konusunda bir Türkiye ve Kırgızistan uygulaması*. [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Özler, D. E., Atalay, C. G., ve Şahin, M. D. (2010). Örgütlerde sinizm güvensizlikle mi bulaşır? *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 47-57.
- Peker, H. (2000). *Din Psikolojisi*. (2. Baskı). Aksiseda Matbaası.
- Polat, S. (2007). *Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki*. [Doktora Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Rempel, J. K., Holmes, J. G. ve Zanna, M. P. (1985). Trust in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(1), 95-112.
- Rubin, Z. ve Peplau, A. (1973). Belief in a just world and reactions to another's lot: a study of participants in the national draft lottery 1. *Journal of Social Issues*, 29(4), 73-93. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00104.x>
- Rubin, Z. ve Peplau, L. A. (1975). Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31(3), 65-89. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1975.tb00997.x>
- Sağır, Z. (2020). Özgecili ve dini tutum: farklı meslek grupları üzerine nicel bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 285-319.
- Sağlık, S. S. (2003). *Okul öncesi dönemde duygu eğitimi (Çocuğa güven duygusunun kazandırılması)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Sapancı, A. ve Bahtiyar, M. (2018). Adil dünya inancı, sürekli umut, pozitif ve negatif duygu durumu ve sosyal desteğin yaşamda anlamı yordama gücü. *Turkish Studies*, 13, 1538-1549.
- Sarıçam, H. ve Güven, M. (2012). Özgüven ve dini tutum. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(7). 573-586 https://doi.org/10.9761/jasss_244
- Saruhan, C. (2020). *Eğitim örgütlerinde örgütsel adalet ve örgütsel güven arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi]. Harran üniversitesi.
- Schoenfeld, E. (1978). Image of man: The effect of religion on trust: a research note. *review of religious research*, 20(1), 61-67. <https://doi.org/10.2307/3509941>

- Seçer, B. (2012). İş sağlığı ve güvenliğinde psikolojik bir yaklaşım: Atıf kuramı. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(4), 29-46.
- Sertkaya, N. (2017). *Güvenin yeni dini imkânları: Güven ve dindarlık üzerine bir inceleme*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Sönmez, B. (2014). *Politik güven: Dindarlık, yetkecilik, sistemi meşrulaştırma ve değerler açısından bir inceleme*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Şahbaz, M. (2022). *Ergenlik döneminde adil dünya inancı ve dindarlık*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Şengül, F. N. (2021). *Gençlerde dini tutum ve hedonizm*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Şentürk, H. (2004). Freud'un psikoloji ve din anlayışına eleştirel bir yaklaşım. *Dini Araştırmalar*, 7(19), 221-229.
- Şimşek, M. (2015). *Genişletilmiş ürün algısı ile güven ilişkisinin yükleme kuramı açısından incelenmesi: Restoran müşterileri üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Şirin, T. (2017). Üniversite öğrencilerinin dini tutumları ile ruh sağlığı ilişkisinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 65-88.
- Tabibnia, G. ve Lieberman, M. D. (2007). Fairness and cooperation are rewarding: evidence from social cognitive neuroscience. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1118(1), 90-101. <https://doi.org/10.1196/annals.1412.001>
- Tan, J. H. W. ve Vogel, C. (2008). Religion and trust: An experimental study. *Journal of Economic Psychology*, 29(6), 832-848. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2008.03.002>
- Taniguchi, H. ve Thomas, L. D. (2011). The influences of religious attitudes on volunteering. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 22(2), 335-355. <https://doi.org/10.1007/s11266-010-9158-0>
- Tecim, E. (2011). *Sosyal güven oluşumunda dinin etkisi*. [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Tiftik, N. (2012). *Adam öldürme eylemi nedeniyle hüküm giymiş olan kadınlarda, çocukluk örselenme yaşantılarına maruz kalma düzeyi, adil dünya inancı ve öfke ifade tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.

- Topaloğlu, I. G. (2010). *İş görenlerin adalet ve etik algıları açısından örgütsel güven ile örgütsel bağlılık ilişkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Atılım Üniversitesi.
- Topuz, A. G., Uca, O. ve Topuz, M. (2017). A Polemos on just world belief. *International Journal of Social Inquiry*, 10(2), 257-267.
- Tschannen-Moran, M. ve Hoy, W. (2000). A Multidisciplinary analysis of the nature, meaning, and measurement of trust. *Review of Educational Research* 70(4), 547-593.
- Uçar, M. E. (2010). *Üniversite öğrencileri ve üniversiteden mezun olan bireylerin sosyal sermaye düzeylerinin benlik biçimleri ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Uğur, D. (2007). *Dünyayı adil algılama ve geleceğe dair umut/umutsuzluk: depresyon tanısı alan ve almayan kişilerde adil dünya inancı*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Uyaver, A. (2010). *Obsesif-kompulsif bozukluk tanısı konmuş hastalarda dini tutum ve davranışlar ile hastalık semptomları arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Uymaz, A. O. (2021). Beklenen güven ölçeği türkçe uyarlaması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 45-58. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.807666>
- Ünverdi, M. S. (2020). *Din görevlilerinde öz-güven: Mardin ili örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Vanlı, O. (2019). *İş yaşamındaki çatışmanın anlam ve hazzal iyi oluş üzerindeki etkileri: Psikolojik güçlendirme, yöneticiye güven ve çatışma yönetim tarzlarının düzenleyici rolü*. [Doktora Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Vanneste, B. S., Puranam, P. ve Kretschmer, T. (2014). Trust over time in exchange relationships: Meta-analysis and theory. *Strategic Management Journal*, 35(12), 1891-1902. <https://doi.org/10.1002/smj.2198>
- Yapıcı, A. (2012). Türk toplumunda cinsiyete göre dindarlık farklılaşması: bir meta-analiz denemesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.
- Yıldırım, N. (2010). *Sivil toplum kuruluşu gönüllülerinin adil dünya inançları, sosyal baskınlık yönelimleri ve sistemi meşru algılama düzeyleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.

Yücel, E. ve Çizel, B. (2018). Bilişsel uyumsuzluk teorisi üzerine kavramsal bir inceleme: satın alma perspektifi. *Journal of Yaşar University*, 13(50), 150-163. <https://doi.org/10.19168/jyasar.347996>

Yücel, E. ve Çizel, B. (2019). Bilişsel uyumsuzluk ölçeğinin türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(1), 106-120. <https://doi.org/10.24010/soid.486394>

EKLER

EK A Etik Kurul Kararı

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve
Yayın Etiği Kurulu

TOPLANTI SAYISI
12

KARAR SAYISI
64

TOPLANTI TARİHİ
8.11.2023

DAĞITIM YERLERİNE

İlahiyat Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapan Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ'in yardımcı araştırmacı, Zeynep VEREN'in sorumlu araştırmacı olarak yapmayı planladıkları **"Yetişkin Bireylerde Adil Dünya İnancı, Güven ve Dini Tutum Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi"** isimli çalışması; Kurulumuzca uygun bulunmuştur.

Bu bilgiler ışığında; çalışmada kullanılacak olan veri toplama araçlarını geliştiren kişilerden müsaadelerinin alınmış olması, veri toplamaya etik kurul kararından sonra başlanması ve etik davranış ilkelerine uyulması şartıyla söz konusu araştırmanın yapılması Etik Kurulumuzca uygun görülmüş ve onaylanmasına toplantıya katılan üyelerin oybirliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Muharrem ÇETİN
Kurul Başkanı

Prof. Dr. Yavuz UNAT
Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. Kutay OKTAY
Kurul Üyesi

Prof. Dr. Eyüp AKMAN
Kurul Üyesi

Prof. Dr. Burhan BALTACI
Kurul Üyesi

Prof. Dr. Serkan DİLEK
Kurul Üyesi

Prof. Dr. Tolga ULUSOY
Kurul Üyesi

DAĞITIM LİSTESİ

Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kuruluna
Sayın Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ

Belge Doğrulama Kodu: PADMPMA

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: www.kastamonu.edu.tr/belgedogrulama

Adres: Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü, Kuzeykent Kampüsü, Merkez/Kastamonu

Telefon No: (0 366) 2801012

e-Posta:

Kep Adresi: kastamonuuniversitesi@phs01.kcp.tr

Faks No: (0 366) 2801139

İnternet Adresi: www.kastamonu.edu.tr

Bilgi için :

Serdar Duruc

Raporatör

Telefon No:

(0 366) 2801000 - 1144

